

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧАЛИЙ БОГДАН ЮРІЙОВИЧ

УДК 343.98 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ
РЕЙДЕРСТВОМ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Б. Ю. Чалий

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Спіцина Ганна
Олександрівна

АНОТАЦІЯ

Чалий Б. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. – Харків, 2026.

У дисертаційному дослідженні проведено комплексне теоретико-методологічне осмислення проблематики та запропоновано науково обґрунтоване вирішення відповідного наукового завдання, що полягає у формуванні системи наукових положень і вдосконаленні криміналістичних рекомендацій щодо застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Розділ 1 «Загальні питання використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством» охоплює чотири підрозділи, в яких системно опрацьовано та розкрито сучасне розуміння явища рейдерства, історико-теоретичні передумови і сучасні наукові концепції застосування спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, визначено поняття, сутність і форми спеціальних знань, що є типовими до застосування під час розслідування, а також правові й організаційні засади їх реалізації на стадії досудового розслідування.

На підставі врахування висвітлених в економічній теорії та правничій науці підходів до розуміння сутності рейдерства, запропоновано розглядати його механізм, у сучасному криміналістичному дискурсі, як впорядковану, внутрішньо структуровану систему взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності з чинниками об'єктивної дійсності, пізнання якого у слідчій діяльності дозволяє встановити закономірності формування й реалізації злочинного умислу, логіку вчинення протиправних дій, причинно-

наслідкові зв'язки між їх окремими елементами, а також сформулювати науково обґрунтовану криміналістичну модель протиправної діяльності із характеристикою кожного його елемента. Установлено, що механізм злочинної діяльності у таких випадках зазвичай реалізується через цілеспрямовану, логічно впорядковану систему дій, яка включає підготовку, реалізацію та приховування злочину, що полягає в організованому підробленні документів, укладанні нікчемних, у тому числі удаваних правочинів, залученні посадових осіб до незаконних реєстраційних дій, втручанні в роботу державних електронних реєстрів, а також легалізації отриманих активів. Вивчення емпіричних даних дозволило обґрунтовано стверджувати, що структура такого механізму полягає у використанні як традиційних, так і сучасних цифрових засобів, часто за участю осіб, які мають доступ до державних реєстрів, органів державної влади чи перебувають у корупційних взаємовідносинах із їх представниками.

Наголошено, що механізм учинення рейдерських посягань формується як результат взаємодії низки елементів, серед яких: обстановка вчинення злочину (місце, час, соціально-економічний контекст), предмет посягання (корпоративні права, майно, активи), особа злочинця (її соціально-демографічні, професійні, кримінологічні і криміналістично значущі характеристики), засоби вчинення правопорушення (знаряддя, технічні інструменти, цифрові ресурси), сліди (як матеріальні, так і ідеальні відображення протиправної діяльності, а також цифрові сліди), поведінка потерпілих і третіх осіб (що може мати як сприяюче, так і стримуюче значення), а також причинно-наслідкові зв'язки між діями правопорушника та настанням злочинного результату. Саме останній елемент – кореляція між умислом, діями та результатом, дозволяє ефективно відтворити повну логічну картину злочинної діяльності та виявити її приховані аспекти.

Наголошено, що механізм рейдерства має ще одну важливу ознаку – він передбачає цілеспрямоване приховування злочинних дій під формально законні процедури. Це створює значні труднощі для своєчасного виявлення ознак кримінальної протиправної діяльності та належної правової кваліфікації події.

Саме ж протиправне явище рейдерства у сучасному правовому дискурсі України набуває рис багатовимірною кримінального явища, що виходить за межі традиційного розуміння як економічного (господарського) злочину. Воно поєднує у собі компоненти правопорушень проти власності (зокрема, шахрайства), корпоративного управління, публічного адміністрування та судово-реєстраційної системи. Основою його прояву є протиправне заволодіння активами господарських суб'єктів, що реалізується шляхом складних, заздалегідь спланованих комплексів протиправних дій, часто із залученням організованих груп.

Визначено, що сучасний концепт розуміння рейдерства в національній кримінально-правовій науці допоки не має усталеного визначення, проте в окремих наукових дослідженнях (І. Федулової, В. Бахуринського, С. Тюленєва та ін.) послідовно формується підхід до розуміння цього явища як комплексної системи дій, спрямованих на незаконне встановлення контролю над активами суб'єктів господарювання. Іманентними характеристиками таких дій визнаються: незаконність, протидія волі законного власника, багатоетапність, використання корумпованих зв'язків і сфальшованих документів, спричинення істотної майнової шкоди. Узагальнено, що сучасна типологія рейдерства умовно поділяє його на «біле», «сіре» і «чорне», залежно від законності застосовуваних методів. Такий поділ дозволяє краще диференціювати профілактичні, криміналістичні та правозастосовні заходи у відповідь на загрозу захоплення активів. Найбільш небезпечною є форма «чорного» рейдерства, що передбачає відкрите кримінальне посягання на власність і втручання в управління підприємствами.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством полягає в тому, що воно не лише порушує права окремих суб'єктів господарювання та людей, а й дестабілізує економічне середовище, погіршує інвестиційний клімат, формує недовіру до правової системи та державних інститутів. Тому протидія цьому явищу повинна здійснюватися комплексно – із вжиттям відповідних заходів на рівні політики держави у правоохоронній,

судовій, антикорупційній та інформаційній сфері, а також із впровадженням самозахисних механізмів з боку бізнесу та громадян. Зміцнення інституційної спроможності держави до протидії рейдерству, на нашу думку, передбачає: удосконалення реєстраційних процедур, цифровий аудит і контроль, посилення відповідальності за сприяння рейдерським схемам, створення спеціалізованих слідчих підрозділів, запровадження електронного моніторингу корпоративних змін, розвиток правової освіти бізнесу та громадськості.

Обґрунтовано, що ефективне розслідування рейдерських посягань неможливе без системного застосування спеціальних знань у процесуальних і непроцесуальних формах. Встановлено, що визначальне значення в таких провадженнях мають судово-технічна експертиза документів, судово-економічна та почеркознавча експертизи, а також участь спеціалістів економічного, бухгалтерського, земельного й технічного профілів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Акцентовано на необхідності дотримання процесуальних гарантій допустимості, достовірності та об'єктивності доказування.

Наголошено, що комплексне міждисциплінарне осмислення використання спеціальних знань у справах про рейдерство залишається недостатньо розробленим, що зумовлює потребу в удосконаленні теоретико-методичних засад їх інтеграції в кримінальний процес з урахуванням цифровізації суспільних відносин. Узагальнено еволюцію наукових підходів до застосування спеціальних знань у розслідуванні рейдерських злочинів – від загальнотеоретичних положень до сучасних спроб формування комплексних методик.

Констатовано концептуальну невизначеність категорії спеціальних знань у кримінальному провадженні та доведено, що у справах рейдерської спрямованості вони мають розширений, міждисциплінарний і системний характер. Аргументовано визначальну роль результатів судових експертиз і аналітично-консультаційної діяльності фахівців у доказуванні незаконного заволодіння майном і корпоративними правами. Запропоновано авторське

визначення спеціальних знань, яке усуває дефініційні суперечності та створює методологічне підґрунтя для вдосконалення розслідування рейдерських кримінальних правопорушень.

У розділі 2 «Окремі форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством» досліджено можливості консультаційної допомоги спеціалістів, окреслено перспективи вдосконалення техніко-криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, а також можливості реалізації непроцесуальних форм спеціальних знань під час розслідування.

Обґрунтовано, що розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень має виразно міждисциплінарний характер і потребує системного залучення спеціальних знань на ранніх етапах досудового розслідування, з урахуванням документально-цифрової природи рейдерського механізму. Встановлено, що консультаційна допомога спеціаліста посідає ключове місце серед форм використання спеціальних знань і має орієнтуючий характер: вона не замінює судової експертизи та, за реалізації поза межами слідчої (розшукової) дії, не є самостійним джерелом доказів, однак визначально впливає на якість процесуальних, тактичних і організаційних рішень сторони обвинувачення. Доведено, що вибір процесуальної, непроцесуальної чи змішаної форми залучення спеціальних знань зумовлюється метою їх застосування, доказовим потенціалом очікуваного результату, процесуальним статусом суб'єкта та конкретною слідчою ситуацією.

У роботі доведено, що ефективність доказування у справах про рейдерство визначається не лише обсягом зібраної інформації, а передусім якістю її первинної фіксації, належним техніко-криміналістичним забезпеченням і своєчасним консультаційним супроводом спеціалістів. Наголошено на ключовій ролі консультаційних, аналітичних і експертних форм спеціальних знань у формуванні доказової бази, мінімізації процесуальних ризиків та забезпеченні допустимості доказів в умовах цифровізації кримінального процесу.

Узагальнено підходи до використання непроцесуальних форм спеціальних знань, зокрема ревізій і перевірок, які розглядаються як інструмент інтелектуального забезпечення доказування та економічного моделювання події, що потребує подальшого процесуального підтвердження. Запропоновано концептуальну модель інтеграції спеціальних знань у кримінальне провадження, спрямовану на підвищення узгодженості слідчих дій, експертних досліджень і судової оцінки доказів.

Зроблено висновок, що вдосконалення використання спеціальних знань у справах про рейдерство потребує формування єдиної доктринальної та методичної позиції, здатної забезпечити ефективне розслідування, процесуальну стійкість доказів і належний захист права власності в сучасних економічних і цифрових умовах.

Обґрунтовано, що доказування у справах про рейдерство переважно ґрунтується на дослідженні документів і цифрових слідів (реєстраційних, корпоративних, фінансово-господарських), у зв'язку з чим пріоритетним є залучення спеціалістів у сфері техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавства, економіки/аудиту та інформаційних технологій уже на ранніх етапах розслідування. Показано, що консультативний супровід забезпечує оптимізацію підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, правильний добір технічних засобів і методів фіксації, визначення виду та обсягу експертиз, а також коректне формулювання запитань експерту, що мінімізує ризики тактичних і процесуальних помилок. Наголошено, що критичним процесуальним ризиком у таких провадженнях є помилки первинної фіксації та роботи з цифровими доказами (втрата метаданих, порушення цілісності носіїв, недотримання ланцюга зберігання), тому консультації ІТ-спеціалістів мають розглядатися як обов'язковий елемент тактики роботи з електронними документами та реєстрами.

Констатовано, що залучення спеціалістів у справах про рейдерство здійснюється у взаємопов'язаних практичній, методичній, технічній, консультативній та процесуальній формах, які в сукупності формують

системний механізм криміналістичного забезпечення досудового розслідування. Сформульовано підхід до розмежування функцій слідчого/детектива і спеціаліста: слідчий здійснює процесуальне керівництво, спеціаліст забезпечує науково-технічну та методичну складову, а ефективність огляду документів і цифрових носіїв залежить від їх інтегрованої взаємодії. Визначено, що консультаційний потенціал АРМА є важливим інструментом збереження, оцінки та управління активами, які стали об'єктом рейдерських посягань, і доповнює доказування управлінсько-економічною компонентою, зокрема в транскордонних схемах.

Обґрунтовано, що техніко-криміналістичне забезпечення у справах про рейдерство слід розуміти як системний механізм, який включає правові, організаційні, науково-методичні та інформаційно-довідкові компоненти й має бути зорієнтований на документально-цифрову природу посягання. Доведено необхідність цифрової трансформації такого забезпечення шляхом упровадження сучасних засобів фото- та відеофіксації, програмно-комп'ютерних комплексів і інструментів цифрової криміналістики, а також розроблення стандартизованих алгоритмів використання технічних засобів у процесуальних діях як умови допустимості доказів. Підкреслено, що фрагментарність нормативного регулювання застосування спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів зумовлює потребу подальшого наукового осмислення та вдосконалення правового механізму їх використання.

Запропоновано модель застосування спеціальних знань у провадженнях щодо рейдерства «консультація → процесуальна дія → судова експертиза», за якої консультація визначає об'єкти та методи фіксації, процесуальна дія забезпечує допустимість, а експертиза – достовірність і завершене спеціальне дослідження. Установлено, що ревізійно-аудиторські процедури та перевірки виконують доказоорієнтуючу функцію, але потребують процесуального «підкріплення» (допитів, витребування й дослідження первинних документів, призначення судово-економічної експертизи) для мінімізації ризиків недопустимості. Узагальнено, що своєчасний консультаційний супровід і

належне техніко-криміналістичне забезпечення на ранніх етапах є визначальними чинниками збереження документальних і цифрових слідів та підвищення ефективності розслідування рейдерських кримінальних правопорушень.

У розділі 3 «Залучення експерта до розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством» розкрито питання призначення судово-медичних, криміналістичних, економічних та інших експертиз. Аргументовано, що судові експертизи у кримінальних провадженнях щодо рейдерства відіграють системоутворюючу роль, оскільки забезпечують встановлення фактичних обставин, які не можуть бути достовірно з'ясовані без застосування спеціальних знань. Саме експертні висновки дозволяють відтворити механізм рейдерського посягання, перевірити автентичність документів, оцінити економічні наслідки протиправних дій та встановити причинно-наслідкові зв'язки між діями осіб і заподіяною шкодою.

Обґрунтовано, що доказування у справах про рейдерство має комплексний характер і ґрунтується на інтегрованому застосуванні економічних, криміналістичних і техніко-юридичних підходів. Центральне місце в системі експертного забезпечення посідають судово-економічні, почеркознавчі та технічні дослідження документів, сукупне використання яких забезпечує цілісне відображення документально-економічної природи рейдерських схем, замаскованих під формально легальні правочини та операції.

Доведено, що відсутність ефективного механізму примусового отримання зразків почерку у разі відмови особи істотно ускладнює проведення почеркознавчих експертиз і використовується як інструмент протидії доказуванню. Обґрунтовано можливість розгляду зразків почерку як матеріальних об'єктів дослідження та запропоновано компенсаторні підходи до подолання цієї проблеми шляхом розширеного використання вільних і умовно-вільних зразків у поєднанні з іншими видами експертних досліджень.

Установлено, що ефективність експертного забезпечення істотно залежить від узгодженості призначення експертиз, належної якості об'єктів

дослідження та коректної підготовки матеріалів. Негативний вплив на доказовий потенціал мають фрагментарне використання експертних досліджень і подання копій документів, що знижує можливості встановлення способів фальсифікації та обмежує категоричність висновків. Поглиблено підхід, відповідно до якого експертизи у справах про рейдерство виконують не лише ретроспективну, а й превентивну функцію, дозволяючи виявляти типові вразливості корпоративного управління та фінансового контролю. Наголошено, що розслідування рейдерських кримінальних правопорушень потребує системного експертного забезпечення, орієнтованого на документально-цифрову природу посягань і доповненого комп'ютерно-технічними та іншими спеціальними дослідженнями.

Ключові слова: висновок експерта, війна, експерт, злочин, злочинність, криміналізація, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, рейдерство, слідча (розшукова) дія, спеціаліст, спеціальні знання, судова експертиза, техніко-криміналістичне забезпечення.

SUMMARY

Chalyi B. Yu. Use of Specialized Knowledge During the Investigation of Criminal Offenses Related to Corporate Raiding. – Qualifying scientific work on manuscript.

PhD thesis by the specialty 081 "Law" (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine. Kharkiv, 2026.

The dissertation provides a comprehensive theoretical and methodological examination of the subject matter and proposes a scientifically substantiated solution to the relevant research problem, namely: to develop a coherent system of scholarly propositions and to refine forensic (criminalistic) recommendations on the use of specialised knowledge in the investigation of criminal offences related to corporate raiding.

Chapter 1, “General Issues of Using Specialised Knowledge in the Investigation of Criminal Offences Related to Corporate Raiding,” comprises four subsections. It systematically elaborates the contemporary understanding of corporate raiding; the historical and theoretical prerequisites and current scholarly concepts underpinning the use of specialised knowledge in criminal investigations; the concept, essence, and forms of specialised knowledge typically employed in such investigations; and the legal and organisational foundations for its application at the pre-trial stage.

Drawing on approaches to the nature of corporate raiding developed in economic theory and legal scholarship, the study proposes to conceptualise its mechanism, within contemporary forensic discourse, as an ordered and internally structured system of interaction between forensically significant elements of criminal activity and objective contextual factors. Understanding this mechanism in investigative practice makes it possible to identify regularities in the formation and implementation of criminal intent, the logic of unlawful conduct, and causal links between its constituent elements, as well as to construct a scientifically grounded forensic model of the unlawful activity with a description of each component. It is established that, in such cases, the mechanism of criminal activity is typically implemented through a purposive and logically sequenced set of actions encompassing preparation, perpetration, and concealment of the offence. This includes organised document forgery; the conclusion of void transactions, including sham transactions; the involvement of officials in unlawful registration acts; interference with state electronic registers; and the laundering of acquired assets. The analysis of empirical data provides a grounded basis to assert that the structure of this mechanism combines both traditional and modern digital means, often involving persons who have access to state registers or public authorities, or who maintain corrupt relationships with their representatives.

It is emphasised that the mechanism of corporate raiding is shaped through the interaction of a range of elements, including: the circumstances of the offence (place, time, and socio-economic context); the target of encroachment (corporate rights,

property, and assets); the offender's profile (socio-demographic, professional, criminological, and forensically relevant characteristics); the means of commission (tools, technical instruments, and digital resources); traces (material and ideal reflections of unlawful activity, including digital traces); the behaviour of victims and third parties (which may facilitate or restrain the offence); and causal relationships between the perpetrator's actions and the criminal outcome. The final element – the correlation between intent, conduct, and result – enables a comprehensive reconstruction of the logical structure of criminal activity and the identification of its latent aspects.

The study further highlights an additional immanent feature of the raiding mechanism: the deliberate concealment of criminal actions under formally lawful procedures. This creates substantial difficulties for the timely detection of signs of criminal conduct and for the accurate legal qualification of the event. In contemporary Ukrainian legal discourse, corporate raiding increasingly appears as a multidimensional criminal phenomenon that transcends the traditional understanding of an economic (business-related) offence. It combines elements of offences against property (in particular, fraud), corporate governance, public administration, and the judicial and registration system. Its core manifestation is the unlawful acquisition of business entities' assets, carried out through complex, pre-planned sets of unlawful actions, often involving organised groups.

It is established that, in national criminal-law scholarship, the contemporary concept of corporate raiding still lacks a settled definition. Nevertheless, a number of studies (e.g., by I. Fedulova, V. Bakhurynskyi, S. Tiulieniev, and others) consistently advance an understanding of the phenomenon as a complex system of actions aimed at unlawfully establishing control over business entities' assets. The inherent characteristics of such actions include unlawfulness, opposition to the will of the lawful owner, multi-stage implementation, the use of corrupt ties and falsified documents, and the infliction of substantial property damage. The study generalises that contemporary typologies conventionally distinguish "white," "grey," and "black" raiding depending on the legality of the methods employed. This typology facilitates

a more nuanced differentiation of preventive, forensic, and law-enforcement responses to the threat of asset seizure. The most dangerous form is “black” raiding, which entails overt criminal encroachment upon property and interference with the management of enterprises.

The social harm of raiding-related criminal offences lies in the fact that they not only violate the rights of individual business entities and persons, but also destabilise the economic environment, worsen the investment climate, and undermine trust in the legal system and state institutions. Accordingly, countering this phenomenon requires a comprehensive approach, combining state-level measures in law enforcement, the judiciary, anti-corruption policy, and information security with self-protection mechanisms implemented by businesses and citizens. In the author’s view, strengthening the state’s institutional capacity to counter corporate raiding entails improving registration procedures, introducing digital auditing and control, increasing liability for facilitating raiding schemes, establishing specialised investigative units, implementing electronic monitoring of corporate changes, and developing legal education for the business community and the public.

It is substantiated that effective investigation of raiding encroachments is impossible without the systematic use of specialised knowledge in both procedural and non-procedural forms. It is established that the decisive role in such proceedings belongs to forensic technical examination of documents, forensic economic examination, and handwriting analysis, as well as to the participation of specialists in economics, accounting, land administration, and technical fields during investigative (search) actions. The study stresses the necessity of observing procedural safeguards that ensure admissibility, reliability, and objectivity in proof.

The dissertation argues that comprehensive interdisciplinary reflection on the use of specialised knowledge in raiding cases remains insufficiently developed, which necessitates further refinement of the theoretical and methodological foundations for integrating specialised knowledge into criminal proceedings in light of the digitalisation of social relations. The evolution of scholarly approaches to the use of specialised knowledge in the investigation of raiding offences is summarized –

from general theoretical propositions to contemporary attempts to develop integrated methodologies.

The study identifies the conceptual indeterminacy of the category of specialised knowledge in criminal proceedings and demonstrates that, in raiding-related cases, it has an expanded, interdisciplinary, and systemic character. The decisive role of forensic examinations and of specialists' analytical and consultative activities in proving unlawful acquisition of property and corporate rights is substantiated. An authorial definition of specialised knowledge is proposed, resolving definitional inconsistencies and providing a methodological basis for improving the investigation of raiding-related criminal offences.

Chapter 2, "Specific Forms of Using Specialised Knowledge in the Investigation of Criminal Offences Related to Corporate Raiding," examines the potential of specialists' consultative assistance, outlines avenues for improving technical-forensic support for investigative (search) actions, and analyses opportunities for implementing non-procedural forms of specialised knowledge during investigations.

It is substantiated that the investigation of this category of offences is distinctly interdisciplinary and requires systematic engagement of specialised knowledge at the early stages of pre-trial investigation, taking into account the documentary and digital nature of the raiding mechanism. It is established that consultative assistance by a specialist occupies a key place among the forms of using specialised knowledge and is orientational in character: it does not substitute for forensic examination and, when provided outside an investigative (search) action, is not an independent source of evidence; however, it decisively affects the quality of procedural, tactical, and organisational decisions taken by the prosecution. It is proven that the choice between procedural, non-procedural, or mixed forms of engaging specialised knowledge is determined by the purpose of its application, the evidentiary potential of the expected result, the procedural status of the actor, and the specific investigative situation.

The dissertation demonstrates that the effectiveness of proof in raiding cases is determined not only by the volume of collected information, but primarily by the

quality of its initial fixation, adequate technical-forensic support, and timely consultative involvement of specialists. The study highlights the key role of consultative, analytical, and expert forms of specialised knowledge in building the evidentiary base, minimising procedural risks, and ensuring the admissibility of evidence under conditions of the digitalisation of criminal procedure.

Approaches to the use of non-procedural forms of specialised knowledge – particularly audits and inspections – are generalised. These are treated as instruments of intellectual support for proof and of economic modelling of the event, requiring subsequent procedural confirmation. A conceptual model for integrating specialised knowledge into criminal proceedings is proposed, aimed at increasing the coherence of investigative actions, expert examinations, and judicial evaluation of evidence.

It is concluded that improving the use of specialised knowledge in raiding cases requires the development of a unified doctrinal and methodological position capable of ensuring effective investigation, procedural robustness of evidence, and adequate protection of property rights in contemporary economic and digital conditions.

The dissertation further substantiates that proof in raiding cases predominantly relies on examining documents and digital traces (registration, corporate, and financial-economic). Therefore, early engagement of specialists in forensic document examination, handwriting analysis, economics/audit, and information technologies is a priority. Consultative support optimises the preparation and conduct of investigative (search) actions, ensures the correct selection of technical tools and methods of fixation, determines the type and scope of expert examinations, and enables accurate formulation of questions to experts, thereby minimising tactical and procedural errors. The study stresses that a critical procedural risk in such proceedings arises from errors in initial fixation and in handling digital evidence (loss of metadata, compromise of media integrity, and breaches of chain of custody); hence, consultations with IT specialists should be treated as a mandatory element of tactics when working with electronic documents and registers.

It is established that specialist engagement in raiding cases occurs through

interrelated practical, methodological, technical, consultative, and procedural forms which collectively constitute a systemic mechanism of forensic support for pre-trial investigation. A functional delineation between the investigator/detective and the specialist is proposed: the former provides procedural leadership, whereas the latter ensures scientific-technical and methodological input; the effectiveness of examining documents and digital media depends on their integrated cooperation. The consultative potential of the Asset Recovery and Management Agency (ARMA) is identified as an important tool for preserving, valuing, and managing assets targeted by raiding, complementing proof with a managerial and economic component, particularly in cross-border schemes.

The dissertation substantiates that technical-forensic support in raiding cases should be understood not merely as a set of technical tools, but as a systemic mechanism incorporating legal, organisational, scientific-methodological, and information-reference components, oriented to the documentary and digital nature of the encroachment. The need for digital transformation of such support is proven through the introduction of modern photo and video recording tools, software-computer complexes, and digital forensics instruments, as well as through the development of standardised algorithms for using technical means in procedural actions as a prerequisite for evidentiary admissibility. The study underscores that fragmentary regulation of specialised knowledge and technical-forensic means necessitates further scholarly reflection and improvement of the legal framework governing their use.

A model of applying specialised knowledge in raiding proceedings – “consultation → procedural action → forensic examination”—is proposed, whereby consultation determines the objects and methods of fixation, the procedural action ensures admissibility, and the forensic examination ensures reliability and a completed specialised study. It is established that audit and inspection procedures perform an evidence-orienting function but require procedural “corroboration” (interrogations, retrieval and examination of primary documents, and appointment of forensic economic examination) to minimise risks of inadmissibility. It is generalised

that timely consultative support and adequate technical-forensic provision at the early stages are decisive factors in preserving documentary and digital traces and increasing the effectiveness of investigating raiding-related criminal offences.

Chapter 3, “Engagement of Experts in the Investigation of Criminal Offences Related to Corporate Raiding,” addresses the appointment of forensic medical, criminalistic, economic, and other examinations. It is argued that forensic examinations in raiding proceedings play a system-forming role because they establish factual circumstances that cannot be reliably determined without specialised knowledge. Expert conclusions enable reconstruction of the raiding mechanism, verification of document authenticity, assessment of the economic consequences of unlawful actions, and establishment of causal links between individuals’ actions and the harm caused.

It is substantiated that proof in raiding cases is complex and rests on an integrated application of economic, forensic, and technical-legal approaches. A central place in the system of expert support belongs to forensic economic, handwriting, and technical document examinations, whose combined use provides a holistic depiction of the documentary-economic nature of raiding schemes disguised as formally lawful transactions and operations.

The study establishes that the effectiveness of expert support depends substantially on the coherence in appointing examinations, the proper quality of the objects submitted for study, and the correct preparation of materials. The evidentiary potential is adversely affected by fragmented use of expert research and by submission of copies of documents, which reduces the capacity to determine methods of falsification and limits the conclusiveness of expert opinions.

The dissertation deepens the approach according to which expert examinations in raiding cases perform not only a retrospective but also a preventive function, enabling identification of typical vulnerabilities in corporate governance and financial control. It is emphasised that the investigation of raiding-related offences requires systemic expert support oriented to the documentary and digital nature of encroachments and supplemented by computer-technical and other specialised

examinations. It is demonstrated that the absence of an effective mechanism for compelling handwriting samples when a person refuses substantially complicates handwriting examinations and is used as a means of obstructing proof. The possibility of treating handwriting samples as material objects of examination is substantiated, and compensatory approaches are proposed to address this problem through expanded use of free and conditionally free samples in combination with other types of expert research.

Keywords: expert opinion, war, expert, crime, criminality, criminalising, criminal offense, criminal proceedings, raiding, investigative (search) action, specialist, special knowledge, forensic examination, technical and forensic support.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чалий Б. Ю. Поняття та форми спеціальних знань, що реалізуються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1 (11). С. 175–183.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.11.2025.15>

URL: <https://archive-criminology.com.ua/journal/article/view/115/110>

2. Чалий Б. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). Ч. 1. С. 317–326.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.26>

URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/570/618>

3. Чалий Б. Ю. Можливості судових експертиз у вирішенні тактичних завдань розслідування рейдерства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 3 (110). С. 197–208.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.03.17>

URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/938/850>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Чалий Б. Ю. До питання розробленості наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матер. V Всеукраїнського форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 512–515.

5. Чалий Б. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького (фізичного) рейдерства. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матер.

VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 грудня 2025 р.). Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. С. 486–490.

6. Чалий Б. Ю. Напрями взаємодії сторони обвинувачення зі спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: матер. наук.-практ. семінару (м. Львів, 04 грудня 2025 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 149–153.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	23
ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ	38
1.1 Сучасний концепт розуміння рейдерства та його механізму	38
1.2 Історико-теоретичні передумови та сучасні наукові концепції використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством	66
1.3 Поняття, сутність і форми спеціальних знань, що реалізуються у кримінальному провадженні щодо рейдерства	82
1.4 Правові й організаційні засади застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві	99
Висновки до розділу 1	103
Список використаних джерел до розділу 1	112
РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ	120
2.1 Отримання консультаційної допомоги спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством	120
2.2 Техніко-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій	135
2.3 Організаційні засади застосування непроцесуальних форм спеціальних знань у кримінальному судочинстві	145
Висновки до розділу 2	164
Список використаних джерел до розділу 2	171
РОЗДІЛ 3. ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДО РОЗСЛІДУВАННЯ	

КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ	178
3.1 Призначення судово-медичних експертиз	178
3.2 Призначення криміналістичних експертиз	203
3.3 Призначення інших видів судових експертиз	245
Висновки до розділу 3	260
Список використаних джерел до розділу 3	265
ВИСНОВКИ	276
Додатки	286

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРМА – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

ДАСУ – Державна аудиторна служба України

ЕЦП – електронний цифровий підпис

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КЕП – кваліфікований електронний підпис

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НПУ – Національна поліція України

Пп. – пункти

Ст. – стаття

Ст. ст. – статті

ФОП – фізична особа-підприємець.

Ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Рейдерство, будучи за своєю сутністю протиправним заволодінням активами суб'єктів господарювання, – одна зі злободенних проблем сьогодення. Економічна злочинність, як соціальне явище, характеризується цілим комплексом суспільно небезпечних наслідків, а тому вимагає своєчасного реагування, організації належної протидії з боку правоохоронних органів, а також у цілому механізми держави.

В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України відбулося суттєве ускладнення криміногенної ситуації, зростання кількості корисливо-насильницьких і майнових злочинів, зокрема – й у сфері господарських правовідносин. Війна посилила чинники правової невизначеності, знизила ефективність контролю з боку державних інституцій та створила додаткові можливості для недобросовісних суб'єктів, які вдаються до рейдерських дій. У цих умовах особливої актуальності набуває питання ефективного застосування механізмів виявлення, розслідування та доказування таких злочинів, зокрема із залученням спеціальних знань як одного з інструментів підвищення обґрунтованості й ефективності кримінального переслідування.

Одним із доволі поширених суспільно небезпечних явищ є рейдерство. Проблема рейдерства, як кримінального правопорушення, у сучасній науці кримінального права тільки формується. Здебільшого вчені пропонують під механізмом учинення рейдерства розуміти кримінально-каране винне діяння, спрямоване на протиправне заволодіння чужою власністю, що може включати також і незаконні насильницькі або ненасильницькі дії, що спричиняють майнову та немайнову шкоду законним правам і інтересам суб'єктів господарювання, а також порушують у суспільстві правовідносини, пов'язані з власністю. До норм кримінального закону, що встановлюють відповідальність за вчинення рейдерства, як правило, відносять такі злочини та кримінальні проступки: 1) ст. 205-1 КК України «Підроблення документів, які подаються

для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців»; 2) ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності»; 3) ст. 206-2 КК України «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації»; 4) ст. 218-1 КК України «Доведення банку до неплатоспроможності»; 5) ст. 219 КК України «Доведення до банкрутства»; 6) ст. 222 КК України «Шахрайство з фінансовими ресурсами»; 7) ст. 231 КК України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю»; 8) ст. 232 КК України «Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках»; 9) ст. 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво». Хоча такий підхід до тлумачення кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є доволі широким, на нашу думку, він найбільш повно визначає ті з них, які притаманні злочинним угрупованням, котрі вдаються до реалізації злочинного умислу, пов'язаного із відчуженням будь-яких активів суб'єктів господарювання.

Проблема рейдерства не є новою для наукової спільноти. Навпаки, автори проекту нового Кримінального кодексу України пропонують криміналізувати протиправний контроль над суб'єктом господарювання, котрий учинено шляхом використання завідомо фіктивних юридичних механізмів, що визначається як рейдерство. Автори проекту наголошують, що такі протиправні дії можуть включати: 1) блокування або обмеження фактичного доступу до голосування акціонера, учасника, органів управління, члена виконавчого чи іншого органу суб'єкта господарювання; 2) спотворення рішень зазначених органів; 3) протиправне порушення або обмеження переважного права на придбання цінних паперів цього суб'єкта господарювання. Крім того, у проекті КК України передбачено відповідальність за посягання на право здійснення підприємницької діяльності, доведення до неплатоспроможності, фіктивне банкрутство, незаконне використання комерційної або банківської таємниці й інші правопорушення у сфері господарської діяльності. Таким чином, аналіз

сучасних тенденцій злочинної діяльності засвідчує, що проблематика протидії рейдерству продовжить залишатися актуальною впродовж тривалого періоду часу.

У контексті забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, важливо використовувати усі передбачені кримінальним процесуальним законом заходи і розроблені криміналістикою методи. Неабияке значення у цій діяльності відіграють спеціальні знання, потреба у використанні яких виникає, коли вирішення стратегічних і тактичних завдань розслідування перебуває за межами професійної компетенції представників сторони обвинувачення та суду. У випадках, передбачених законом, реалізація окремих форм спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень – узагалі є обов'язковою. З огляду на механізм кримінально-протиправної діяльності, типовим під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є використання економічних знань, бухгалтерських, лінгвістичних, психологічних і психіатричних, медичних тощо.

Тому для впровадження ефективного та якісного реформування механізмів забезпечення економічної безпеки, захисту інтересів суб'єктів господарювання, необхідний ґрунтовний аналіз наявних проблем і подальше запровадження необхідних змін як на нормативному рівні, так і в контексті вдосконалення правозастосовної діяльності в межах проблематики використання спеціальних знань. Викладене сукупно засвідчує актуальність обраної проблематики та потребу розроблення її наукового забезпечення.

Проблеми теорії криміналістичної методики та деякі аспекти розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, використання у правозастосовній діяльності науково-технічних засобів та інших напрямів протидії злочинності, зокрема й економічній, розкриті у працях Л. Аркуші, А. Волобуєва, І. Вороніна, В. Гусєвої, Г. Грамовича, Г. Грановського, М. Даньшина, А. Дулова, В. Журавля, І. Загороднього, Н. Клименко, А. Коваленка, В. Коваленка, І. Когутича, О. Колесніченка, В. Колмакова,

В. Коновалової, В. Кузьмічова, В. Лукашевича, О. Одерія, І. Петрової, І. Пирога, О. Пчеліної, В. Пчолкіна, О. Саїнчина, М. Селіванова, Е. Сімакової-Єфремян, Р. Степанюка, В. Стратонова, В. Тіщенко, К. Чаплинського, С. Чернявського, Ю. Черноус, В. Шевчука, В. Шепітька, М. Шепітька, М. Щербаковського, Б. Щура, В. Юсупова, О. Юхна та ін.

Комплексному дослідженню проблематики використання спеціальних знань у кримінальному провадженні присвячені монографічні праці В. Галагана, В. Гончаренка, І. Гори, В. Гусевої, А. Іщенка, Н. Клименко, М. Костицького, О. Мотляха, Г. Надгорного, І. Петрової, І. Пирога, В. Реваки, Б. Романюка, М. Сегая, В. Семенова, З. Соколовського, Е. Сімакової-Єфремян, А. Тимчишина, В. Шерстюка, М. Щербаковського та ін. Особливості їх використання під час розслідування певної категорії кримінальних проваджень проаналізовані в роботах Г. Бідняк, В. Бондара, В. Діденка, І. Галдецької, Є. Ковалевської, Ю. Ковальова, Н. Косміної, П. Кравчука, І. Куриліна, А. Лазебного, Є. Лук'янчикова, А. Мировської, А. Таранової, Н. Тимофєєвої, С. Торопова, Д. Хомича, О. Шевченка, О. Шрамка, А. Шульженко, В. Ящука та ін. Незважаючи на значний внесок науковців щодо розроблення проблематики криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, варто констатувати відсутність на даний час системного дослідження питань, пов'язаних із використанням спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, а також Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку на 2023–2027 роки.

Крім того, обрана проблематика корелює з Цілями сталого розвитку України до 2030 року та Глобальними цілями сталого розвитку ООН на період

2016–2030 років, спрямованими на утвердження верховенства права, забезпечення доступу до правосуддя та зміцнення інституційної спроможності держави. Тематика дослідження також відповідає зобов'язанням України як члена Ради Європи, визначеним у Плані заходів з їх виконання, а також Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень і розробок на період дії воєнного стану та наступний рік після його припинення, що зумовлює її особливу актуальність в умовах сучасних безпекових викликів.

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (протокол про зміну тем від 25 грудня 2024 р. № 17).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення практичних засад використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Для досягнення цієї мети планується вирішення таких завдань:

- проаналізувати сучасний стан наукової розробленості проблематики рейдерства та використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії;
- з'ясувати сучасний концепт розуміння рейдерства, розкрити його криміналістичну природу та механізм учинення як об'єкт пізнання у слідчій діяльності;
- дослідити історико-теоретичні передумови формування та розвитку наукових підходів до використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, зокрема у провадженнях щодо рейдерських посягань;
- визначити поняття, сутність і класифікувати форми спеціальних знань, що реалізуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством;
- охарактеризувати правові та організаційні засади застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві України на стадії досудового

розслідування;

- установити особливості отримання та використання консультативної допомоги спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, визначити її значення для результатів кримінального провадження;

- дослідити стан і напрями вдосконалення техніко-криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях зазначеної категорії;

- розкрити організаційні засади застосування непроцесуальних форм спеціальних знань у кримінальному судочинстві та визначити їх роль у забезпеченні доказування у справах про рейдерство;

- визначити особливості призначення та проведення судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством, з урахуванням їх об'єктів, предмету і завдань;

- з'ясувати специфіку призначення криміналістичних експертиз (зокрема почеркознавчих і технічних експертиз документів) у справах про рейдерство, розкрити типові проблеми правозастосовної практики;

- охарактеризувати особливості призначення інших видів судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, та визначити напрями підвищення ефективності їх використання в доказуванні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із розслідуванням кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Предметом дослідження є особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Методи дослідження. Методологія дослідження представлена комплексом загальнонаукових, філософських і спеціальних методів наукового пізнання, обрання яких зумовлено об'єктом, предметом, метою та завданнями

наукової роботи.

Діалектичний метод використано для комплексного аналізу явища рейдерства як багатовимірного кримінально-правового і криміналістичного феномену, виявлення внутрішніх суперечностей механізму протиправних посягань, а також дослідження закономірностей розвитку інституту використання спеціальних знань у кримінальному провадженні (розділи 1–3).

Історико-правовий метод застосовано з метою дослідження генези наукових підходів до розуміння рейдерства, еволюції правового регулювання протидії цим посяганням, а також становлення і розвитку концепцій залучення спеціальних знань, спеціалістів і експертів у кримінальному судочинстві (підрозділи 1.1, 1.2; розділи 2, 3).

Системно-структурний метод забезпечив аналіз механізму рейдерства як упорядкованої системи взаємопов'язаних елементів злочинної діяльності, структурування форм використання спеціальних знань, а також визначення місця і ролі процесуальних та непроцесуальних форм їх реалізації у доказуванні (підрозділи 1.1, 1.3; розділи 2–3).

Формально-логічний метод використано для уточнення та вдосконалення понятійного апарату, формулювання авторських дефініцій, логічного впорядкування наукових положень, а також обґрунтування запропонованих криміналістичних рекомендацій щодо застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством (усі розділи).

Методи аналізу та синтезу застосовано під час опрацювання наукових джерел, норм кримінального і кримінального процесуального законодавства, матеріалів слідчої, судової та експертної практики, а також для узагальнення отриманих результатів і формулювання висновків дисертаційного дослідження (усі розділи).

Порівняльно-правовий метод використано для дослідження національних і міжнародних підходів до протидії рейдерству, аналізу практики Європейського суду з прав людини щодо допустимості доказів, меж

застосування спеціальних знань і стандартів справедливого судового розгляду (розділи 1, 3).

Статистичні методи застосовано для аналізу динаміки та структури кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, узагальнення даних слідчої та судової практики, оцінки поширеності окремих способів протиправних посягань і видів судових експертиз (розділи 1–3).

Соціологічні методи (анкетування й опитування) використано для отримання емпіричної інформації щодо практики залучення спеціалістів і експертів, проблем використання спеціальних знань, а також типових труднощів, що виникають під час розслідування рейдерських кримінальних правопорушень (розділи 2–3).

Метод моделювання дозволив розробити криміналістичні моделі механізму рейдерства та оптимальні алгоритми використання спеціальних знань на різних етапах досудового розслідування, зокрема при підготовці та призначенні судових експертиз (розділи 2–3).

Прогностичний метод застосовано для визначення перспектив удосконалення правового й організаційного забезпечення використання спеціальних знань, розвитку експертного забезпечення та підвищення ефективності протидії рейдерству в умовах цифровізації кримінального провадження (розділи 2–3).

Емпіричну основу дослідження становлять матеріали кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, статистичні й аналітичні дані органів досудового розслідування, прокуратури, судів, експертних установ, а також результати узагальнення судових рішень, оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових рішень. Проаналізовано 238 вироків, ухвалених за ст.ст. 115, 187, 189, 191, 205-1, 206, 206-2, 218-1, 219, 231, 355-358, 361, 362, 364-366 КК України.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації вперше проведено комплексне дослідження теоретико-правових і праксеологічних засад використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних

правопорушень, пов'язаних із рейдерством. За результатами проведених наукових пошуків сформульовано низку концептуальних і науково обґрунтованих положень, серед яких:

уперше:

- обґрунтовано цілісну криміналістичну модель використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством;

- доведено, що ядро доказування у провадженнях щодо реєстраційного рейдерства становить «експертна тріада» (судово-економічна експертиза, судово-почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів), сукупне застосування якої забезпечує встановлення економічного змісту змін у правах/активах, персоніфікацію виконавця рукописних реквізитів і визначення технології фальсифікації документів;

- визначено системоутворююче значення судової експертизи у кримінальних провадженнях щодо рейдерства та обґрунтовано концепцію триєдиного експертного забезпечення (економічного, почеркознавчого та технічного документознавчого напрямку) як найбільш результативної моделі встановлення фактичних обставин у справах цієї категорії;

- доведено можливість розгляду зразків почерку як матеріальних об'єктів дослідження та обґрунтовано допустимість їх використання поза межами заборони самообмови, що формує підґрунтя для подолання протидії доказуванню у рейдерських провадженнях;

- визначено особливості формування наукової доктрини застосування спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, із виокремленням етапів її становлення та еволюції;

- надано характеристику сучасним підходам до розуміння ролі АРМА у рейдерських провадженнях: консультативний потенціал агентства обґрунтовано як інструмент збереження економічної цінності активів і протидії їх втраті, що доповнює доказування управлінсько-економічною складовою, зокрема у транскордонних схемах;

удосконалено:

– розуміння механізму рейдерства як цілісної, ієрархічно впорядкованої системи взаємопов'язаних криміналістично значущих елементів злочинної діяльності та чинників об'єктивної дійсності; конкретизовано його структурні компоненти й обґрунтовано, що пізнання такого механізму у правозастосовній діяльності забезпечується інтегрованим застосуванням спеціальних знань різних галузей;

– класифікацію форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо рейдерства з урахуванням співвідношення процесуальних і непроцесуальних форм, їх доказового потенціалу та функціонального призначення;

– наукові положення щодо організаційних і тактичних засад залучення спеціаліста на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством;

– підходи до техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій у провадженнях досліджуваної категорії, з акцентом на забезпечення якості первинної фіксації доказової інформації та збереження цифрових слідів;

– методичні рекомендації щодо підготовки та призначення судових експертиз у справах про рейдерство з метою підвищення узгодженості експертних досліджень, репрезентативності об'єктів і категоричності експертних висновків;

– форми процесуальної взаємодії слідчого (детектива) і спеціаліста шляхом чіткого розмежування їх функцій: слідчий здійснює процесуальне керівництво, спеціаліст забезпечує науково-технічну та методичну складову, а результативність огляду документів і цифрових носіїв залежить від їх узгодженої взаємодії;

– підхід до організації експертного забезпечення у справах про рейдерство шляхом розроблення алгоритму підготовки до призначення експертиз (визначення тактичної мети, добір об'єктів і порівняльних матеріалів,

формулювання чітких запитань без підміни правової оцінки, узгодження періодів/вихідних даних між експертизами, перевірка методичної обґрунтованості);

– ідею оцінювання ревізій/аудитів у рейдерських справах: обґрунтовано, що їх результати слід розглядати як економічну модель події, а не як самодостатній доказ, і що вони підлягають процесуальній перевірці та підтвердженню іншими джерелами доказів.

дістали подальшого розвитку:

– ідея криміналізації рейдерства як інструменту протидії цьому суспільно небезпечному явищу й усунення причин і умов, що сприяють реалізації відповідних кримінально-протиправних дій;

– підхід щодо механізму рейдерських посягань як логічно вибудованої системи підготовки, вчинення та приховування злочину, яка охоплює підроблення документів, удавані/нікчемні правочини, незаконні реєстраційні дії, втручання в державні електронні реєстри та легалізацію активів;

– наукові уявлення про необхідність системного залучення економічних, криміналістичних і техніко-юридичних знань із уточненням ролі консультації спеціаліста як проміжної ланки між отриманням орієнтуючої інформації та формуванням процесуальних джерел доказів; показано, що вона визначає якість доказування через урахування слідчої ситуації, особливостей слідчої (розшукової) дії, вибору об'єкта вилучення, способів фіксації/збереження та формулювання завдань експертизи;

– положення щодо використання непроцесуальних форм спеціальних знань (ревізій, перевірок, аналітичних досліджень) як інструментів інтелектуального забезпечення доказування, що потребують подальшої процесуальної легалізації;

– підхід до розуміння судових експертиз у справах про рейдерство не лише як засобу ретроспективного встановлення фактів, а й як інструменту виявлення типових вразливостей корпоративного управління та фінансового контролю з превентивною метою;

- криміналістичні рекомендації щодо необхідності раннього залучення спеціалістів з документознавства, почеркознавства, економіки/аудиту, землевпорядкування та у сфері комп'ютерних технологій;
- теоретичні положення щодо забезпечення процесуальної стійкості доказів в умовах цифровізації кримінального провадження та зростання протидії доказуванню з боку організованих груп;
- підходи до «цифрової гігієни» як елементу тактики доказування: доведено, що ключові процесуальні ризики зумовлені помилками первинної фіксації, втратою метаданих, порушенням цілісності носіїв і ланцюга збереження; у зв'язку з цим консультації ІТ-спеціалістів обґрунтовано як обов'язковий елемент роботи з цифровими слідами та реєстрами;
- підходи до інтеграції непроцесуальних форм спеціальних знань у доказування: ревізійно-аудиторські процедури, перевірки за обліками, попередній аналіз і консультації обґрунтовано як інтелектуальне забезпечення формування версій, визначення «точок вилучення» доказів і оптимізації часу за умови подальшої процесуальної легалізації результатів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані наукові положення у дисертаційному дослідженні впроваджені, а отже, можуть бути використані у:

- *нормотворчій діяльності* – задля вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з метою підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством;
- *правозастосуванні* – задля підвищення ефективності практичної діяльності слідчих, дізнавачів, прокурорів, судових експертів, працівників суду та працівників інших підприємств та установ, які залучаються до участі в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством;
- *науково-дослідній діяльності* – для розроблення науково-методичних рекомендацій щодо вирішення проблем, які виникають у практичній діяльності, зокрема під час розслідування (*акт впровадження Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*)

Міністерства юстиції України від 14 січня 2026 року, акт впровадження Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 16 січня 2026 року);

– *освітньому процесі* – під час розроблення освітніх та освітньо-наукових програм, використання у викладанні навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Практикум із застосуванням техніко-криміналістичних засобів доказування», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень», «Кримінальний процес», «Докази і доказування», «Кримінальне право» тощо, а також у підготовці текстів лекцій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій (*акт впровадження Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 14 січня 2026 року, акт впровадження Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 16 січня 2026 року*).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійним, оригінальним науковим дослідженням, у якому розроблено теоретичні і праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Усі сформульовані положення, висновки та рекомендації обґрунтовано за результатами особистих досліджень. Це забезпечено завдяки критичному осмисленню низки чинних нормативно-правових актів, наукових праць, проведеному вивченню матеріалів кримінальних проваджень та узагальненню слідчої, судової, експертної та адвокатської практики. Усі наукові праці містять результати власних теоретичних розробок, відображають отримані автором результати на підставі дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної групи.

Апробація матеріалів дослідження. Отримані результати наукових розробок і сформульовані за результатом цього висновки оприлюднено на міжнародній науково-практичній конференції, науково-практичному семінарі і Всеукраїнському форумі судових експертів. Серед них зокрема: *Судова*

експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін: V Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.), Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: науково-практичний семінар (м. Львів, 05 грудня 2025 р.), Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: щорічна міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 10 грудня 2025 р.).

Публікації. Основні результати та положення, сформульовані науково-обґрунтовані висновки викладено у трьох статтях, що опубліковані у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук і у тезах трьох наукових доповідей. Усі публікації мають одноосібне авторство.

Структура й обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Наукова робота складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, що складаються з десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 294 сторінки (12,25 ум. друк. арк.), з яких основний текст дисертації займає 236 сторінок (9,83 ум. друк. арк.), список використаних джерел (201 найменування), додатки – 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ

1.1 Сучасний концепт розуміння рейдерства та його механізму

Незаконне привласнення активів господарюючих суб'єктів, які діють як у сфері приватного, так і публічного права, залишається актуальною та гострою проблемою сучасності. Економічна злочинність як суспільне явище породжує широкий спектр небезпечних наслідків, що зумовлює потребу в швидкому реагуванні, належній організації заходів протидії з боку правоохоронних структур, інших органів кримінальної юстиції, та в цілому у посиленні злагодженої роботи всього державного апарату і неурядових організацій у цьому напрямі.

До поширених суспільно небезпечних явищ, що посягають на економічні відносини, належить рейдерство. У кримінально-правовій науці проблема кваліфікації та протидії рейдерству, як окремому суспільно небезпечному явищу, перебуває на етапі становлення. До статей Кримінального кодексу (далі – КК) України, які зазвичай пов'язують із відповідальністю за вчинення рейдерських дій, належать: 1) ст. 205-1 КК України «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб — підприємців»; 2) ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності»; 3) ст. 206-2 КК України «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації»; 4) ст. 218-1 КК України «Доведення банку до неплатоспроможності»; 5) ст. 219 КК України «Доведення до банкрутства»; 6) ст. 231 КК України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або

банківську таємницю»; 8) ст. 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» та ін. [16, 56, 60]. Також окремі вчені відносять до них ще і кримінальні правопорушення, передбачені ст. 222 КК України «Шахрайство з фінансовими ресурсами» і ст. 232 КК України «Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках» [16, 60], але ми вважаємо, що вони можуть включатися виключно до технологій злочинної діяльності, проте не є «власне» рейдерськими.

Також ми вважаємо, що до кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, можуть належати кримінально-карані діяння передбачені: ст. 187 КК України «Розбій»; ст. 189 КК України «Вимагання»; ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань»; ст. 356 КК України «Самоправство»; ст. 357 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем чи їх пошкодження»; ст. 358 КК України «Підrobлення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів»; ст. 361 КК України «Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку»; ст. 362 КК України «Несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї»; ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»; ст. 366 КК України «Службове підроблення» [34].

Обґрунтування доцільності віднесення зазначених складів до кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, зумовлене

комплексною природою цього явища.

Рейдерство не зводиться до вчинення одного ізольованого злочину, а проявляється як сукупність взаємопов'язаних протиправних дій, спрямованих на встановлення фактичного чи юридичного контролю над майном, корпоративними правами або господарською діяльністю суб'єкта. Саме тому воно характеризується використанням різнорідних кримінально-правових механізмів, які реалізуються поетапно або паралельно.

По-перше, злочини проти власності (ст.ст. 187, 189, 191 КК України) у рейдерських схемах виконують функцію силового або економічного тиску, спрямованого на примушування власника до передачі активів, корпоративних прав або управлінських повноважень. Вимагання, розбій чи розтрата майна із використанням службового становища часто слугують завершальною стадією рейдерської атаки, коли формально створені правові підстави підкріплюються фактичним насильством чи загрозами (а інколи і навпаки).

По-друге, злочини проти свободи цивільно-правових відносин та порядку їх реалізації (ст.ст. 355, 356 КК України) безпосередньо корелюють із сутністю рейдерства як протиправного втручання у здійснення права власності та господарської діяльності. Самоправство й примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань є типовими інструментами тиску на законного власника або керівника підприємства з метою зміни фактичного контролю над суб'єктом господарювання.

По-третє, злочини у сфері обігу документів та інформації (ст.ст. 357, 358, 366 КК України) відіграють ключову роль на початкових і проміжних етапах рейдерських схем. Викрадення чи підроблення установчих документів, печаток, протоколів загальних зборів, а також службове підроблення створюють уявну легітимність рейдерського захоплення та дозволяють використовувати державні реєстраційні механізми як інструмент злочинної діяльності.

По-четверте, кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційних технологій (ст.ст. 361, 362 КК України) набувають особливої актуальності в умовах цифровізації державних реєстрів і корпоративного

управління. Несанкціоноване втручання в автоматизовані системи, незаконна зміна інформації у державних реєстрах чи внутрішніх корпоративних базах даних фактично замінюють класичні «паперові» методи рейдерства, зберігаючи при цьому його суспільно небезпечну спрямованість.

По-п'яте, службові злочини (ст.ст. 364, 365 КК України) становлять системоутворюючий елемент рейдерства, оскільки без залучення або корумпування посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів чи державних реєстраторів реалізація більшості рейдерських схем є ускладненою або неможливою. Зловживання владою, перевищення службових повноважень і службове підроблення забезпечують формальне прикриття незаконного заволодіння майном і сприяють уникненню відповідальності.

Таким чином, включення зазначених діянь до групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є методологічно виправданим, оскільки вони відображають функціональні елементи рейдерської діяльності – від підготовки та легалізації до силового або економічного закріплення результату. Водночас ці склади не утворюють самостійної «рейдерської групи» злочинів, а формують кримінально-правовий інструментарій рейдерства, що має враховуватися як у правозастосовній практиці, так і в подальшому розвитку кримінально-правової доктрини та антирейдерського законодавства.

Попри те, що подібне тлумачення диспозицій статей КК України, пов'язаних із рейдерством, можна вважати досить розширеним, наголошуємо, що саме воно найбільш комплексно охоплює діяння, характерні для осіб, які реалізують злочинний намір, спрямований на незаконне відчуження активів суб'єктів господарювання.

Упродовж останніх 30 років рейдерство залишається актуальною загрозою для економічної безпеки України, викликаючи занепокоєння як серед національних, так і міжнародних експертів. Відповідно до даних за 2024 рік, Україна посіла 102-ге місце серед 125 країн світу, що свідчить про збереження низького рівня правової захищеності власників активів. Для порівняння, у 2015

році Україна займала 109-е місце, а у 2016-му – вже 115-е. Незважаючи на певне покращення у загальному рейтингу, сучасний показник усе ще залишається критично низьким [69, 70].

Зауважимо, що у відповідь на кризову ситуацію, у 2019 році Міністерство юстиції України ініціювало низку заходів, спрямованих на боротьбу з так званими «чорними реєстраторами» (ст. ст. 358, 364, 365-2, 366, 361, 362 КК України). Зокрема, було запроваджено обов'язкову верифікацію державних реєстраторів і нотаріусів із використанням електронного підпису та паспорта в Державному підприємстві «Національні інформаційні системи». Ці дії дозволили покращити позицію України в рейтингу, однак системні загрози рейдерства не були усунені повністю [9].

Незважаючи на спроби реформ, включаючи ініціативи Міністерства юстиції України, старі методи рейдерських захоплень не втратили своєї актуальності, а їхня оскаржуваність і далі ускладнена бюрократичними та процесуальними перепонами. Вважаємо, що це зумовлює необхідність не лише посилення законодавчої бази, а й створення цілісної системи інституційної протидії рейдерству – з акцентом на профілактику, моніторинг, цифрову безпеку реєстрів і підвищення правової культури власників активів господарюючих суб'єктів.

Разом із цим, особливо тривожним є зростання індикатора тенюрної незахищеності (*tenure insecurity*), показника стану правової невизначеності та нестабільності прав володіння, користування чи розпорядження майном (переважно землею або іншими активами). Так, вагома частка населення вважає, що може втратити право власності на майно в найближчі п'ять років. За результатами дослідження 2024 року, цей показник в Україні зріс на 23 процентні пункти, що є найвищим приростом серед країн, які брали участь у глобальному опитуванні [69, 70]. Така динаміка сигналізує про глибоку недовіру до правової системи і державних інституцій, зокрема до процедур реєстрації, судового захисту, а також інструментів протидії протиправному заволодінню та зловживанням у корпоративній сфері.

Таким чином, попри номінальні поліпшення у рейтингах, системна незахищеність права власності залишається ключовим ризиком для стабільного розвитку українського бізнес-середовища та громадян, а рейдерство – однією з найбільш небезпечних загроз, що потребує скоординованих дій держави, правозастосовних органів і самого бізнесу.

Проблематика рейдерства вже тривалий час перебуває у полі зору науковців. До того ж, розробники проєкту нового Кримінального кодексу України пропонують запровадити кримінальну відповідальність за встановлення контролю над суб'єктом господарювання шляхом використання свідомо фіктивних юридичних механізмів, визначаючи такі дії як рейдерство. Зокрема, в новій редакції проєкту КК України передбачено окреме криміналізоване реагування на фіктивне встановлення контролю над підприємствами — шляхом блокування участі реальних власників у корпоративному управлінні, підробки корпоративних рішень, маніпуляцій із процедурою викупу цінних паперів тощо. Крім того, запропоновано встановити кримінальну відповідальність за суміжні правопорушення, серед яких – незаконне обмеження підприємницької діяльності, навмисне доведення суб'єкта господарювання до банкрутства, неправомірне розголошення конфіденційної ділової інформації. Такий підхід засвідчує, що боротьба з рейдерством розглядається як стратегічно важливий напрям розвитку кримінального законодавства України.

Розробники проєкту КК України, які працюють за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу, обґрунтовують, що подібні незаконні дії можуть охоплювати: 1) блокування чи обмеження реальної можливості акціонера, учасника, а також члена виконавчого або іншого органу суб'єкта господарювання брати участь у голосуванні; 2) спотворення або підроблення рішень таких органів; 3) порушення чи звуження переважного права на придбання цінних паперів цього суб'єкта. Окрім того, у проєкті Кримінального кодексу України передбачено встановлення відповідальності за посягання на право здійснювати підприємницьку діяльність, штучне доведення

до неплатоспроможності, фіктивне банкрутство, незаконне використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, а також інші правопорушення у сфері господарських відносин [46]. Отже, вивчення поточних тенденцій розвитку злочинності свідчить, що питання комплексної протидії рейдерству і надалі зберігатиме свою значущість і потребуватиме уваги впродовж тривалого часу.

Стосовно узагальнення наукових напрацювань, слід звернути увагу, що дотепер у межах науки кримінального права зростає актуальність системного осмислення питань кримінальної відповідальності за рейдерство та ефективних механізмів протидії цьому явищу. Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлено в роботах С. Титаренка (2018), Н. Грищенко (2019), І. Федулової (2019), В. Бахуринського (2021), В. Коломійчука (2022) та інших дослідників. Водночас ступінь наукової розробленості даного питання залишається фрагментарним, а концептуальні підходи до визначення змісту, ознак і форм прояву рейдерських посягань, а також до меж кримінальної відповідальності за їх вчинення – нерівномірними та подекуди суперечливими.

Узагальнюючи наукові підходи до проблеми кримінально-правового реагування на рейдерство, слід відзначити наявність дискусії щодо доцільності виокремлення самостійного складу кримінального правопорушення, що встановлював би відповідальність за протиправне заволодіння майном та активами підприємств, установ та організацій. Зокрема, С. Титаренко у дисертаційному дослідженні «Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання» (2018) аргументовано виступає за виключення ст. 206-2 КК України з Розділу VII Особливої частини, вказуючи на дублювання її змісту з ознаками шахрайства, що, на думку автора, є прикладом надмірної криміналізації без урахування специфіки господарських правовідносин [56].

Подібної позиції дотримується й Н. Грищенко, яка в дисертації (2019) обґрунтувала, що досліджуване кримінальне правопорушення фактично ідентичне злочинам проти власності за предметом, об'єктом і моментом

закінчення. Водночас вона запропонувала перенести норму до Розділу VI КК України та перейменувати її на «Рейдерство» [15].

Натомість І. Федулова заперечує можливість ототожнення ст. 206-2 КК України зі ст. 190 КК України, наголошуючи, що чинна редакція не повною мірою охоплює всі форми господарської діяльності, зокрема фізичних осіб-підприємців (далі – ФОП), та потребує вдосконалення, але не скасування [62].

Комплексний підхід до поняття рейдерства розвинув В. Бахуринський, визначаючи його як багатоетапне кримінальне діяння, що поєднує правопорушення, передбачені низкою статей КК України (ст.ст. 190, 205-1, 206, 356–358 КК України), та запропонував впровадити кваліфікуючу ознаку «сприяння у вчиненні рейдерства» до ряду складів кримінальних правопорушень [2, с. 58].

Зі свого боку, В. Коломійчук обґрунтовує необхідність законодавчої консолідації норм про рейдерство шляхом об'єднання ст. 206 та 206-2 у нову норму – «Рейдерство», а також внесення змін до ст. 205-1 КК України з урахуванням об'єктної та об'єктивної сторони таких посягань [29, с. 126].

Таким чином, у сучасному науковому дискурсі співіснують суперечливі, але цінні для подальшої кодифікації позиції щодо змісту, конструкції та місця кримінально-правових норм про рейдерство в системі Особливої частини КК України.

Ми вважаємо, що особливо слухними видаються підходи, запропоновані І. Федуловою та В. Бахуринським. Переконані, що чинна редакція ст. 206-2 КК України лише частково охоплює специфіку рейдерських посягань, зокрема не враховує особливостей правового статусу фізичних осіб-підприємців та інших учасників господарських правовідносин. Така позиція є виваженою, адже формально-логічне включення рейдерства до загального складу шахрайства призведе до втрати правової визначеності й унеможливить ефективне кримінальне переслідування за особливо складні, багатоскладові форми протиправного заволодіння активами.

Комплексний підхід В. Бахуринського є не менш обґрунтованим і

передбачає концептуальне осмислення рейдерства як багатостадійного кримінального правопорушення, що включає сукупність деліктів, передбачених різними статтями КК України. Такий підхід дозволяє врахувати системний і часто організований характер рейдерських посягань, що не вкладаються у межі одного складу злочину. Запропоноване ним запровадження кваліфікуючої ознаки «сприяння у вчиненні рейдерства» до суміжних складів злочинів є конструктивним і таким, що відповідає сучасній кримінологічній реальності.

Втілення такого підходу, на нашу думку, сприятиме не надмірній криміналізації, а і систематизації та ефективному правозастосуванню норм, покликаних забезпечити захист господарської діяльності від незаконних форм втручання. Їхні підходи можуть стати основою для подальшої кодифікації відповідних норм у проєкті нового Кримінального кодексу України та сприятимуть зміцненню економічної безпеки держави.

У контексті розвитку й удосконалення чинної доктрини кримінального права, слід зауважити, що і криміналістичне вчення також постійно досліджує актуальні тенденції злочинності, задля розроблення апробованих алгоритмів діяльності правоохоронних органів.

Науковці активно працюють над вивченням механізму кримінальної протиправної діяльності. Текстуальний аналіз останніх наукових доробків дозволяє узагальнити, що під ним автори зазвичай розуміють протиправні дії, що мають ознаки кримінально-караних, спрямовані на незаконне заволодіння (поглинання і захоплення) чужим майном, зокрема сільськогосподарськими землями, іншими активами суб'єктів господарювання [17, 26, 46, 49].

Конкретизують дефініцію рейдерство І. Кубарєв і С. Бархан. Вчені зазначають, що це кримінально-каране діяння реалізується у формі протиправного заволодіння майном юридичної особи, вчинене всупереч волі законного власника із використанням засобів і методів, що мають ознаки злочинної діяльності. До типових механізмів такого заволодіння автори відносять, зокрема, незаконне придбання контрольних пакетів акцій шляхом обходу або порушення встановлених правових процедур, що супроводжується

ігноруванням волевиявлення легітимного керівництва підприємства об'єкта протиправного поглинання [37, с. 89].

Також у науковій літературі окреслено й інші механізми реалізації рейдерських захоплень, що відображають складну й багатокомпонентну природу таких кримінально-протиправних дій, серед яких:

1. Маніпулювання відомостями, відображеними у державних реєстрах – внесення завідомо неправдивих відомостей до офіційних реєстрів шляхом використання підроблених документів або судових рішень, що призводить до неправомірної зміни інформації про право власності чи корпоративні права.

2. Фізичне силове захоплення об'єкта – насильницьке заволодіння рухомим або нерухомим майном із використанням формально-правової легітимізації дій як законної реалізації прав власника чи керівника підприємства.

3. Легалізація майна через формалізований ланцюг правочинів – подальше відчуження незаконно набутого активу на користь «добросовісного» набувача або через серію перепродажів з метою створення видимості законного набуття права власності [69].

Зазначені способи свідчать про інтеграцію рейдерами силових, економічних і юридичних інструментів впливу, що забезпечує їм можливість здійснення прихованих або відкритих спроб незаконного заволодіння активами суб'єктів господарювання, часто під прикриттям формальної правової процедури.

Отже, у сучасному науковому дискурсі під поняттям «рейдерство» розуміють різні за змістом явища. Вказують, що рейдери у загальному значенні – це особи, які спеціалізуються на протиправному або маніпулятивному заволодінні чужим майном, прикриваючи свої дії штучно створеним корпоративним чи господарським конфліктом.

З огляду на існуючі підходи до тлумачення феномену рейдерства, доцільно виокремити американську, західноєвропейську та слов'янську моделі його розуміння.

У корпоративному праві США та країн Західної Європи поняття «рейдер» має нейтральне або навіть позитивне забарвлення: під ним розуміється особа або компанія, що здійснює активне скуповування акцій підприємства з метою отримання контрольного пакета та подальшого впливу на його корпоративну політику [21, с. 79].

Якщо звертатися до більш широкого підходу тлумачення, то у американській корпоративній практиці такий підхід розглядається як один із легітимних інструментів корпоративного контролю, що сприяє очищенню ринку від неефективного управління. Західні вчені характеризують рейдерів як своєрідних «санітарів бізнесу», які забезпечують реструктуризацію малоефективних підприємств, запобігають зловживанням з боку мажоритаріїв і захищають інтереси міноритарних акціонерів. У західній правовій традиції рейдерство трактується як вороже поглинання – ситуація, коли одна компанія намагається придбати іншу без згоди її керівництва або ради директорів. При цьому навіть повністю легальні та регламентовані придбання контрольного пакета акцій можуть кваліфікуватися як рейдерство, якщо вони суперечать волі менеджменту компанії-об'єкта.

На підставі аналізу ключових аспектів зарубіжного підходу розуміння рейдерства доходимо висновку, що інститут рейдерства у західному розумінні може виконувати регулятивну функцію в ринковій економіці, зокрема як засіб впливу на інституційну ефективність корпоративного управління.

На противагу цьому, слов'янський (зокрема пострадянський) підхід ототожнює рейдерство із незаконним заволодінням майном підприємств або суб'єктів господарювання. Прихильники цього підходу наголошують на наявності в діях рейдерів ознак кримінального правопорушення – фальсифікації документів, змові з посадовими особами, використанні адміністративного ресурсу або навіть фізичної сили [65].

Такий підхід підтверджується і тими позиціями, що знайшли висвітлення у наукових і науково-дослідних розробок. Особливу увагу заслуговує позиція А. Єфименка, який розглядає рейдерство як вилучення майна на формально

законних підставах, що ґрунтуються на злочинних механізмах зловживання правом, використанні прогалин у законодавстві або системних дефектів у функціонуванні державних інституцій (реєстраційних, судових, правоохоронних) [23].

На думку П. Берназа та О. Середи, рейдерство слід розглядати як сукупність, переважно протиправних дій, що мають на меті привласнення майна фізичних або юридичних осіб. Основною метою такої діяльності, на їхню думку, є отримання економічної вигоди за рахунок заподіяння матеріальних збитків чи підриву ділової репутації іншого суб'єкта господарювання [4, с. 83].

Ю. Берлач визначає рейдерство як процес захоплення майна юридичної особи проти волі її законних власників, що здійснюється з використанням різних форм протиправної поведінки, з метою подальшого перепродажу або контролю над об'єктом захоплення [3].

На сьогодні в українських реаліях поняття рейдерства має відмінну, негативно забарвлену природу, оскільки переважна більшість таких дій має ознаки протиправності, корисливої мотивації та спрямованості на незаконне заволодіння активами. У національному правопорядку рейдерство відображено у ряді статей Кримінального кодексу України, що криміналізують дії, пов'язані з підробленням установчих документів, незаконною зміною відомостей у державних реєстрах, зловживанням корпоративними правами (зокрема блокуванням роботи підприємств), а також застосуванням корупційних механізмів і навіть фізичної сили [7, с. 130].

З метою відмежування правомірних форм реорганізації юридичних осіб від протиправних посягань на їхню власність доцільно здійснити розмежування таких дефініцій, як «злиття», «дружнє поглинання», «корпоративний конфлікт», «недружнє поглинання» та «рейдерство».

У цьому контексті злиття і дружнє поглинання – це правові форми реорганізації суб'єктів господарювання, що відбуваються у межах чинного законодавства. Злиття передбачає об'єднання двох або більше компаній із подальшим створенням нової юридичної особи [22, 50, с. 76–80]. Відтак ми

вважаємо, що під дружнім поглинанням можна розуміти правомірну форму реорганізації суб'єкта господарювання, що полягає у набутті однією компанією контролю над іншою шляхом придбання корпоративних прав (акцій, часток) або активів за згодою власників і органів управління поглинутого підприємства, здійснювану на договірних засадах, із дотриманням вимог корпоративного, господарського й антимонопольного законодавства, без застосування примусу, обману чи інших протиправних засобів.

Рейдерство ж в економіко-правовій площині трактується як недружнє захоплення (захоплення/злиття), що виходить за межі правового поля та супроводжується низкою протиправних дій – від маніпулювання корпоративними правами до застосування фізичного чи адміністративного тиску з метою повного юридичного і фактичного контролю над підприємством [66, с. 182].

У контексті визначення криміналістичного розуміння рейдерства, не можна оминати увагою дисертаційне дослідження С. Тюленєва, в якому автором комплексно проаналізовано теоретичні та прикладні засади криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Автором ґрунтовно розкрито юридичні проблеми, піддано аналізу криміналістичну, економіко-правову й інформаційно-аналітичну проблематику. З урахуванням цього, кримінальні правопорушення, які посягають на господарські правовідносини, законну діяльність суб'єктів господарювання, а також права співробітників сфери публічного адміністрування, та супроводжуються протиправним захопленням або поглинанням майна, корпоративних прав, активів і ресурсів суб'єктів господарювання, С. Тюленєвим запропоновано об'єднати в окрему категорію – «кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством». Такі діяння, на думку автора, мають спільну ознаку у вигляді спрямованості на заволодіння активами юридичних осіб проти волі законного власника, із використанням протиправних, маніпулятивних або насильницьких засобів [61].

Відтак науковець запропонував провести класифікацію зазначених

кримінальних правопорушень за змістом і спрямованістю кримінально-протиправної діяльності на такі групи:

1. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – стосуються незаконного поглинання, втручання в управління, протиправної реєстраційної діяльності (ст.ст. 205-1, 206, 206-2, 219, 231 КК України).

2. Посягання на фізичну та психічну недоторканність особи – включають насильницькі дії з метою тиску чи примусу (ст.ст. 121, 122, 125, 129, 146, 146-1 КК України).

3. Правопорушення проти авторитету органів влади і управління – стосуються підроблення документів, незаконного використання печаток, бланків (ст.ст. 356, 357, 358 КК України).

4. Діяння, що мають ознаки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом – зокрема, ст. 209 КК України.

5. Участь у злочинних об'єднаннях – організація або керівництво злочинною спільнотою (ст. 255 КК України).

6. Посягання на права власності та, зокрема, землю – шахрайство (ст. 190 КК України) і самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197-1 КК України).

Згідно з позицією С. Тюленєва, у криміналістичному контексті кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, слід розуміти як злочини або кримінальні проступки, спрямовані на незаконне заволодіння активами господарських суб'єктів через комплекс протиправних дій – від підроблення документів і неправомірних реєстраційних змін до доведення підприємств до банкрутства або силового тиску. Ці дії, як правило, вчиняються всупереч волі законного власника, із застосуванням фізичного чи психологічного впливу, та порушують принципи законності господарської діяльності незалежно від форми власності. Наголошує вчений на тому, що окреслені категорії кримінальних правопорушень різняться за кримінально-правовими характеристиками, однак у межах криміналістичного аналізу дозволяють виокремити ключові (базові) та допоміжні (супутні) форми злочинної активності, які в комплексі формують технології рейдерського

впливу [61, с. 68].

Множинність форм, у яких може бути реалізовано рейдерський умисел, зумовлює потребу їх класифікації. У сучасній правовій та економічній літературі одним із найпоширеніших підходів до типологізації рейдерських проявів є поділ на так зване «біле», «сіре» та «чорне» рейдерство. При цьому зазначена класифікація має міждисциплінарний характер і не є тотожною кримінально-правовій оцінці відповідних дій.

Зокрема, «біле рейдерство» не охоплює кримінально караних діянь у власному розумінні, а використовується переважно в економічній науці для позначення форми ринкової поведінки, за якої суб'єкт господарювання застосовує суто легальні інструменти корпоративного та фінансового впливу (наприклад, зниження ринкової капіталізації компанії, скупку акцій на вторинному ринку, ініціювання корпоративних процедур) з метою подальшого набуття контролю над підприємством. Такі дії формально не суперечать чинному законодавству, хоча можуть мати негативні або дестабілізуючі економічні наслідки для об'єкта поглинання.

«Сіре рейдерство» характеризується використанням правових прогалин, маніпулюванням корпоративними процедурами та зловживанням суб'єктивними правами, що перебуває на межі правомірності та протиправності й ускладнює належну кримінально-правову оцінку таких дій.

Натомість «чорне рейдерство» є найбільш небезпечною формою, оскільки передбачає безпосереднє вчинення кримінально караних діянь, зокрема фальсифікацію документів, підкуп службових осіб, незаконне втручання в роботу державних реєстрів, застосування фізичного або психологічного примусу, що прямо посягає на економічні відносини та підлягає кримінально-правовій кваліфікації [9, с. 220].

У країнах з розвиненим корпоративним правом також виокремлюється форма рейдерства під назвою «грінмейл» (greenmail), що становить корпоративний шантаж з боку міноритарних акціонерів. Він полягає у придбанні пакету акцій для створення загрози недружнього поглинання з

метою подальшого зворотного викупу акцій компанією за завищеною ціною. У контексті української державно-правової дійсності навіть дії, які початково мають ознаки «білого» рейдерства, нерідко трансформуються в «чорне» через недосконалість правозастосовної системи та індивідуальних особливостей злочинів [9, с. 220].

Особливої актуальності в умовах сучасного господарського середовища набуває так зване «земельне рейдерство» – форма незаконного захоплення земельних ділянок, що здебільшого реалізується через шахрайські схеми та фальсифікації, а також із застосуванням заходів фізичного примусу. У низці випадків мова йде про пряме заволодіння земельними активами без їхнього викупу, шляхом внесення недостовірних відомостей до державних реєстрів, підробки документів чи зловживання повноваженнями посадових осіб [9, с. 220], зокрема державних реєстраторів. Погоджуємося із Г. Корнієнко, що у сфері аграрного бізнесу рейдерство проявляється у формі протиправного встановлення контролю над суб'єктами агробізнесу, що охоплює управлінські повноваження, матеріально-технічні ресурси, об'єкти власності, а також інші активи. Йдеться, зокрема, про незаконне заволодіння речами (включаючи грошові кошти, цінні папери, рухоме та нерухоме майно), майновими правами, результатами робіт, послугами, комерційною інформацією, об'єктами інтелектуальної власності та іншими матеріальними й нематеріальними благами. Таке посягання, як зазначає вчена, здійснюється шляхом неправомірного втручання у державні реєстри, фальсифікації змін до структури статутного капіталу, ініціювання фіктивних процедур банкрутства, незаконного заволодіння майном, учинення шахрайських дій, реприватизаційних схем та інших деструктивних механізмів, що порушують основи господарювання і право власності у агросекторі [33, с. 14]. Це, зокрема, стосується і прав кінцевих бенефіціарів, якими можуть бути державні і комунальні підприємства.

Дії, пов'язані із рейдерством, можуть охоплювати як насильницькі, так і ненасильницькі способи, наслідком яких стає заподіяння майнової чи

немайнової шкоди законним правам та інтересам суб'єктів господарювання, а також порушення суспільних відносин, пов'язаних із правом власності [12; 14; 59].

Залежно від суб'єктного складу, рейдерів умовно поділяють на професійних та ситуаційних. Професійні рейдери ведуть базу потенційно привабливих для захоплення компаній, діють як самостійно, так і на замовлення, використовуючи знання у сфері права, економіки, психології та недоліки чинного законодавства. Ситуаційні рейдери – це компанії або особи, які залучають професійних виконавців для досягнення конкретної мети, наприклад усунення конкурента або ліквідації певного бізнесу.

До найбільш поширених механізмів рейдерських захоплень належать: використання фальсифікованих документів і печаток; підкуп державних службовців і представників правоохоронних органів; винесення неправосудних судових рішень; втручання у державні реєстри; тиск на менеджмент компанії (шантаж, підкуп, залякування); використання міноритарних акціонерів для дестабілізації корпоративного управління. Усі ці дії здійснюються в межах чітко організованої злочинної стратегії з метою протиправного заволодіння чужим майном.

Рейдерство становить одну з найнебезпечніших форм посягань на економічну безпеку держави та стабільність господарської діяльності, у зв'язку з чим його ефективне попередження і протидія потребують не лише втручання державних інституцій, а й активної участі самих власників бізнесу. Незважаючи на відсутність універсальної моделі захисту від рейдерських атак, у практиці напрацьовано низку превентивних заходів, здатних знизити ризик протиправного поглинання або захоплення активів.

До ефективних механізмів самозахисту суб'єктів господарювання відносять:

- 1) систематична перевірка реєстраційної інформації та інших юридично значущих документів на предмет змін, внесених без відома власників;
- 2) зберігання печаток і установчих документів у спеціалізованих

захищених місцях з обмеженим доступом;

3) запровадження електронного документообігу з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису для мінімізації ризику підробок;

4) моніторинг операцій з корпоративними правами та іншими активами компанії;

5) забезпечення прозорості структури власності та достатньої капіталізації, що ускладнює втручання третіх осіб у корпоративне управління;

6) постійний аудит фінансової дисципліни, зокрема контроль за кредиторською заборгованістю і рівнем платоспроможності;

7) структурування бізнесу та активів у складні корпоративні моделі, що унеможлиблюють просте захоплення;

8) формування позитивної репутації компанії, зокрема у медіапросторі, що є важливою складовою протидії інформаційним атакам;

9) впровадження внутрішніх політик захисту комерційної таємниці та конфіденційної інформації;

10) підтримка належного соціально-психологічного клімату в колективі, що передбачає запобігання та своєчасне реагування на трудові конфлікти;

11) створення служби управління ризиками як інституціоналізованого органу корпоративної безпеки, відповідального за забезпечення комплексного захисту активів та правомірної діяльності підприємства;

12) використання спеціальних автоматизованих систем;

13) спеціальні нотаріальні документи для проведення угод за участі власника.

Відтак рейдерство пропонують розуміти як форму організованої злочинної діяльності, що реалізується через систематичне вчинення протиправних дій із метою незаконного заволодіння чужим майном – у тому числі під прикриттям легітимних механізмів [9].

У межах сучасних наукових досліджень рейдерства Ю. Легеза запропонувала визначення цього явища як сукупності дій, спрямованих на незаконне встановлення контролю над суб'єктами господарювання або

протиправне заволодіння їхнім майном. Вона підкреслює, що основними механізмами реалізації таких протиправних намірів слугують дії, пов'язані з незаконною державною реєстрацією на підставі підроблених документів або безпосередньо з фальсифікацією юридичних документів, що є підставою для протиправного заволодіння активами юридичних осіб [42].

Особливу увагу дослідниця звертає і на явище так званого «силового» рейдерства, яке хоч і зменшилося у своїх масштабах порівняно з попередніми десятиліттями, однак усе ще має місце в сучасній правозастосовній практиці. Як результат проведеного аналізу, Ю. Легеза обґрунтувала доцільність розподілу кримінально-правових норм, що охоплюють рейдерські дії, на дві окремі групи. До спеціальної групи вона відносить кримінально-правові норми, безпосередньо спрямовані на протидію рейдерству (ст.ст. 205-1, 206, 206-2 КК України), тоді як до загальної групи – статті КК України, які можуть бути застосовані при встановленні ознак рейдерства у конкретному випадку (зокрема, ст.ст. 189, 190, 197-1, 296, 342, 343, 356, 357, 358 КК України), оскільки вони часто використовуються як інструменти у процесі протиправного захоплення майна. Така класифікація є важливою для систематизації правозастосовної практики та удосконалення криміналістичних методик розслідування злочинів, пов'язаних із рейдерством [42].

Також під рейдерством М. Єфімов та В. Михайленко пропонують розуміти систему діянь (дій та бездіяльності), направлених на протиправне захоплення майна (в тому числі земельних ділянок) приватних, комунальних та державних суб'єктів господарювання, а також встановлення контролю над ними та в подальшому – управління [24, с. 238–239].

Узагальнюючи різноманітні наукові підходи до тлумачення терміна «рейдерство», слід зауважити, що розбіжності у визначеннях обумовлені розмаїттям ознак, які дослідники визнають суттєвими. На думку С. Тюленєва, формування дефініції будь-якого правового феномена повинно ґрунтуватися на виявленні його іманентних, стабільних характеристик, що відображають змістове ядро явища. Відтак основними характеристиками рейдерства автор

визначає:

1. Активний характер протиправної поведінки, що полягає у цілеспрямованому здійсненні незаконних дій, зумовлених наявністю прямого умислу та корисливої мети;
2. Спрямованість на заволодіння активами суб'єкта господарювання – як майновими, так і корпоративними, або отримання незаконної економічної вигоди від подальшого розпорядження ними;
3. Примусова зміна форми власності чи структури управління підприємством, що відбувається всупереч волі законного власника активів;
4. Фактичний перехід майнових прав (повний або частковий) на користь іншої особи або юридичної структури без правових підстав;
5. Здійснення реєстраційних дій, що легалізують рейдерське захоплення, зокрема за допомогою фальсифікованих документів або під приводом неправомірних рішень органів державної влади;
6. Можливе застосування фізичного чи психологічного тиску, спрямованого на усунення опору з боку власника або менеджменту підприємства;
7. Залучення корупційного ресурсу – контактів у судовій, правоохоронній або реєстраційній системах для штучного забезпечення правомірності своїх дій [61].

Ми вважаємо, що іманентними ознаками рейдерства є:

1. Незаконне заволодіння активами – основна ознака, що полягає у протиправному отриманні контролю над майном, корпоративними правами, нерухомістю чи підприємством без згоди законного власника.
2. Вчинення дій всупереч волі власника – ключова риса, яка виокремлює рейдерство від легальних форм поглинання чи злиття компаній.
3. Комплексність і багатоетапність злочинного умислу – реалізація плану охоплює декілька стадій: планування, підготовку, вчинення реєстраційних або господарських дій, легалізацію активів тощо.
4. Використання підроблених документів і фальсифікацій – часто

супроводжується внесенням неправдивих даних до державних реєстрів, підrobкою судових рішень, печаток, статутних документів.

5. Вплив на реєстраційні або судові процедури – маніпулювання державними інструментами контролю за правами власності (наприклад, через підкуп реєстраторів або суддів).

6. Системність і організований характер дій – злочин вчиняється заздалегідь підготовленою групою осіб із чітким розподілом ролей, що вказує на високий рівень координації.

7. Наявність корисливої мети – заволодіння майном має на меті отримання матеріальної вигоди або стратегічного контролю над суб'єктом господарювання.

8. Інтеграція правових, економічних і силових методів – для досягнення мети використовуються нікчемні правочини, економічні інструменти (наприклад, фіктивні борги) і психологічний або фізичний тиск.

9. Заподіяння істотної шкоди – дії рейдерів призводять до втрати майна, репутаційних збитків, банкрутства компанії або знищення її економічного потенціалу.

10. Ускладнена юридична кваліфікація – правопорушення охоплює елементи з багатьох статей КК України, що ускладнює його правову класифікацію як окремого складу злочину. Ці ознаки дозволяють визначити рейдерство як особливо небезпечне кримінальне діяння, що поєднує майнові, корпоративні та реєстраційні правопорушення зі значними суспільними наслідками.

Отже, у межах сучасного теоретико-правового осмислення рейдерства простежується тенденція до розширення його змістового наповнення – від легітимного корпоративного конфлікту до комплексного кримінального явища, що поєднує елементи економічної злочинності, зловживань у сфері державного управління та маніпуляцій у сфері правових відносин.

Сучасна рейдерська практика охоплює не лише корпоративне майно, а й об'єкти нерухомості, земельні ділянки, що належать фізичним особам.

Рейдерські схеми набувають витончених форм, що ускладнює їх виявлення та оскарження в судовому порядку. Найбільш поширеним залишається маніпулювання відомостями в державних реєстрах, використання підроблених документів, незаконне втручання в реєстраційні процедури. Попри це, в Україні відсутня чітка кримінально-правова норма, яка б визначала кримінальну відповідальність за організацію та реалізацію рейдерського захоплення власності.

Дії рейдерів наразі кваліфікуються за низкою різних статей Кримінального кодексу України, що ускладнює ефективне правозастосування. Необхідно усунути законодавчі прогалини, які створюють можливості для зловживань з боку суб'єктів рейдерства. Важливим аспектом є налагодження ефективного контролю за діяльністю державних органів, зокрема в частині забезпечення правового порядку у сфері державної реєстрації. Таким чином, подолання рейдерства вимагає не лише точкових реформ, а комплексної стратегії, що охоплює як законодавче вдосконалення, так і зміцнення інституційного потенціалу держави.

Рейдерство становить суттєву загрозу не лише для суб'єктів підприємницької діяльності, а й для економічної безпеки держави загалом. Його негативні наслідки проявляються у деструкції правових засад господарювання, зниженні інвестиційної привабливості країни, а також у погіршенні міжнародного іміджу України. Особливу загрозу становить незаконне заволодіння корпоративними правами, активами комерційних структур, а також об'єктами нерухомості, що перебувають у власності громадян.

Протидія цьому явищу повинна здійснюватися на системному рівні із застосуванням правових, економічних, управлінських та інформаційно-аналітичних інструментів. Важливо забезпечити ефективну взаємодію між державними інституціями, покликаними гарантувати правопорядок у сфері реєстраційних та майнових відносин, і суб'єктами приватного сектору, які мають активно реалізовувати превентивні заходи з метою зниження вразливості

власного бізнесу.

Ефективність запобіжних заходів залежить від належної організації механізмів контролю, своєчасного реагування на потенційні ризики, а також від належного рівня правової обізнаності. Основним елементом самозахисту має виступати доступ до достовірної та своєчасної інформації, що дозволяє швидко ідентифікувати загрози й оперативно вживати відповідних заходів реагування. З огляду на високу адаптивність рейдерських структур до законодавчих змін та їх здатність до реалізації складних протиправних схем, суб'єкти господарювання повинні бути готовими до реагування на швидкоплинні та нестандартні виклики. Реалізація комплексних профілактичних заходів здатна суттєво знизити ризики рейдерських атак та створити передумови для сталого функціонування бізнес-середовища в Україні [9, с. 221].

Механізм учинення рейдерства слід розуміти як внутрішній системний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності суб'єкта та чинників об'єктивної дійсності. Такий механізм є не лише відображенням змісту злочинної діяльності, а й джерелом доказової інформації, що має першочергове значення у кримінальному провадженні.

Специфіка механізму рейдерства зумовлена комплексністю та багатоетапністю відповідної злочинної діяльності, яка найчастіше реалізується у вигляді цілеспрямованої протиправної системи дій із використанням підроблених документів, нікчемних правочинів, необ'єктивних і безпідставних процесуальних рішень, залученням службових осіб до незаконних реєстраційних процедур тощо. Як свідчить слідча практика, рейдерство часто супроводжується співучастю, а його реалізація охоплює підготовчий, виконавчий і завершальний етапи злочинної діяльності.

Видовий механізм злочинної діяльності, пов'язаної з рейдерством, у науковій літературі розглядають через призму таких ключових елементів:

1. Обстановка вчинення кримінального правопорушення: охоплює місце, час, просторово-часові характеристики події, що здебільшого стосуються адміністративних приміщень чи територій підприємств.

2. Предмет злочинного посягання: корпоративні права, частки, майно, нерухомість, що належать суб'єктам господарювання. Вони мають фізичні (можливість вилучення, пошкодження), економічні (вартість, обіг), юридичні (право власності) характеристики.

3. Суб'єкт злочину і спосіб вчинення дій: рейдери (окремі особи або організовані групи), їхні дії охоплюють підготовку, безпосереднє вчинення та пособництво у вчиненні кримінальних правопорушень (наприклад, підроблення документів, внесення змін до реєстрів, фізичне захоплення об'єктів), а також спроби легалізації отриманих активів.

4. Поведінка потерпілих і третіх осіб: дії законних власників, співробітників підприємств, нотаріусів чи реєстраторів, залучених як свідомо, так і неусвідомлено до реалізації злочинного задуму.

5. Знаряддя і засоби вчинення злочину: від підроблених документів до цифрових інструментів впливу на державні реєстри, використання посадових осіб для реалізації протиправних дій.

6. Причинно-наслідкові зв'язки між діями злочинця і настанням злочинного результату: формують причинно-наслідковий ланцюг, що відображає ефективність реалізації злочинного наміру [61, с. 71–80].

Якщо зосереджуватися на центральному кримінальному правопорушенні, що є базовим у структурі ненасильницького рейдерства – ст. 206-2 КК України, то не можна оминати увагою положення дисертації С. Стеценка. Текстуальний аналіз наукової праці дозволяє узагальнити, що автор не зосереджувався ґрунтовно саме на механізмі кримінальної протиправної діяльності, проте він охарактеризував ґрунтовно криміналістичну характеристику досліджуваного ним кримінального правопорушення. Відтак зауважимо, що у контексті злочинів, передбачених ст. 206-2 КК України, криміналістична характеристика слугує базовою інформаційною моделлю злочинної діяльності, що має істотне значення для побудови ефективної методики досудового розслідування. Її структурні елементи, з одного боку, відображають найбільш типові та релевантні ознаки правопорушення, а з іншого – забезпечують систематизацію

криміналістично значущої інформації, необхідної для формування слідчих версій, планування тактики і вибору процесуальних рішень.

С. Стеценко, виходячи з концептуальних підходів В. Шепітька, М. Салтевського, В. Гусєвої, а також з урахуванням специфіки правопорушень, пов'язаних із протиправним заволодінням майном суб'єктів господарювання, до структурних компонентів криміналістичної характеристики запропонував включити такі елементи:

1. *Спосіб учинення злочину* – системна сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення протиправного результату. У контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 206-2 КК України, спосіб реалізується через підготовку, укладення нікчемних правочинів із використанням підроблених або викрадених документів, внесення змін до державних реєстрів, легалізацію активів і приховування слідів. Усі дії мають ознаки планованості, структурної побудови та використання спеціальних технічних або правових засобів.

2. *Знаряддя та засоби вчинення злочину*. Включає технічні, інформаційні та організаційні інструменти, що застосовуються для реалізації злочинного умислу. Зокрема, це можуть бути фальшиві печатки, підроблені установчі документи, електронні підписи, комп'ютерна техніка, цифрові платформи, які використовуються для реалізації реєстраційних дій.

3. *Обстановка, час та місце вчинення злочину*. Характеризує об'єктивні умови вчинення кримінального правопорушення, зокрема, де і коли було скоєно злочин, у якому контексті (економічному, корпоративному чи політичному) він відбувався, чи був пов'язаний зі зміною складу власників, збором акціонерів, переходом майнових прав тощо.

4. *Сліди злочину (слідова картина)*. Це матеріальні, цифрові й ідеальні відображення злочинної діяльності: змінені реєстраційні записи, електронна кореспонденція, записи в облікових системах, а також показання свідків, відеозаписи, аудіофіксація переговорів. Вони відіграють вирішальну роль у доказуванні.

5. *Предмет злочинного посягання.* Визначає об'єкт матеріального інтересу злочинців – корпоративні права (акції, паї, частки), нерухоме або рухоме майно підприємств, грошові кошти, інші активи, які стають об'єктом незаконного перерозподілу.

6. *Особа потерпілого.* Мається на увазі не лише фізична або юридична особа, яка зазнала шкоди, а й сукупність її характеристик: правовий статус, доступ до документів, роль у корпоративному управлінні, наявність корпоративного конфлікту тощо.

7. *Особа злочинця (чи групи осіб).* Охоплює відомості про соціально-демографічні, професійні, кримінологічні характеристики учасників злочинної діяльності. Сюди належать організатори рейдерських схем, інші особи, учасники злочинного угруповання, посадові особи державних органів, які сприяли вчиненню злочину тощо [55, с. 23–76].

З урахуванням викладеного вважаємо, що механізм учинення рейдерства у сучасному криміналістичному дискурсі слід розглядати як впорядковану, внутрішньо структуровану систему взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності з чинниками об'єктивної дійсності. Такий механізм не обмежується лише описом злочинної поведінки – він виконує надзвичайно важливу функцію джерела доказової інформації, за умови відображення її у відповідних процесуальних документах, що матимуть істотне значення у досудовому розслідуванні кримінального правопорушення. Його вивчення дозволяє встановити закономірності формування й реалізації злочинного наміру, логіку вчинення дій, зв'язки між їх окремими елементами, а також сформувати науково обґрунтовану криміналістичну модель протиправної діяльності.

Особливість механізму рейдерства полягає у його комплексному, багатоетапному характері. Злочинна діяльність у таких випадках зазвичай реалізується через цілеспрямовану, логічно впорядковану систему дій, яка включає підготовку, реалізацію та приховування злочину. Йдеться про організоване підроблення документів, укладення нікчемних правочинів,

винесення неправосудних судових рішень, залучення посадових осіб до незаконних реєстраційних дій, втручання в роботу державних електронних реєстрів, а також легалізацію отриманих активів. Усе це свідчить про складну структуру механізму з використанням як традиційних, так і сучасних цифрових засобів, часто за участю осіб, що мають доступ до органів державної влади чи перебувають у корупційних взаємовідносинах із їх представниками.

Механізм учинення рейдерських посягань формується як результат взаємодії низки елементів, серед яких: обстановка вчинення злочину (місце, час, соціально-економічний контекст), предмет посягання (корпоративні права, майно, активи), особа злочинця (її соціально-демографічні, професійні, кримінологічні і криміналістично значущі характеристики), засоби вчинення правопорушення (знаряддя, технічні інструменти, цифрові ресурси), сліди (як матеріальні, так і ідеальні відображення протиправної діяльності, а також цифрові сліди), поведінка потерпілих і третіх осіб (що може мати як сприяюче, так і стримуюче значення), а також причинно-наслідкові зв'язки між діями правопорушника та настанням злочинного результату. Саме останній елемент – кореляція між умислом, діями та результатом – дозволяє ефективно відтворити повну логічну картину злочинної діяльності та виявити її приховані аспекти.

Окрім того, механізм рейдерства має ще одну важливу ознаку – він передбачає цілеспрямоване приховування злочинних дій під формально законні процедури. Це створює значні труднощі для своєчасного виявлення ознак кримінальної протиправної діяльності та належної правової кваліфікації події.

Саме ж протиправне явище рейдерство у сучасному правовому дискурсі України набуває рис багатовимірного кримінального явища, що виходить за межі традиційного розуміння як економічного (господарського) злочину. Воно поєднує у собі компоненти правопорушень проти власності (зокрема, шахрайства), корпоративного управління, публічного адміністрування та судово-реєстраційної системи. Основою його прояву є протиправне заволодіння активами господарських суб'єктів, що реалізується шляхом складних, заздалегідь спланованих комплексів протиправних дій, часто – із залученням

організованих груп.

Сучасний концепт розуміння рейдерства в національній кримінально-правовій науці допоки не має усталеного визначення, проте у провідних дослідженнях (І. Федулова, В. Бахуринський, С. Тюленєв та ін.) послідовно формується підхід до розуміння цього явища як комплексної системи дій, спрямованих на незаконне встановлення контролю над активами суб'єктів господарювання. Іманентними характеристиками таких дій визнаються: незаконність, протидія волі законного власника, багатоетапність, використання корумпованих зв'язків і сфальшованих документів, спричинення істотної майнової шкоди.

Сучасна типологія рейдерства умовно поділяє його на «біле», «сіре» і «чорне», залежно від законності застосовуваних методів. Такий поділ дозволяє краще диференціювати профілактичні, криміналістичні та правозастосовні заходи у відповідь на загрозу захоплення активів. Найбільш небезпечною є форма «чорного» рейдерства, що передбачає відкрите кримінальне втручання у власність і управління підприємствами.

У науковому середовищі формується консенсус щодо доцільності законодавчого закріплення окремого складу кримінального правопорушення – «рейдерство», яке б об'єднало сукупність ознак, притаманних цьому явищу, та дозволило систематизувати правоохоронну практику. Такий підхід сприятиме усуненню правової невизначеності, покращенню ефективності кримінального переслідування та правовому захисту суб'єктів господарювання.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством полягає в тому, що воно не лише порушує права окремих суб'єктів господарювання та людей, а й дестабілізує економічне середовище, погіршує інвестиційний клімат, формує недовіру до правової системи та державних інститутів. Тому протидія цьому явищу повинна здійснюватися комплексно – із вжиттям відповідних заходів на рівні політики держави у правоохоронній, судовій, антикорупційній та інформаційній сфері, а також із впровадженням самозахисних механізмів з боку бізнесу та громадян. Зміцнення інституційної

спроможності держави до протидії рейдерству, на нашу думку, передбачає: удосконалення реєстраційних процедур, цифровий аудит і контроль, посилення відповідальності за сприяння рейдерським схемам, створення спеціалізованих слідчих підрозділів, запровадження електронного моніторингу корпоративних змін, розвиток правової освіти бізнесу та громадськості.

1.2 Історико-теоретичні передумови та сучасні наукові концепції використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством

Для забезпечення результативного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, необхідно максимально повно застосовувати весь комплекс засобів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, а також методів, напрацьованих криміналістичною наукою, доктриною кримінального і кримінального процесуального права, а також набутих і вироблених слідчою, експертною та судовою практикою.

Питання теорії криміналістичної методики, а також окремі аспекти розслідування різних видів кримінальних правопорушень, застосування науково-технічних засобів у правозастосовній діяльності та інших напрямів протидії злочинності, зокрема економічній, детально розглянуті у відповідних дослідженнях Л. Аркуші, А. Волобуєва, В. Гусєвої, В. Журавля, І. Пирога, В. Піддубного, О. Пчеліної, В. Пчолкіна, О. Саїнчина, Р. Степанюка, В. Стратонова, В. Тіщенко, С. Трача, С. Тюленєва, О. Федосової, К. Чаплинського, С. Чернявського, Ю. Чорноус, В. Шевчука, В. Шепітька, М. Щербаковського, Б. Щура, В. Юсупова, О. Юхна та ін.

Важливу роль у протидії рейдерству відіграють спеціальні знання, необхідність застосування яких виникає тоді, коли розв'язання стратегічних і

тактичних завдань розслідування виходить за межі професійної компетенції представників сторони обвинувачення та суду. У випадках, передбачених законом, використання певних форм спеціальних знань є обов'язковим. Враховуючи характер кримінально-протиправної діяльності, типовим для розслідування злочинів, пов'язаних із рейдерством, є залучення економічних, бухгалтерських, лінгвістичних, психологічних, психіатричних, медичних та інших спеціалізованих знань.

Тематика використання спеціальних знань у кримінальному провадженні детально розглядається у монографічних дослідженнях В. Галагана, В. Гончаренка, І. Гори, А. Іщенка, Н. Клименко, М. Костицького, О. Мотляха, Г. Надгорного, І. Петрової, І. Пирого, М. Сегая, З. Соколовського, Е. Сімакової-Єфремян, А. Тимчишина, В. Шерстюка, М. Щербаковського та ін.

Особливості використання спеціальних знань суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності під час розслідування певної категорії кримінальних проваджень, проаналізовані в роботах Г. Бідняк, В. Бондара, А. Вуйми, О. Гайдар, В. Гриценка, В. Діденка, І. Галдецької, Є. Ковалевської, Ю. Ковальова, Н. Косміної, П. Кравчука, І. Куриліна, А. Лазебного, Є. Лук'янчикова, А. Мировської, Д. Степанюк, А. Таранової, В. Твердохліба, Н. Тимофєєвої, С. Торопова, Д. Хорошун, Д. Хомича, О. Шевченка, О. Шрамка, А. Шульженко, В. Ящука та ін.

У наукових працях низки дослідників обґрунтовано актуальність і необхідність застосування спеціальних знань у межах кримінального провадження щодо майнових і корпоративних посягань [16, 19]. Водночас, як свідчить аналіз сучасної доктрини криміналістики й судової експертології, питання ефективного залучення експертизи у справах про рейдерство вимагає подальшого поглиблення, що засвідчує недостатню системність у науковому освітленні теми. Це свідчить про нагальну потребу розширення дослідницького поля, зокрема у напрямі застосування спеціальних знань для протидії корпоративному рейдерству та пов'язаним із ним кримінальним проявам.

Попри значний внесок науковців у розроблення питань

криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, наразі відсутнє системне дослідження, яке комплексно охоплювало б різноманітні аспекти використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із рейдерством. Вважаємо, що наукове знання у цій сфері має ґрунтуватися на всебічному аналізі сучасного стану досліджень, зокрема визначенні ключових понять, сутності та форм спеціальних знань, які застосовуються під час розслідування. Необхідним є також вивчення правових і організаційних основ застосування як процесуальних, так і непроцесуальних форм використання спеціальних знань, а також особливостей призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Таке дослідження має включати аналіз об'єктів, предметів, завдань експертиз, а також проблемних питань, що виникають у практиці правозастосування. Лише такий комплексний підхід забезпечить належний рівень наукового розроблення актуальної проблематики для юридичної науки та практики.

Для впровадження ефективних і якісних реформ у сфері забезпечення економічної безпеки та захисту інтересів суб'єктів господарювання необхідно провести всебічний аналіз існуючих проблем і запровадити відповідні зміни як на нормативному рівні, так і в аспекті удосконалення правозастосовної практики [63].

Значний внесок у формування наукових засад розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема злочинів рейдерського характеру, здійснили українські вчені. Ще у 2006 р. опубліковано комплексне дослідження за авторством В. Шепітька, В. Коновалової та В. Журавля, в якому розглянуто специфіку криміналістичних методик і сформульовано низку рекомендацій щодо розслідування злочинів економічного спрямування. Суттєвим є те, що у тогочасному КК України (2001 р.) ще не була передбачена стаття 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», яка в сучасних умовах становить правову основу боротьби з рейдерськими посяганнями.

Законодавче врегулювання кримінальної відповідальності за дії рейдерського характеру було започатковане ухваленням Закону України № 642-VII від 10 жовтня 2013 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців». Цим нормативним актом Кримінальний кодекс України доповнено, зокрема, статтями 205-1 та 206-2, що, по суті, позначило початок системної криміналізації рейдерства на законодавчому рівні. Водночас наукова увага до даної тематики у подальші роки дещо знизилася у зв'язку з необхідністю концентрації зусиль держави на забезпеченні обороноздатності та подоланні зовнішніх загроз національній безпеці.

Попри це, у вітчизняній криміналістичній науці проблематика розслідування злочинів у сфері господарської діяльності розроблялася низкою провідних фахівців, серед яких А. Волобуєв, В. Журавель, В. Тіщенко, В. Шепітько, В. Яремчук. У різні роки предметом їх дослідження ставали як загальні питання організації досудового розслідування економічних злочинів, так і специфіка взаємодії слідчого з експертами та спеціалістами.

Проблеми розслідування окремих груп кримінальних правопорушень у сфері господарювання неодноразово були предметом дисертаційних досліджень і наукових публікацій. Так, вагомий доробок належить Н. Барбашовій, Е. Бекіровій, Е. Бойченко, І. Бондаренко, О. Буткевич, О. Веденяпіну, М. Дунас, К. Єфремовій, А. Золотарьову, М. Короткевич, Т. Лямцевій, І. Ореховій, І. Пастуху, Т. Попович, І. Поповській, Г. Прокопаничу, В. Рєзніковій, О. Северину, С. Сенюті, М. Тимошенку, А. Шеваріхіну, А. Шпомеру, О. Юлдашеву та ін.

Серед фундаментальних напрацювань, що мають безпосереднє значення для розуміння криміналістичної характеристики злочинів економічного характеру, слід виділити дисертацію О. Буцана «Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, скоєних шляхом кредитних банківських операцій». У цій праці здійснено глибокий аналіз злочинів у сфері кредитування, зокрема досліджено документообіг у

банківській сфері, окреслено методику встановлення характерних ознак таких правопорушень, визначено елементи їх слідової картини, а також запропоновано підходи до організації тактики окремих слідчих (розшукових) дій і призначення судових експертиз [6].

Важливою з огляду на обраний нами предмет дослідження, також є монографія В. Корж «Теоретичні основи методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері економічної діяльності». У дослідженні авторки обґрунтовано ознаки, що притаманні злочинній діяльності в економіці, зокрема: умисне порушення правил електронного бухгалтерського обліку, маніпуляція цифровими записами, створення технічних умов для втрати інформації (інсценовані зброї програмного забезпечення), а також приховування слідів господарських операцій, що мають кримінальне походження [32].

Таким чином, незважаючи на окремі прогалини в системній науковій розробці теми протидії рейдерству, українська криміналістична доктрина акумулювала значний потенціал теоретичних і прикладних підходів, що можуть бути використані для вдосконалення практики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Вагомий внесок у розроблення теоретико-прикладних засад розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності наведено у докторській дисертації Л. Аркуші «Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності». У цій праці авторка комплексно охоплює коло питань, що мають ключове значення для правоохоронної практики в умовах трансформації економіко-правового середовища. Зокрема, ґрунтовно проаналізовано механізми функціонування злочинних угруповань, сучасні технології легалізації злочинних прибутків, визначено напрями виявлення таких злочинів, а також підкреслено важливість узгодженої взаємодії між суб'єктами протидії та якісного інформаційно-аналітичного забезпечення, яке слугує основним інструментом підвищення ефективності правоохоронної

діяльності [1, с. 30].

У контексті дослідження механізмів протидії розслідуванню злочинів у сфері господарювання суттєвий інтерес викликають також наукові праці О. Костроміної («Наукові засади розслідування економічних злочинів, учинених організованими групами»), В. Лисенка («Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів»), І. Осики («Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва»), П. Чеберяка («Збирання і оцінка доказів за кримінальними провадженнями про злочини у сфері економіки»), Н. Дондик («Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів»), С. Трача («Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні»), В. Діденка («Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері») та ін. Зазначені дослідження демонструють розмаїття наукових підходів до удосконалення методик протидії злочинним діям та розширення доказової бази у сфері економіки. Водночас слід констатувати, що у вітчизняній криміналістичній традиції недостатньо розроблені напрями, що передбачають цілеспрямовану нейтралізацію протидії, яка виникає під час досудового розслідування господарських злочинів.

Ще одним із ключових напрямів підвищення результативності розслідувань вважається впровадження сучасних інформаційно-аналітичних платформ. Залучення інноваційних технологій – у тому числі методів OSINT (Open Source Intelligence), які передбачають аналітичне опрацювання відкритих джерел – дозволяє оперативно виявляти нові епізоди злочинної діяльності, поглиблювати аналіз отриманих доказів і формувати комплекснішу систему доказів [8].

Суттєвий внесок у розвиток теорії використання спеціальних знань у господарському судочинстві здійснено Г. Прокопанич. У своїй праці авторка не лише окреслила процесуальні й організаційні аспекти застосування спеціальних знань у межах господарського процесу, а й розробила конкретні пропозиції

щодо вдосконалення відповідного інституту. Під спеціальними знаннями у господарському судочинстві дослідниця пропонує розуміти знання і навички, набуті внаслідок фахової освіти та/або професійного досвіду у певних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла, які залучаються визначеними законом учасниками процесу для вирішення процесуальних завдань у межах наданих їм повноважень. Важливою позицією авторки є допустимість використання експертних оцінок із правових питань, що в контексті господарського судочинства має розглядатися як одна з форм реалізації спеціальних знань. Крім того, сучасні умови розгляду справ у господарських судах, на думку дослідниці, зумовлюють потребу у вузькопрофільних юристах-експертах, зокрема з питань порушень у банківській, фінансовій, податковій, екологічній і земельній сферах. Особливого значення набуває залучення спеціалістів-правознавців у справах, де фігурують іноземні суб'єкти господарювання [48, с. 176–178].

Використання спеціальних знань у кримінальному процесі, відповідно до положень чинного КПК України, стало предметом дослідження ряду вчених, зокрема Д. Куриленка (2017), К. Садчікової (2017), Є. Даніч (2018), А. Тимчишина (2023). Ці автори зосередили увагу на процесуальних аспектах залучення як експертів, так і спеціалістів, розкривши їх ролі та функціональне призначення в межах досудового розслідування.

Ряд досліджень, як-от праці Є. Даніч та О. Коваленко, присвячено процесуальним і тактичним аспектам участі спеціалістів у кримінальному провадженні, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій. Водночас, питання правового статусу експерта, порядку його залучення до кримінального провадження, проведення експертиз та форм участі у процесуальних діях ґрунтовно розроблено в працях М. Щербаковського, А. Дудича, Д. Куриленка, К. Садчікової та ін.

Зокрема, К. Садчіковою запропоновано доповнення КПК України новою статтею 225-1, що передбачала б особливості допиту експерта або спеціаліста вже на стадії досудового розслідування. Дослідниця також обґрунтувала

необхідність розширення підстав для обов'язкового призначення експертиз, а також удосконалила норми щодо участі спеціалістів у процесуальних діях за участі неповнолітніх осіб [51, с. 224–225].

Є. Даніч сформувала теоретичні засади і практичні рекомендації щодо залучення спеціалістів під час проведення слідчого експерименту [18]. У свою чергу, О. Коваленко (2024) розробила методичні підходи до підвищення ефективності участі спеціалістів в обшуках, зокрема обґрунтувала доцільність участі осіб із відповідними технічними знаннями з метою забезпечення якості фіксації та інтерпретації інформації, що виявляється під час слідчої (розшукової) дії [27].

А. Дудич надав комплексну теоретико-правову характеристику експерта як учасника кримінального провадження. Серед запропонованих ним положень особливу увагу заслуговує ідея запровадження механізму «взаємного інформування сторін» про призначення експертизи, що сприятиме реалізації принципу змагальності. Вчений також вказує на необхідність нормативного закріплення обов'язку сторони обвинувачення інформувати підозрюваного про залучення експерта, про його права та обов'язки до моменту передачі експертизи до відповідної установи [20].

У праці А. Дудича деталізовано форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема: надання експертом показань для уточнення чи роз'яснення висновку, участь у слідчих (розшукових) діях, консультування сторін та суду з питань призначення експертизи, а також участь у вивченні причин і умов вчинення злочину з метою профілактики [20, с. 193–195].

Таким чином, напрацювання українських дослідників у сфері використання спеціальних знань у господарському та кримінальному процесі відображають поступове формування системного підходу до вдосконалення інституту спеціальних знань як одного з ключових елементів правозастосовної діяльності в умовах сучасних викликів.

Проблематика використання спеціальних знань у кримінальному

провадженні посідає важливе місце у наукових дослідженнях, особливо в контексті побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень окремих категорій. Це особливо актуально для злочинів, що вчиняються у сфері господарської діяльності, адже більшість із них реалізується в сукупності з іншими кримінально-караними діями. Відтак, доцільно звернути увагу на наукові напрацювання, здійснені в межах суміжних предметів дослідження.

У цьому аспекті значний інтерес становлять роботи, присвячені використанню спеціальних знань у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень (Ю. Ковальов, 2021; О. Шрамко, 2021), службових злочинів (Н. Копча, 2022 [29]), податкових злочинів (В. Лисенко, 2006), а також злочинів, учинених із використанням підроблених документів (І. Осика, 2006). Ці праці формують вагомий концептуальний базис для поглибленого осмислення загальних і галузевих аспектів використання спеціальних знань.

Ю. Ковальов у межах свого дослідження систематизував чотири ключові підходи до визначення змісту поняття «спеціальні знання», які розрізняються передусім у питанні включення до їх складу знань у галузі права. Автор підтримує підхід, згідно з яким правові знання можуть розглядатися як складова спеціальних знань, особливо якщо йдеться про правові експертизи, що потребують високого рівня спеціалізації [28, с. 69–70].

Комплексний підхід до розкриття сутності спеціальних знань у межах розслідування корупційних правопорушень запропонував О. Шрамко. Зокрема, він виокремив критерії класифікації спеціальних знань, визначив їх мету, окреслив напрями залучення спеціалістів і перелік типових експертиз, що використовуються у процесі розслідування. Вартим уваги є й обґрунтування автором доцільності проведення ревізій і перевірок як ефективного засобу виявлення корупційних схем, зокрема шляхом фальсифікації документації, знищення облікової інформації чи її маскування. Також вагоме значення має пропозиція щодо використання криміналістичних обліків для виявлення закономірностей і специфіки правопорушень, що визначається місцем їх

вчинення, предметом посягання, слідовою картиною тощо [67].

Окремого розгляду заслуговує праця В. Діденка (2024), яка є першим монографічним дослідженням, присвяченим теоретико-прикладним основам використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. У цьому дослідженні представлено цілісну систему залучення спеціалістів, проведення експертиз, удосконалення нормативної бази (зокрема, запропоновані зміни до ст. 71, 72, 101 КПК України), що спрямовані на підвищення ефективності кримінального процесу [19].

Водночас, незважаючи на наявність значного масиву наукових джерел, дослідження проблематики спеціальних знань стосуються переважно загальних засад або ж окремих галузей (антикорупційна, податкова, бюджетна сфери). Наразі залишається недостатньо розробленим напрям, пов'язаний із застосуванням спеціальних знань у розслідуванні та судовому розгляді кримінальних правопорушень саме у сфері господарської діяльності.

Ця обставина свідчить не лише про актуальність обраного напрямку дослідження, а й про наявність прогалин у чинному законодавстві та правозастосовній практиці. Потреба у заповненні цих прогалин обумовлюється високим рівнем латентності злочинів досліджуваного виду, складністю їх виявлення, доказування та притягнення винних до відповідальності. Відтак, формування спеціалізованого наукового підходу до залучення спеціальних знань у цій сфері набуває першочергового значення.

С. Тюленєв, який комплексно підійшов до дослідження проблематики протидії рейдерству криміналістичними методами, вказав, що значущим напрямом протидії рейдерству, а також криміналістичного забезпечення розслідувань злочинів такої природи, є питання належного призначення судових експертиз. Вони дають можливість вирішувати широкий спектр завдань, які виходять за межі компетенції сторони обвинувачення. Висновок експерта – оформлений особою, уповноваженою на провадження судово-експертної діяльності відповідно до вимог чинного законодавства –

може визнаватися самостійним процесуальним джерелом доказів. Водночас слід мати на увазі, що жодне окреме доказове джерело не має абсолютної прецедентної переваги. Об'єктивна оцінка кожного доказу повинна ґрунтуватися на перевірці належності, допустимості та достовірності. У цьому контексті саме судова експертиза, що спирається на сучасні науково-технічні методики, здатна забезпечити незалежну, об'єктивну, науково обґрунтовану інформацію – а, отже, є вирішальним чинником правосуддя у справах, пов'язаних із рейдерством [61].

Судова практика демонструє, що при незаконному захопленні майнових активів підприємств рейдери часто вдаються до фальсифікації офіційних документів (договорів купівлі-продажу, установчих документів тощо), подальшого внесення сфальсифікованих даних до державних реєстрів, часто – за сприяння або змови з реєстраторами чи нотаріусами. Після цього відбувається легалізація активів або прав: перепродаж, переоформлення, передача третім особам. Аналіз таких схем підкреслює необхідність жорсткого контролю за діяльністю реєстраційних органів і нотаріусів як одного з ключових інструментів запобігання рейдерству та встановлення додаткових процедур.

У багатьох випадках для доказування факту підробки документів, неправомірного перереєстрування прав або незаконного захоплення активів достатньо результатів лише однієї експертизи, наприклад, технічної або почеркознавчої. Проте практика, як вказує С. Тюленев, також демонструє доцільність призначення комплексних експертиз, що охоплюють бухгалтерську, економічну, почеркознавчу та технічну складові, – особливо в ситуаціях, коли йдеться про масштабні зміни структури власності, фінансові махінації чи перерахунки. Такий комплексний підхід дозволяє всебічно дослідити обставини справи, виявити неточності, підробки або факти неправомірних дій з боку посадових або реєстраційних осіб, а також обґрунтувати розмір спричинених збитків або шкоди.

Ефективне призначення й проведення судової експертизи передбачає

систематичне дотримання процесуальних, методичних і організаційних стандартів. Необхідно ретельно обирати спеціалізовану експертну установу, формулювати чіткі, вузько спрямовані запитання, забезпечувати повноту та якість наданих матеріалів – зокрема оригіналів документів або відповідних зразків – і враховувати строки проведення дослідження. У випадках, коли об'єктами дослідження є електронні документи або записи, слід передбачати додаткові методики дослідження, що відповідали б сучасному технічному рівню обробки й зберігання інформації. Відповідно до підходу С. Тюленєва, судово-економічні експертизи є надзвичайно важливими для верифікації бухгалтерських даних, підтвердження або спростування факту незаконного перерозподілу майна, визначення реального розміру збитків або втраченої вигоди. Судово-технічні та почеркознавчі – для ідентифікації фальшування документів, підробки підписів чи печаток. Іноді доцільними можуть виявитися й комплексні дослідження, що поєднують у собі кілька видів експертизи.

Таким чином, справедливою є позиція С. Тюленєва про те, що використання судово-експертних досліджень є одним із ключових елементів криміналістичного забезпечення ефективного розслідування рейдерських правопорушень. Вони сприяють глибокому, об'єктивному, науково обґрунтованому з'ясуванню обставин справи, формуванню повноцінної доказової бази, а також сприянню реалізації принципів справедливості та законності у кримінальному провадженні [58, 60]. З огляду на це, методичне, організаційне та нормативне підсилення практики призначення й проведення таких експертиз необхідне як на науковому, так і на практичному рівні. Тим паче, що у роботі С. Тюленєва не досліджено ані інші процесуальні форми застосування спеціальних знань, ані непроцесуальні їх форми.

С. Стеценко зазначає, що під час розслідування кримінальних проваджень за ст. 206-2 КК України свідчить, що найбільш часто призначаються технічна експертиза документів (88 % справ), економічна (54 %) та почеркознавча (67 %). При цьому, значна частина доказів формується на основі документів різного характеру: реєстраційних справ, протоколів загальних

зборів, статутних документів, договорів купівлі-продажу, довіреностей, рішень судів, витягів з державних реєстрів тощо. Відтак автор констатує, що ефективність розслідування злочинів у сфері господарської діяльності значною мірою залежить від належного використання спеціальних знань у різних формах, зокрема через залучення експертів і спеціалістів, призначення відповідних експертиз і застосування здобутків науково-технічного прогресу. Визначено обставини, за яких призначаються ці експертизи, встановлено об'єкти та предмети дослідження, а також окреслено завдання, що постають перед експертами в межах кримінального провадження. Окрему увагу автором приділено проблемним аспектам, які виникають під час залучення експертів, зокрема труднощам, пов'язаним із забезпеченням належної якості зразків для порівняння, що є критично важливим для ідентифікації осіб або технічних засобів, використаних під час виготовлення підроблених документів.

У межах дослідження С. Стеценком також висвітлено проблематику залучення обізнаних осіб під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємств, установ та організацій. Автором доведено, що спеціаліст у кримінальному провадженні виконує низку важливих функцій, які охоплюють тактичні завдання (підготовку та участь у слідчих (розшукових) діях), науково-технічні завдання (виявлення та вилучення слідів, документів, здійснення фото- та відеофіксації), а також консультативні завдання (надання довідок, пояснень, порад) [55, с. 234–235].

У дисертації С. Кушніра представлено цілісну теоретико-прикладну концепцію доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємств, установ, організацій. Автор зосереджується на комплексному аналізі правової природи відповідних злочинів, процесуального статусу суб'єктів доказування, особливостей початку досудового розслідування, збиранні доказів і застосування окремих процесуальних заходів забезпечення кримінального провадження. Узагальнено критерії, за якими визначається належність та допустимість доказів, обґрунтовано підходи до їх процесуального оформлення,

запропоновано концепцію системного підходу до формування доказової бази у справах цієї категорії.

Суттєвою є авторська позиція щодо необхідності посилення правових інструментів сторони обвинувачення в частині ініціювання збору доказів, а також удосконалення механізмів взаємодії між детективами Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), прокурорами й іншими органами досудового розслідування. Зазначено, що ефективне доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії можливе лише за умов нормативної визначеності, процесуальної прозорості та міжвідомчої координації [39].

Таким чином, аналіз історико-теоретичних передумов і сучасних наукових концепцій використання спеціальних знань у кримінальному провадженні свідчить про їхню важливу роль у забезпеченні ефективного розслідування злочинів, пов'язаних із рейдерством. Сучасний етап розвитку криміналістики та судової експертології характеризується накопиченням значного масиву теоретичних і прикладних знань, що стосуються як загальних, так і спеціалізованих аспектів залучення експертів і спеціалістів до кримінальної процесуальної діяльності.

Установлено, що специфіка розслідування рейдерських злочинів обумовлює необхідність широкого застосування спеціальних знань у галузі економіки, бухгалтерського обліку, права, лінгвістики, психології, комп'ютерних технологій тощо. Призначення експертиз, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, проведення ревізій і перевірок становлять невід'ємні елементи криміналістичного забезпечення таких проваджень.

Водночас у науковій доктрині виявлено відсутність комплексного дослідження, яке б системно охоплювало всі аспекти використання спеціальних знань саме у справах про рейдерство. Незважаючи на наявні напрацювання у суміжних напрямках (розслідування економічних, податкових, корупційних злочинів), питання процесуального статусу суб'єктів спеціальних знань, форм їх залучення, методик проведення відповідних досліджень, а також особливостей взаємодії зі стороною обвинувачення залишаються дискусійними.

Історичний розвиток інституту спеціальних знань, нормативні зміни та наукові підходи останніх років засвідчують поступову еволюцію від допоміжної ролі спеціаліста й експерта до активної участі в процесуальному забезпеченні встановлення об'єктивної істини. Проте високий рівень латентності злочинів рейдерського характеру, складність їх виявлення та доказування потребують удосконалення як теоретичної моделі застосування спеціальних знань, так і її практичної реалізації в межах досудового розслідування.

З огляду на викладене, подальші наукові пошуки мають бути спрямовані на формування цілісної концепції використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, із урахуванням сучасних викликів, тенденцій нормативного регулювання та практичних потреб правозастосовної діяльності.

Формування наукового знання про використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, відбувалося поетапно, з урахуванням змін у законодавчому регулюванні, практиці правозастосування та розвитку криміналістичної доктрини.

Початковий етап, що охоплює період до 2013 року, був присвячений формуванню загальних підходів до розслідування злочинів у сфері економіки та господарської діяльності. У межах цього етапу закладено теоретичні засади криміналістичних методик, зокрема щодо виявлення та документування злочинної діяльності у фінансово-економічній сфері, а також загальні підходи до використання спеціальних знань у процесі збирання доказів, вирішення завдань, пов'язаних із отриманням інформації орієнтуючого характеру. У цей час у науковому обігу ще не існувало окремої категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, однак уже тоді напрацьовувалися відповідні методичні основи, що згодом стали складовими більш спеціалізованих досліджень.

Наступним етапом ми пропонуємо вважати період 2013–2015 років, коли забезпечено правове оформлення проблеми рейдерства. Прийняття Закону

України № 642-VII від 10 жовтня 2013 року, яким до Кримінального кодексу України внесено статтю 206-2, започаткувало системну криміналізацію рейдерських діянь. Це, у свою чергу, актуалізувало потребу адаптації вже наявних криміналістичних напрацювань до нової категорії правопорушень, а також стимулювало появу перших наукових праць, орієнтованих на розроблення методик розслідування відповідних злочинів із залученням спеціальних знань.

Третій етап, умовно охоплює 2015–2020 роки, характеризується фрагментарним науковим осмисленням проблематики. У цей період у науковому дискурсі з'являються поодинокі праці, присвячені використанню спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема в межах антикорупційних, податкових, бюджетних злочинів. Розробляються питання правового статусу експерта і спеціаліста, механізмів призначення та проведення експертиз, особливостей участі фахівців у слідчих (розшукових) діях. Водночас проблема рейдерства як окремого об'єкта криміналістичного аналізу лише починає формуватися.

Сучасний етап, який триває з 2020 року до сьогодні, відзначається спробами систематизації знань і поглибленого дослідження використання спеціальних знань у справах про рейдерство. Активізуються наукові дослідження, присвячені саме цій категорії злочинів; зростає кількість публікацій, що висвітлюють як практичні, так і теоретичні аспекти проблеми. Увага науковців зосереджується на визначенні об'єктів, предметів, завдань експертних досліджень, розробці методичних підходів до призначення комплексних експертиз (економічних, бухгалтерських, технічних, почеркознавчих), а також аналізі правових і організаційних аспектів залучення спеціалістів до кримінального провадження. Наявні дослідження також наголошують на необхідності вдосконалення законодавчого регулювання щодо використання спеціальних знань та нормативного забезпечення судово-експертної діяльності.

У перспективі варто очікувати на перехід до прогностичного етапу, який

передбачає формування цілісної наукової концепції залучення спеціальних знань у протидії рейдерству. Такий підхід вимагатиме комплексного вивчення процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань, інтеграції сучасних інформаційно-аналітичних технологій (зокрема методів OSINT), а також вироблення єдиних стандартів експертного забезпечення розслідувань. Паралельно мають бути розроблені алгоритми взаємодії між органами досудового розслідування, експертними установами та фаховими спеціалістами для забезпечення повноцінного доказового процесу.

Таким чином, еволюція наукового знання у цій сфері демонструє поступове, але неухильне формування комплексного підходу до проблеми, що охоплює правові, криміналістичні, організаційні та технічні аспекти використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

1.3 Поняття, сутність і форми спеціальних знань, що реалізуються у кримінальному провадженні щодо рейдерства

Визначення сутності спеціальних знань, які залучаються у кримінальному провадженні, становить одну з ключових і водночас найбільш дискусійних проблем у сучасній правовій науці. Попри тривалу наукову увагу до цієї категорії, у теорії досі відсутній єдиний підхід до її тлумачення. Це значною мірою зумовлено відсутністю легального визначення поняття «спеціальні знання» у чинному кримінальному процесуальному законодавстві. Натомість його зміст формується переважно на основі доктринальних концепцій, узагальнень правозастосовної практики та висновків судової експертизи. У такій ситуації постає об'єктивна потреба в системному науковому аналізі природи спеціальних знань, їхніх меж і функціонального значення в контексті доказування у кримінальному процесі. З огляду на це, в межах даного

дослідження пропонується авторське визначення поняття спеціальних знань, яке спирається на критичне переосмислення наявних наукових позицій і спрямоване на уніфікацію підходів у цій сфері.

Останнім часом дефініцію категорії «спеціальні знання» намагалися охарактеризувати Г. Бідняк [5], А. Вуйма [10], О. Гайдар [11], Н. Копча [30], В. Кузьмічов та І. Пиріг [38], Д. Лавріненко [40], Г. Спіцина [54], В. Твердохліб [56], М. Щербаковський [68] та ін. При цьому деякі автори, займаючись дослідженням суміжної проблематики, не ставили собі за завдання визначити сутність спеціальних знань [19, 43]. Щодо віднесення до спеціальних знань ще й правових, більшість учених оминають своєю увагою це питання, однак окремі вчені безспірно наголошують на цьому [28]. Це вчергове вказує на недостатню наукову розробленість цієї проблематики.

У науковій літературі питання з'ясування сутності «спеціальних знань», які використовуються у кримінальному провадженні, перебуває в центрі активних дискусій. Представники різних наукових шкіл застосовують неоднакові підходи до його тлумачення, що обумовлює відсутність усталеного консенсусу. Значним ускладненням є те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство (зокрема КПК України) не дає чіткого дефініційного визначення категорії «спеціальних знань». Замість цього зміст цього терміну формується здебільшого через доктринальні інтерпретації, практику залучення спеціалістів (стаття 71 КПК України) та інтерпретації у судовій експертології.

У зв'язку з цим виникає потреба у науково-обґрунтованому підході до визначення «спеціальних знань», який би узагальнив наявні концепції, врахував сучасні реалії злочинності (зокрема економічної, корпоративної, кібернетичної) та дав чіткі орієнтири для практики досудового розслідування і судового розгляду. Такий підхід повинен поєднувати теоретичну значущість із процесуальною придатністю, тобто чітко окреслювати коло осіб, яких можна вважати носіями спеціальних знань, види знань і навичок, які ними використовуються, а також допустимі форми їх залучення (експертизи, участь як спеціаліст, консультативна допомога, технічне або аналітичне

супроводження).

Виходячи з цього, у межах дослідження доцільно сформулювати авторське бачення поняття «спеціальні знання» як таке: сукупність глибоких, фахових знань, вмінь і навичок у певних галузях науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які перевищують загальний рівень підготовки учасників кримінального провадження (слідчого, прокурора, судді тощо), і використання яких у кримінальному провадженні є необхідним для об'єктивного виявлення, документування й оцінки обставин, що підлягають доказуванню. Таке визначення дозволяє поєднати наукову валідність концепції із її прикладною значущістю.

Звертаємо увагу, що таке розуміння передбачає відмову від автоматичного ототожнення з «правовими знаннями» у вузькому сенсі – тобто тими, які притаманні професії юриста, дізнавача, прокурора чи судді. Натомість спеціальні знання слід розглядати як міждисциплінарний ресурс, який може залучатися за потреби: бухгалтерські, економічні, фінансові, технічні, лінгвістичні, комп'ютерні, земельно-кадастрові тощо. Такий підхід відповідає нормам закону, згідно з якими спеціаліст – це особа, яка «володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів» і може надавати консультації чи інші документи у кримінальному провадженні.

Отже, запропоноване авторське визначення «спеціальних знань» має на меті зменшити невизначеність, усунути вузьку або надто розширену інтерпретацію і створити науково обґрунтований концептуальний фундамент для подальших досліджень, методик розслідування, призначення судових експертиз і залучення спеціалістів, особливо у складних кримінальних провадженнях, пов'язаних із економічною злочинністю, корпоративним рейдерством, підrobкою документів та цифровими правопорушеннями.

Незаконне заволодіння майном і корпоративними правами суб'єктів господарської діяльності є однією з найгостріших загроз економічній безпеці держави. Економічна злочинність, у тому числі в її організованих формах, завдає суттєвої шкоди публічним та приватним інтересам, що зумовлює

необхідність своєчасної правової реакції з боку органів досудового розслідування та ефективного функціонування механізмів кримінально-правової протидії.

Рейдерські дії часто супроводжуються підробкою документів, зловживанням процесуальними правами, фіктивним корпоративним управлінням та іншими формами шахрайських схем, що призводить до майнових втрат, порушення корпоративної стабільності та правової визначеності у сфері господарських правовідносин.

Як ми зауважували, найчастіше рейдерські механізми кваліфікуються за ст.ст. 187, 189, 191, 205-1, 206, 206-2, 218-1, 219, 231, 355-358, 361, 362, 364-366 КК України, які охоплюють діяння, пов'язані з підробкою документів, втручанням у господарську діяльність, незаконним використанням комерційної інформації тощо. Незважаючи на різноманітність диспозицій, ці правопорушення об'єднані спільною метою – протиправним перехопленням контролю над активами та корпоративним управлінням.

У науково-доктринальному полі проблема рейдерства є предметом зростаючого інтересу, що пояснюється як правовою складністю явища, так і динамікою змін у законодавстві. Зокрема, у проєкті нового КК України передбачено криміналізацію дій, пов'язаних з опосередкованим встановленням контролю над юридичними особами шляхом застосування фіктивних механізмів корпоративного впливу, таких як блокування участі акціонерів у голосуванні, фальсифікація рішень загальних зборів, маніпуляції з цінними паперами тощо. Крім того, законопроектом пропонується введення нових складів злочинів, спрямованих на охорону підприємницької діяльності, зокрема за посягання на господарську стабільність, доведення до банкрутства, неправомірне розголошення комерційної таємниці тощо.

Розслідування злочинів рейдерського характеру вимагає застосування широкого арсеналу процесуальних інструментів і криміналістичних методів, особливо у випадках складної фінансово-економічної або організаційно-правової структури правопорушень. Використання спеціальних знань – зокрема

в галузях економіки, фінансів, бухгалтерського обліку, права, психології, лінгвістики – є не лише доцільним, а часто і необхідним елементом належного кримінального провадження.

Таким чином, належна протидія рейдерству передбачає не лише вдосконалення нормативно-правової бази, а й розвиток міждисциплінарних підходів у практиці досудового розслідування та правозастосування. Це обумовлює необхідність системного наукового осмислення феномену рейдерства як комплексної кримінально-правової, процесуальної і криміналістичної проблеми.

Питання методики розслідування економічних кримінальних правопорушень, техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, а також використання спеціальних знань у кримінальному провадженні традиційно перебувають у полі зору вітчизняної наукової спільноти. Цю проблематику, як ми вже зазначали, досліджували такі авторитетні науковці, як: В. Арешонков, Л. Аркуша, В. Гусєва, В. Журавель, О. Колесніченко, В. Кузьмічов, І. Пиріг, В. Шевчук, В. Шепітько, М. Щербаковський, Е. Сімакова-Єфремян та інші.

Комплексне вивчення аспектів залучення спеціальних знань до кримінального процесу здійснювали такі науковці, як В. Галаган, І. Гора, М. Костицький, І. Петрова, Б. Романюк, В. Шерстюк, А. Тимчишин, З. Соколовський та ін. Питання залучення фахівців до розслідування окремих категорій кримінальних проваджень, зокрема у сфері господарських правовідносин, висвітлювалися у працях Г. Бідняк, Ю. Ковальова, Є. Лук'янчикова, А. Мировської, Д. Хомича, Н. Тимофєєвої та інших дослідників.

Попри вагомий обсяг наукових розвідок у зазначеному напрямі, слід констатувати відсутність системного, цілісного дослідження, присвяченого саме особливостям використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерськими посяганнями. З огляду на складність таких діянь, міжгалузевий характер правопорушень та

динаміку економічної злочинності, виникає об'єктивна потреба у поглибленому науковому аналізі цієї проблематики з урахуванням сучасних тенденцій у сфері захисту економічної безпеки.

Ефективне протистояння рейдерським посяганням на суб'єктів господарювання неможливе без повноцінного залучення спеціальних знань до досудового розслідування. Зокрема, ключовим елементом у встановленні істини у справах цієї категорії є проведення судових експертиз, які дозволяють вирішувати завдання, що виходять за межі правової компетенції слідчого чи прокурора.

Проведення експертних досліджень є необхідним, коли виникає потреба у фахових висновках, які згідно із кримінальним процесуальним законодавством визнаються джерелами доказів за умови, що їх надають особи, уповноважені на проведення таких досліджень відповідно до вимог Закону України «Про судову експертизу». Йдеться, зокрема, про залучення експертів, які мають спеціальні знання в галузях економіки, фінансів, корпоративного права, документознавства тощо.

Разом із тим, варто наголосити на необхідності дотримання фундаментальних принципів кримінального провадження, зокрема принципу змагальності сторін і рівності доказів. Жодне джерело доказів, включаючи експертні висновки, не повинно мати переваги - всі вони мають оцінюватися за критеріями допустимості, належності та достовірності. Однак на практиці саме експертні висновки, побудовані на сучасних науково-технічних підходах, найчастіше забезпечують об'єктивну інформаційну основу для формування доказової бази.

У межах вітчизняної криміналістики та судової експертології питання залучення спеціальних знань у розслідуванні саме рейдерських злочинів досі залишаються недостатньо дослідженими. Така ситуація створює суттєву наукову прогалину, що потребує розширення дослідницької парадигми щодо методик протидії зазначеним посяганням, зокрема в аспекті організації взаємодії слідчих із судовими експертами та спеціалістами.

Сучасна практика рейдерських посягань свідчить про розширення їхньої сфери далеко за межі корпоративного управління. Об'єктами протиправного захоплення дедалі частіше стають земельні ділянки, об'єкти агропромислового комплексу, майнові права та інші види активів. Такий багатовекторний характер злочинних дій спричиняє формування реальної сукупності кримінальних правопорушень, що охоплюють декілька складів злочинів водночас.

Аналіз судової практики підтверджує, що одним із найпоширеніших інструментів рейдерських схем є використання підроблених документів, організація змов із посадовими особами – зокрема державними реєстраторами та нотаріусами. Унаслідок таких дій до Єдиного державного реєстру вносяться відомості на підставі фіктивних правочинів, що завдає значних матеріальних збитків, іноді в особливо великих розмірах.

Рейдери часто порушують установлені законом правила ведення господарської діяльності, зокрема шляхом фальсифікації офіційних документів, які подаються для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Такі дії нерідко спрямовані на легалізацію доходів, отриманих у незаконний спосіб, що свідчить про трансформацію рейдерства у складну кримінально-правову категорію з ознаками економічної та організованої злочинності.

На підставі проведеного аналізу наукової літератури та слідчої практики встановлено, що у переважній більшості кримінальних проваджень, пов'язаних із рейдерськими захопленнями, призначаються такі види судових експертиз:

- 1) судово-технічна експертиза документів;
- 2) судово-економічна експертиза;
- 3) судово-почеркознавча експертиза.

Завдяки цим видам експертиз встановлюються факти фальсифікації документів, підробки підписів, маніпулювання результатами корпоративного управління, наявність ознак змови між суб'єктами правопорушення, а також визначається обсяг завданої майнової шкоди.

Таким чином, роль судової експертизи у розслідуванні рейдерських злочинів не може зводитися до допоміжної функції. Навпаки, вона виконує функцію ключового доказового інструмента, від ефективності застосування якого значною мірою залежить досягнення завдань кримінального провадження, встановлення об'єктивної істини та реалізація принципу невідворотності покарання. Застосування спеціальних знань дозволяє мінімізувати можливості маніпуляції доказами та забезпечити належну правову реакцію на загрози у сфері незаконного захоплення власності.

У структурі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, особливе місце належить спеціалісту як окремому учаснику кримінального провадження. Його участь передбачена ст. 71 КПК України, і вона має важливе значення для забезпечення ефективного застосування спеціальних знань у рамках процесуальних дій.

Зокрема, тісна взаємодія між слідчим (або детективом) і спеціалістом під час проведення допиту може суттєво підвищити його якість. Спеціаліст може:

- 1) брати участь у формулюванні запитань, з урахуванням професійної специфіки предмета допиту;
- 2) допомагати в підготовці наочних матеріалів, які мають бути продемонстровані допитуваному;
- 3) роз'яснювати значення технічних або фінансово-економічних термінів, тлумачити зміст бухгалтерської, реєстраційної, господарської документації;
- 4) за згодою слідчого – бути присутнім під час допиту та ставити запитання в межах своєї компетенції;
- 5) надавати технічну підтримку в процесі використання мультимедійного або спеціалізованого обладнання [64].

Участь спеціаліста у таких слідчих (розшукових) діях забезпечує глибше розуміння отриманої інформації, її правильне тлумачення та фіксацію потенційно значущих для слідства ознак.

У випадках огляду комп'ютерної техніки та цифрових носіїв інформації спеціаліст виконує попередню аналітичну функцію: ідентифікує тип, модель,

технічні характеристики обладнання, структуру та формат збережених даних, а також особливості програмного забезпечення. Такі дії дозволяють своєчасно передбачити можливі ускладнення та забезпечити відповідну підготовку технічних засобів для їх усунення.

Згідно з опитуванням представників сторони обвинувачення, 78% респондентів наголошують на доцільності участі спеціалістів у плануванні та проведенні оглядів під час розслідування рейдерських правопорушень. Залучення як судових експертів з відповідною кваліфікацією (зокрема, у сфері комп'ютерно-технічної експертизи), так і фахівців суміжних галузей, є критично важливим для забезпечення технічно точного, методично вивіреного та процесуально бездоганного вилучення цифрової інформації.

Визначальними вимогами до цієї діяльності залишаються дотримання принципів автентичності, незмінності та відтворюваності цифрових доказів. Відтак, слідчому органу необхідно завчасно переконатися у наявності у спеціаліста всього необхідного техніко-криміналістичного інструментарію або самостійно забезпечити належне технічне оснащення.

На практиці розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерськими захопленнями, потребує не лише юридичної, а й техніко-криміналістичної обґрунтованості дій слідчого. У цьому контексті ключову роль відіграє спеціаліст-криміналіст, чия участь під час проведення огляду місця події має комплексний характер і виходить за межі простої технічної підтримки.

Завданням такого спеціаліста є повноцінна фото- і відеофіксація обстановки на місці події, включно з детальним відображенням конфігурації технічного обладнання, умов доступу до цифрових носіїв, просторового розташування предметів та загальної ситуації. Крім того, криміналіст здійснює технічне вимірювання, складає оглядові схеми, виконує вилучення та документування слідів, предметів і документів, що мають процесуальне значення. Його діяльність є основою для формування доказово значущого, достовірного і процесуально витриманого протоколу огляду.

У залежності від об'єкта розслідування, виникає також потреба в залученні інших спеціалістів із відповідними галузевими знаннями. Зокрема:

1) економістів, які консультують слідчого під час огляду щодо визначення фінансової документації, що має доказову цінність, уникаючи при цьому вилучення надмірного обсягу матеріалів, що можуть бути процесуально зайвими;

2) бухгалтерів, які здатні інтерпретувати складні системи фінансового обліку, зчитувати бухгалтерські записи, визначати структуру господарських операцій та виявляти маніпуляції або недостовірність у звітних документах;

3) фахівців у галузі комп'ютерної техніки і фахівців з інформаційної безпеки, які здійснюють технічно грамотне ідентифікування та вилучення цифрових носіїв, забезпечують автентичність, цілісність і відтворюваність електронних доказів;

4) фахівців у галузі землевпорядкування, чия участь є необхідною при дослідженні земельних ділянок, які є частиною корпоративних активів. Вони забезпечують точне визначення меж, координат та розташування таких ділянок відповідно до кадастрових даних.

Таким чином, залучення міждисциплінарної експертної підтримки забезпечує комплексний, достовірний та юридично коректний підхід до формування й отримання доказів у провадженнях щодо рейдерських злочинів. Це підвищує не лише якість розслідування, а й ефективність правосуддя загалом.

У кримінальному провадженні за фактами рейдерських правопорушень вагоме місце займає процесуальне документування результатів діяльності спеціалістів, що відображається у протоколі огляду. Цей документ має чітко визначену структуру: вступну частину (із зазначенням підстав та учасників процесуальної дії), описову частину (із фіксацією фактичних обставин, висновків спеціалістів, результатів технічних вимірювань, фотозйомки тощо) і заключну частину (із висновками, примітками, підписами та додатками). У разі дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, протокол

огляду визнається повноцінним процесуальним джерелом доказів.

Комплексна підготовка до проведення такої дії, наявність належного техніко-криміналістичного оснащення та залучення міждисциплінарної команди спеціалістів перетворюють огляд на ефективний доказовий інструмент, який дає змогу виявити й зафіксувати істотні обставини вчиненого правопорушення.

Разом із тим, сучасна практика протидії рейдерським посяганням демонструє зростання значущості непроцесуальних форм застосування спеціальних знань. Такі форми дозволяють:

- 1) оперативно орієнтуватися у складних ситуаціях;
- 2) прогнозувати подальші (актуальні і необхідні з огляду на слідчу ситуацію) слідчі (розшукові) дії;
- 3) забезпечувати якісну підготовку до процесуальних рішень і дій.

Одним із прикладів такої діяльності є попереднє самостійне вивчення об'єктів, що можуть бути пов'язані з предметом розслідування: нежитлових приміщень, документації, комп'ютерної техніки, інформаційних систем тощо. Представники органів досудового розслідування попередньо знайомляться зі слідами правопорушення, перевіряють інформацію в реєстрах, аналізують зміст корпоративних документів без оформлення процесуального статусу таких дій.

Особливе значення має неформальна експертна оцінка висновків, отриманих у межах судово-економічних, почеркознавчих чи комп'ютерно-технічних експертиз. Такий попередній аналіз дозволяє з'ясувати обґрунтованість використаних методик, правомірність висновків та визначити їхню доказову силу. Оскільки лише близько 15% слідчих і детективів мають достатню підготовку для самостійного аналізу експертної методології, решта активно звертаються за фаховою допомогою до спеціалістів – експертів, аудиторів, юристів, фахівців у галузі комп'ютерної техніки тощо.

За даними опитування, понад 58% слідчих визнають необхідність консультацій зі спеціалістами до призначення експертиз. Такі консультації дозволяють:

- 1) правильно сформулювати запитання до експерта;
- 2) визначити необхідні зразки для дослідження;
- 3) зорієнтуватися в структурі корпоративної та бухгалтерської звітності;
- 4) уникнути типових помилок при підготовці слідчих (розшукових) дій.

Окремим напрямом непроцесуального застосування спеціальних знань є діяльність працівників експертних установ у межах оперативно-розшукових заходів: оцінка справжності підписів і печаток, аналіз документів на предмет підробки, копіювання інформації з цифрових носіїв, технічна фіксація стану об'єкта тощо. У деяких випадках такі спеціалісти також формують картотеки, внутрішні бази даних або типові профілі злочинних схем, що сприяє швидкому реагуванню на аналогічні правопорушення.

До ключових форм такої діяльності відносяться також:

- 1) попереднє дослідження корпоративних документів на предмет фальсифікації;
- 2) оцінка юридичної сили правовстановлюючих документів;
- 3) аналіз цифрових слідів незаконного доступу до систем бухгалтерського обліку;
- 4) виявлення несанкціонованого втручання у внутрішні інформаційні ресурси підприємства.

Таким чином, поєднання процесуального та непроцесуального застосування спеціальних знань дозволяє забезпечити системний, комплексний підхід до розслідування злочинів рейдерського характеру, що значною мірою впливає на якість зібраних доказів і кінцевий результат кримінального провадження.

Особливу значущість застосування спеціальних знань у непроцесуальних формах набуває на початкових етапах досудового розслідування, коли оперативність дій правоохоронних органів має вирішальне значення для фіксації ознак кримінального правопорушення та забезпечення контролю над активами, які стали об'єктом рейдерського посягання. Саме у цей період неформальне залучення фахівців дозволяє зібрати первинну орієнтаційну

інформацію, що надалі трансформується у повноцінну доказову базу в межах кримінального провадження.

Обрання конкретної форми використання спеціальних знань на досудовому етапі зумовлюється низкою чинників. На думку Н. Косміної, серед ключових таких чинників можна виокремити:

Процесуальний статус суб'єкта, що застосовує спеціальні знання. Йдеться про:

- посадових осіб, уповноважених на проведення процесуальних або оперативно-розшукових дій (слідчих, прокурорів, оперативних працівників, дізнавачів, суддів);
- осіб, які мають фіксований у законі статус і відповідні фахові компетенції (експерти, медичні працівники, педагоги, перекладачі);
- спеціалістів, котрі не мають чіткого процесуального статусу, але володіють необхідною фаховою підготовкою (аудитори, податкові інспектори, економісти тощо).

Мета застосування спеціальних знань, яка може полягати у:

- 1) виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину;
- 2) попередньому аналізі інформації;
- 3) наданні висновків у межах процесуальних або непроцесуальних дій.

Значення отриманих результатів – вони можуть мати:

- 1) доказове значення (при оформленні у відповідній процесуальній формі);
- 2) орієнтовне або допоміжне значення (у випадку попереднього аналізу, консультацій тощо) [31].

Узагальнюючи наукові підходи до класифікації форм використання спеціальних знань, можна виділити декілька підходів:

В. Семенов пропонував класифікувати такі форми залежно від виду діяльності, виокремлюючи:

- 1) судову експертизу;
- 2) участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях;

- 4) ревізійну та контрольну діяльність;
- 5) довідково-консультативну допомогу [53].

В. Гончаренко поділяв форми застосування спеціальних знань за суб'єктним критерієм, розмежовуючи:

- 1) форми, що реалізуються слідчим;
- 2) форми, які здійснює спеціаліст;
- 3) форми, що є компетенцією експерта [13].

Таким чином, застосування спеціальних знань у розслідуванні рейдерських правопорушень є багатокomпонентним процесом, який охоплює як процесуальні, так і позапроцесуальні форми. Своєчасне залучення кваліфікованих фахівців дозволяє сформувавши ефективну доказову стратегію та забезпечити належну правову реакцію на складні кримінальні прояви у сфері господарської діяльності.

У науковій літературі найпоширенішим критерієм класифікації форм залучення спеціальних знань визнається ступінь їх процесуальної регламентації, що передбачає поділ на процесуальні та непроцесуальні форми. Є. Лук'янчиков запропонував класифікацію, що ґрунтується на змагальному характері кримінального провадження, виокремлюючи форми використання знань стороною обвинувачення, стороною захисту, а також іншими залученими суб'єктами [44]. У дослідженнях М. Салтевського, з урахуванням характеру доступу до спеціальних знань, розрізняється безпосереднє (самостійне використання знань процесуальними суб'єктами) та опосередковане (із залученням експертів або спеціалістів) їх застосування [52, с. 82]. Л. Капітанчук запропонувала класифікацію за критерієм етапу досудового розслідування, на якому відбувається залучення фахових знань [25]. Окремі вчені, зокрема М. Кривонос і В. Бондар, поділяють форми використання спеціальних знань на процесуальні (судова експертиза, участь спеціаліста у слідчих діях) та допоміжні (участь перекладачів, медичних працівників, педагогів тощо) [34].

У межах дослідження злочинів проти громадського порядку А. Лазебний виділив дві ключові форми використання спеціальних знань: дії, спрямовані на

виявлення, фіксацію та вилучення слідів злочину, а також призначення і проведення судових експертиз. Науковий підхід до визначення та типологізації непроцесуальних форм залучення спеціальних знань залишається неоднозначним і предметом наукових дискусій. Водночас, з огляду на складну правову, економічну та документальну природу рейдерських кримінальних правопорушень, значення своєчасного і ефективного залучення спеціальних знань істотно зростає. У таких випадках необхідною є участь не лише слідчих та оперативних працівників, а й висококваліфікованих вузькоспеціалізованих експертів [41, с. 93].

Процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні слугують інструментом здобуття доказової інформації, зокрема шляхом призначення судово-економічних експертиз з метою встановлення матеріальних збитків, проведення судово-технічних досліджень документів для виявлення фактів фальсифікації, а також почеркознавчих експертиз для ідентифікації підписів. Водночас, непроцесуальні форми відіграють вагомую роль на етапі планування та організації слідчих (розшукових) дій, де особливо цінними є консультації з фахівцями у галузі корпоративного права, бухгалтерського обліку та інформаційних технологій – зокрема, для виявлення цифрових слідів злочинної діяльності.

Участь спеціалістів у формі технічного супроводу під час проведення обшуків забезпечує оперативну ідентифікацію електронних носіїв інформації та важливої корпоративної документації, мінімізуючи ризики їх знищення чи підміни. До допоміжних форм також належить залучення представників землепорядних організацій, бюро технічної інвентаризації та інших суміжних установ з метою фіксації об'єктів, що можуть бути предметом рейдерських посягань.

Таким чином, різноманіття форм застосування спеціальних знань у кримінальному процесі не лише сприяє гнучкому застосуванню тактичних засобів відповідно до особливостей кожного кримінального провадження, а й є критично важливою умовою ефективного документування та правової оцінки

обставин, притаманних складним економічним і корпоративним злочинам. У справах щодо рейдерства це забезпечує не лише протидію фальсифікаціям, але й посилює доказову базу, необхідну для належного правового реагування.

Актуальність проблематики протидії рейдерству обумовлена його системною загрозою економічній безпеці держави, високим рівнем латентності, а також складністю виявлення та документування. Незаконне заволодіння майном суб'єктів господарювання шляхом фальсифікацій, правових маніпуляцій та зловживань становить багатокomпонентну кримінальну діяльність, що потребує комплексного криміналістичного і правового реагування. Відсутність належної деталізації рейдерських посягань у чинному Кримінальному кодексі України зумовлює труднощі у правовій кваліфікації таких діянь та актуалізує необхідність законодавчої конкретизації складу злочину. Це положення знайшло відображення у проєкті нового Кримінального кодексу України та неодноразово підкреслювалося вітчизняними науковцями.

Ефективне розслідування кримінальних правопорушень, що мають ознаки рейдерства, є неможливим без цілеспрямованого та професійного залучення спеціальних знань. Судові експертизи, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, попередні консультації, а також непроцесуальні форми оцінки експертних висновків – відіграють ключову роль у встановленні ознак складу кримінального правопорушення, з'ясуванні предмета доказування, документуванні збитків та визначенні спрямованості умислу особи.

Процесуальні форми реалізації спеціальних знань, такі як судово-економічні, технічні та почеркознавчі експертизи, є ефективним засобом отримання доказової інформації у вигляді висновків експертів. Вони забезпечують можливість виявлення фальсифікацій, підтвердження підробки документів та встановлення розміру заподіяної шкоди.

Водночас, непроцесуальні форми залучення спеціальних знань мають вагоме значення для попереднього аналізу матеріалів провадження, підвищення ефективності підготовки до слідчих дій, коректного формулювання питань експерту та зменшення ризиків втрати доказів. Особливої ваги набуває участь

спеціалістів у вигляді технічного супроводу під час обшуків, що дозволяє оперативно ідентифікувати цифрові носії, корпоративну документацію та запобігти їх знищенню або підміні.

Допоміжні форми, зокрема залучення представників суміжних органів (землевпорядних організацій, бюро технічної інвентаризації тощо), забезпечують належну фіксацію об'єктів, що є предметом рейдерських посягань, і сприяють формуванню повної доказової картини.

Участь спеціаліста в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, виходить за межі технічної допомоги та передбачає включення у формування тактичних рішень, участь у слідчих діях (обшуках, оглядах, допитах), а також тлумачення складних економічних, юридичних і технічних процесів. Міждисциплінарний підхід із залученням обізнаних осіб різних галузей знань (економістів, бухгалтерів, фахівців у галузі комп'ютерів, юристів, землевпорядників) сприяє комплексному аналізу, повноті збирання доказів і підвищує якість розслідування.

Таким чином, розширення наукового дискурсу у сфері протидії рейдерству потребує поглибленого вивчення питань застосування спеціальних знань, удосконалення методики їх використання та нормативного закріплення процесуального статусу спеціаліста. Забезпечення правової безпеки власності в Україні без інтеграції таких знань у практику досудового розслідування є неможливим.

Під спеціальними знаннями у межах розслідування кримінальних правопорушень рейдерського характеру доцільно розуміти глибокі знання в окремих галузях науки, набуті в результаті професійної освіти та практичного досвіду, що використовуються компетентними особами для розв'язання завдань, які виходять за межі фахової компетенції сторони обвинувачення (зокрема у сферах економіки, бухгалтерського обліку, криміналістики, лінгвістики, психології, комп'ютерних наук тощо).

Незаконне заволодіння майном та корпоративними правами суб'єктів господарської діяльності становить серйозну загрозу економічній безпеці

держави, вимагаючи не лише нормативного реагування, а й комплексного криміналістичного та процесуального аналізу. Рейдерство як кримінальне явище вирізняється складною багатокomпонентною структурою, поєднує риси економічної, організованої та службової злочинності, а також характеризується широким спектром протиправних дій – від підробки документів до маніпуляцій у сфері корпоративного управління, що неодмінно негативно позначається на можливостях і формах застосування спеціальних знань.

1.4 Правові й організаційні засади застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, неможливе без залучення спеціальних знань. Це зумовлено складністю незаконних механізмів, які застосовують рейдери: від фальсифікації установчих документів і маніпуляцій під час державної реєстрації – до складних фінансових комбінацій, незаконного впливу на управлінські рішення та несанкціонованого доступу до комерційної інформації. У кожному з цих напрямів виникає потреба в експертній оцінці та участі спеціалістів, зокрема, документознавців, економістів, аудиторів, спеціалістів із кібербезпеки, фінансових аналітиків та інших.

Використання можливостей спеціальних знань дає змогу встановити автентичність документів, виявити ознаки незаконного втручання в електронні реєстри, проаналізувати фінансові операції на предмет їх фіктивності чи штучного доведення підприємства до неплатоспроможності та інші важливі обставини. Саме експертні дослідження дозволяють відтворити причинно-наслідкові зв'язки між діями рейдерів і негативними наслідками для підприємства, а також чітко визначити межі кримінальної відповідальності за відповідними статтями Кримінального кодексу України.

У випадках, коли рейдерські дії супроводжуються застосуванням фізичного насильства, погрозами, використанням вогнепальної зброї чи інших засобів примусу, вони набувають ознак насильницьких злочинів. Такі посягання становлять особливо високий рівень суспільної небезпеки, оскільки спрямовані не лише на незаконне заволодіння майном, а й на придушення волі законних власників або керівників підприємства.

За таких обставин застосування спеціальних знань стає значно складнішим. До традиційних експертиз додається необхідність призначення судово-медичних, трасологічних досліджень, експертиз зброї та слідів її використання. Підлягає встановленню не лише механізм економічного чи юридичного захоплення підприємства, а й характер отриманих потерпілими ушкоджень, спосіб їх заподіяння, ступінь тяжкості, факт і умови застосування зброї, а також реальна небезпека для життя та здоров'я осіб, які постраждали. Внаслідок цього насильницький компонент у рейдерських посяганнях істотно розширює коло спеціальних знань, що необхідно залучати під час їх розслідування.

У випадках насильницьких проявів рейдерства ключову роль відіграє судово-медична експертиза, яка згідно зі ст. 242 КПК України є обов'язковою для встановлення причин та характеру тілесних ушкоджень і визначення ступеня їх тяжкості. Закон прямо зобов'язує слідчого чи прокурора призначити таку експертизу, якщо подія пов'язана із заподіянням шкоди життю чи здоров'ю потерпілого – що нерідко трапляється під час силових етапів рейдерських захоплень [36].

Завдання судово-медичної експертизи в таких випадках є багатоплановими та особливо значущими. Вони охоплюють:

- 1) виявлення факту наявності тілесних ушкоджень, визначення їх типу, місця розташування та способу, яким вони були нанесені;
- 2) визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень відповідно до медичних та кримінально-правових критеріїв;
- 3) встановлення причинного зв'язку між діями нападників та виявленими

у потерпілого наслідками для здоров'я;

4) визначення знаряддя або способу заподіяння ушкоджень, зокрема встановлення, чи могли вони бути спричинені вогнепальною зброєю, тупими чи гострими предметами або спеціальними засобами;

5) оцінку того, чи перебував потерпілий у пасивному або активному стані на момент отримання травм, що є важливим для точного відтворення динаміки події;

6) визначення часу виникнення тілесних ушкоджень, що дає змогу співвіднести їх із конкретними епізодами протиправної поведінки.

Отже, судово-медична експертиза є одним із ключових доказів у провадженнях, пов'язаних із насильницьким (фізичним) рейдерством. Її результати не лише підтверджують факт застосування сили, а й дають змогу точно визначити характер посягання, ступінь суспільної небезпеки дій винних осіб і забезпечити правильну кримінально-правову кваліфікацію події.

Аналогічно актуальним є залучення спеціальних знань у випадках, коли рейдерські дії супроводжувалися застосуванням вогнепальної зброї або її демонстрацією як засобу примусу. Подібні обставини істотно підвищують суспільну небезпечність посягання та потребують додаткової експертної оцінки, насамперед у галузі зброєзнавства.

У таких ситуаціях невід'ємною складовою доказування стає експертиза зброї, слідів та обставин її використання. Вона дозволяє встановити ключові факти щодо застосованої зброї та умов її використання. Проведення цієї експертизи регламентується загальними положеннями КПК України, оскільки її метою є з'ясування обставин події, що мають значення для кримінального провадження, а також визначення характеру та механізму завдання шкоди.

Основні завдання цієї експертизи в контексті насильницьких рейдерських посягань охоплюють:

1) визначення типу зброї, її моделі, калібру та основних технічних параметрів;

2) встановлення факту здійснення пострілу та оцінка придатності зброї до

стрільби на момент події;

3) ідентифікацію зброї за слідами, виявленими на кулях і гільзах, знайдених на місці події;

4) визначення дистанції та напрямку пострілу, що дає можливість відтворити механізм застосування насильства та послідовність події;

5) оцінку того, чи був постріл випадковим або умисним, що має важливе значення для правильної правової кваліфікації події;

6) виявлення слідів пострілу на одязі, тілі потерпілого чи на навколишніх предметах, що підтверджує факт застосування зброї та дає змогу встановити її можливу роль у завданні тілесних ушкоджень [45].

У випадках заподіяння вогнепальних поранень експертиза зброї, слідів та обставин її використання не здатна охопити весь комплекс необхідних питань. Тому виникає потреба у призначенні медико-криміналістичної експертизи, яка тісно взаємодіє із судово-медичною. Саме судово-медична експертиза встановлює характер і механізм формування ран, їхній тип, ступінь тяжкості та визначає, чи відповідають вони конкретному виду зброї або її технічним параметрам.

Отже, у випадках рейдерських посягань із використанням вогнепальної зброї застосування спеціальних знань набуває вирішального значення. Лише комплексне поєднання судово-медичних, балістичних та криміналістичних досліджень дає можливість всебічно встановити обставини події, визначити роль кожного учасника, підтвердити факт збройного впливу та забезпечити коректну правову оцінку дій винних осіб.

Питання протидії рейдерству в Україні й надалі залишається вкрай актуальним, оскільки це явище становить складну та багатоаспектну загрозу як для суб'єктів господарювання та фізичних осіб, так і для економічної безпеки держави загалом. Рейдерські посягання охоплюють широкий спектр кримінально караних дій – від підроблення документів і маніпуляцій реєстраційними процедурами з метою незаконного заволодіння активами до неправомірного тиску, завдання тілесних ушкоджень і застосування

вогнепальної зброї. Такий комплексний характер злочинної діяльності зумовлює потребу у широкому залученні спеціальних знань під час її розслідування.

Комплексне використання спеціальних знань під час розслідування, економічних, судово-медичних, трасологічних, балістичних та інших спеціальних знань, є одним із головних інструментів для ефективного виконання завдань кримінального провадження. Саме завдяки таким знанням можливо відтворити механізм злочинної діяльності, встановити причинно-наслідкові зв'язки між діями рейдерів і завданою шкодою, об'єктивно визначити рівень суспільної небезпеки посягання та забезпечити його коректну кримінально-правову кваліфікацію.

Особливої уваги потребують ситуації, коли рейдерські дії супроводжуються насильством або застосуванням вогнепальної зброї. Ефективна протидія таким формам рейдерства вимагає високого рівня професійної взаємодії між слідчими, прокурорами та експертами різних спеціальностей. Лише комплексне та науково обґрунтоване залучення спеціальних знань може гарантувати повноту, об'єктивність і неупередженість досудового розслідування та створити реальні передумови для невідворотності покарання винних осіб.

Висновки до розділу 1

Проведений текстуальний аналіз наукових праць, нормативно-правових актів і правових позицій органів судової влади, а також узагальнення емпіричних даних дали змогу сформулювати низку концептуально важливих положень, ключовими серед яких є такі:

1. На підставі врахування висвітлених в економічній теорії та правничій науці підходів до розуміння сутності рейдерства, запропоновано розглядати

його механізм, у сучасному криміналістичному дискурсі, як впорядковану, внутрішньо структуровану систему взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності з чинниками об'єктивної дійсності, пізнання якого у правозастосовній діяльності дозволяє встановити закономірності формування й реалізації злочинного умислу, логіку вчинення протиправних дій, причинно-наслідкові зв'язки між їх окремими елементами, а також сформуванню науково обґрунтовану криміналістичну модель протиправної діяльності із характеристикою кожного його елемента. Установлено, що механізм злочинної діяльності у таких випадках зазвичай реалізується через цілеспрямовану, логічно впорядковану систему дій, яка включає підготовку, реалізацію та приховування злочину, що полягає в організованому підробленні документів, укладанні нікчемних, у тому числі удаваних, правочинів, залученні посадових осіб до незаконних реєстраційних дій, втручанні в роботу державних електронних реєстрів, а також легалізації отриманих активів. Вивчення емпіричних даних дозволило констатувати, що структура такого механізму полягає у використанні як традиційних, так і сучасних цифрових засобів, часто за участю осіб, які мають доступ до державних реєстрів, органів державної влади чи перебувають у корупційних взаємовідносинах із їх представниками.

2. Обґрунтовано, що механізм учинення рейдерських посягань формується як результат взаємодії низки елементів, серед яких: обстановка вчинення злочину (місце, час, соціально-економічний контекст), предмет посягання (корпоративні права, майно, активи), особа злочинця (її соціально-демографічні, професійні, кримінологічні і криміналістично значущі характеристики), засоби вчинення правопорушення (знаряддя, технічні інструменти, цифрові ресурси), сліди (як матеріальні, так і ідеальні відображення протиправної діяльності, а також цифрові сліди), поведінка потерпілих і третіх осіб (що може мати як сприяюче, так і стримуюче значення), а також причинно-наслідкові зв'язки між діями правопорушника та настанням злочинного результату. Саме останній елемент – кореляція між умислом, діями та результатом, дозволяє ефективно відтворити повну логічну

картину злочинної діяльності та виявити її приховані аспекти.

Наголошено, що механізму рейдерства притаманна ще одна важлива іманентна ознака – він здебільшого передбачає цілеспрямоване приховування злочинних дій під формально законні процедури. Це створює значні труднощі для своєчасного виявлення ознак кримінальної протиправної діяльності та належної правової кваліфікації події. Саме ж протиправне явище рейдерства у сучасному правовому дискурсі України набуває рис багатовимірного кримінального явища, що виходить за межі традиційного розуміння як економічного (господарського) злочину. Воно поєднує у собі компоненти правопорушень проти власності (зокрема, розрбою, вимагання або шахрайства), корпоративного управління, публічного адміністрування та судово-реєстраційної системи. Основою його прояву є протиправне заволодіння активами господарських суб'єктів, що реалізується шляхом складних, заздалегідь спланованих комплексів протиправних дій, часто із залученням організованих груп.

3. Визначено, що сучасний концепт розуміння рейдерства в національній кримінально-правовій науці допоки не має усталеного визначення, проте в окремих наукових дослідженнях (І. Федулової, В. Бахуринського, С. Тюленєва та ін.) послідовно формується підхід до розуміння цього явища як комплексної системи дій, спрямованих на незаконне встановлення контролю над активами суб'єктів господарювання. Характерними ознаками таких дій визнаються: незаконність, протидія волі законного власника, багатоетапність, використання корумпованих зв'язків і сфальшованих документів, спричинення істотної майнової шкоди. Узагальнено, що сучасна типологія рейдерства умовно поділяє його на «біле», «сіре» і «чорне», залежно від законності застосовуваних методів. Такий поділ дозволяє краще диференціювати профілактичні, криміналістичні та правозастосовні заходи у відповідь на загрозу захоплення активів. Найбільш небезпечною є форма «чорного» рейдерства, що передбачає відкрите кримінальне посягання на власність, суспільні відносини у сфері забезпечення життя та здоров'я особи тощо, і втручання в управління

підприємствами.

Узагальнено, що суспільна небезпека кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством полягає в тому, що воно не лише порушує права окремих суб'єктів господарювання та людей, а й дестабілізує економічне середовище, погіршує інвестиційний клімат, формує недовіру до правової системи та державних інститутів. Тому протидія цьому явищу повинна здійснюватися комплексно – із вжиттям відповідних заходів на рівні політики держави у правоохоронній, судовій, антикорупційній та інформаційній сфері, а також із впровадженням самозахисних механізмів з боку бізнесу та громадян. Зміцнення інституційної спроможності держави до протидії рейдерству, на нашу думку, передбачає: удосконалення реєстраційних процедур, цифровий аудит і контроль, посилення відповідальності за сприяння рейдерським схемам, створення спеціалізованих слідчих підрозділів, запровадження електронного моніторингу корпоративних змін, розвиток правової освіти бізнесу та громадськості.

4. Обґрунтовано, що ключовою умовою ефективного розслідування рейдерських посягань є повноцінне застосування спеціальних знань у процесуальних (експертизи, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях), так і непроцесуальних формах (усні позапроцесуальні консультації, попередній аналіз, технічний супровід, ревізії тощо). Встановлено, що найчастіше у таких провадженнях призначаються судово-технічна експертиза документів, судово-економічна та почеркознавча експертизи, які забезпечують компетентне дослідження ключових аспектів, встановлення обставин фальсифікацій та обсягів заподіяної шкоди.

Доведено важливість участі спеціалістів різних профілів – економістів, бухгалтерів, землепорядників тощо, у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуків, оглядів, допитів. Наголошено на необхідності дотримання процесуальних гарантій, зокрема принципів допустимості та достовірності доказів, рівності сторін і об'єктивності розслідування.

5. Акцентовано, що попри наявність значної кількості наукових досліджень у суміжних галузях, комплексне міждисциплінарне осмислення використання спеціальних знань саме у справах про рейдерство залишається недостатньо розвиненим. Це зумовлює потребу у подальшому розробленні теоретико-методичних засад інтеграції спеціальних знань у кримінальний процес, особливо на етапі досудового розслідування. У цьому контексті слід визнати доцільність не лише законодавчого уточнення складів відповідних злочинів, а й – процесуальних інструментів з урахуванням цифровізації суспільних відносин і трансформації рейдерства в складні механізми.

6. Визначено, що формування наукового знання про використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, відбувалося упродовж кількох послідовних етапів, кожен із яких відповідає певному рівню розвитку законодавства, правозастосовної практики та криміналістичної думки.

Перший, умовно-теоретичний, етап (до 2013 року) був присвячений формуванню загальних положень щодо застосування спеціальних знань у кримінальному процесі, передусім у контексті боротьби з економічними та службовими злочинами. У цей період сформувалася система методичних рекомендацій щодо участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, призначення експертиз, а також початкові уявлення про використання спеціальних знань для встановлення обставин, що мають доказове значення. Попри відсутність у кримінальному законодавстві прямого згадування про рейдерство, у межах цього етапу були закладені наукові передумови для подальшої конкретизації відповідної проблематики.

Другий етап (2013–2015 роки) започаткував правову інституціоналізацію рейдерства як кримінального явища. Ухвалення Закону України № 642-VII від 10 жовтня 2013 року, яким було запроваджено ст. 206-2 КК України, дало підстави для розмежування рейдерських правопорушень у межах кримінально-правової кваліфікації. Наукові дослідження цього періоду зосереджувалися переважно на адаптації загальнокриміналістичних методик до нових правових

реалій та окресленні кола спеціальних знань, необхідних для протидії рейдерству (економічні, технічні, почеркознавчі).

Третій етап (2015–2020 роки) позначився розширенням наукового інтересу до проблематики спеціальних знань, однак дослідження мали переважно фрагментарний характер. Тематично вони охоплювали антикорупційні, податкові, бюджетні злочини, а рейдерство лишалося лише опосередкованим об'єктом аналізу. Активно обговорювалися питання правового статусу експерта та спеціаліста, меж їхньої участі у кримінальному провадженні, процесуальні механізми взаємодії з органами досудового розслідування, але відсутня була системна методика роботи саме з рейдерськими злочинами.

Четвертий, сучасний етап (з 2020 року), характеризується спробами комплексного дослідження проблеми. З'являються перші спеціалізовані праці, присвячені застосуванню комплексу спеціальних знань у справах про рейдерство. Увага науковців зосереджується на детальному визначенні об'єктів і предметів експертних досліджень, а також на алгоритмізації залучення спеціалістів. Розробляються підходи до призначення комплексних експертиз: економічних, бухгалтерських, судово-технічних, комп'ютерно-технічних тощо. Окреме місце посідає критика чинного законодавства, зокрема прогалин у регулюванні статусу фахівців, строків і способів проведення експертиз, визначення їх обов'язковості та допустимості результатів у доказуванні.

У перспективі – перехід до *п'ятого, прогностичного етапу*, що передбачає формування цілісної концепції інтеграції спеціальних знань у кримінальне провадження у справах про рейдерство. Передбачається створення стандартів для застосування сучасних цифрових технологій (зокрема OSINT, аудиту даних, аналізу електронних слідів), узгодження міжінституційної взаємодії між органами слідства, детективами, експертними установами та науковою спільнотою, розроблення навчальних програм для слідчих, детективів і прокурорів, а також нормативне врегулювання процедур залучення спеціалістів до процесу доказування. Таким чином, формування наукового

знання у зазначеній сфері демонструє послідовний рух від загального до конкретного, від фрагментарного до системного, що відображає загальну тенденцію розвитку криміналістичної науки у відповідь на сучасні виклики рейдерства як кримінального феномену.

7. Констатовано, що категорія спеціальних знань у кримінальному провадженні, попри багаторічну наукову увагу, залишається концептуально невизначеною й методологічно фрагментованою. Відсутність легального дефініційного закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві обумовлює домінування доктринальних тлумачень, які суттєво різняться за змістом та обсягом. Така ситуація створює методологічну прогалину, що ускладнює їх практичне застосування в діяльності слідчого, детектива, прокурора та суду, особливо у справах підвищеної складності, до яких належать кримінальні правопорушення рейдерської спрямованості.

Узагальнення підходів провідних науковців дає змогу констатувати наявність кількох конкуруючих моделей розуміння сутності спеціальних знань – від вузьких концепцій, що ототожнюють їх із технічними та криміналістичними компетенціями, до надмірно широких підходів, які фактично включають будь-які професійні знання, не притаманні суб'єктам доказування. Найбільш дискусійним аспектом залишається питання можливості віднесення правових знань до спеціальних. Різностямованість позицій – від категоричного заперечення до беззастережного визнання, свідчить про відсутність усталеного критерію для розмежування загальноюридичних і спеціальних правових компетенцій.

Проведене дослідження підтверджує, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням майном і корпоративними правами, роль спеціальних знань має принципово інший – розширений і міждисциплінарний характер. Механізм злочинної діяльності, пов'язаний із рейдерством, характеризуються складною економічною логікою, багаторівневою структурою підробленої документації, використанням інформаційно-комунікаційних технологій, корпоративних маніпуляцій та

спотворенням реєстраційних даних. За таких умов ні слідчий, ні детектив, ні прокурор не можуть самостійно забезпечити належний рівень доказування без залучення фахівців у галузях економіки, фінансів, бухгалтерського обліку, документознавства, інформаційних технологій, земельного кадастру, психології та лінгвістики.

Практика доводить, що саме результати судових експертиз – технічних, економічних, почеркознавчих, становлять основу доказової інформації в провадженнях щодо рейдерства. Їх частка у структурі доказів (від 42% до 78%) свідчить про те, що спеціальні знання виконують не допоміжну, а визначальну функцію у встановленні факту фальсифікації, модифікації корпоративних прав, незаконного доступу до реєстрів чи структури господарських операцій. Водночас широке застосування набувають і непроцесуальні форми спеціальних знань – попередні консультації, технічна оцінка носіїв інформації, аналіз корпоративних документів, прогнозування слідчих ситуацій, що сприяє виробленню тактичних рішень на початкових етапах розслідування.

Отже, застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо рейдерських посягань необхідно розглядати як системний, багаторівневий та міждисциплінарний інструмент доказування. Воно включає не лише експертні дослідження, але й консультаційну, аналітичну, технічну, інтерпретаційну та прогностичну діяльність обізнаних осіб. Саме така комплексність забезпечує здатність органів досудового розслідування адекватно реагувати на сучасні форми економічної та організованої злочинності.

Запропоноване авторське визначення спеціальних знань, що розглядає їх як сукупність глибоких фахових компетенцій, які виходять за межі професійної підготовки суб'єктів кримінального провадження та є необхідними для встановлення обставин, що мають доказове значення, дозволяє усунути наявні дефініційні суперечності. Воно забезпечує методологічну сталість і практичну зрозумілість категорії, створює підґрунтя для її подальшого доктринального і нормативного розвитку, а також сприяє удосконаленню методики

розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Аргументовано, що без чіткого теоретичного визначення спеціальних знань, належної їх класифікації та унормування механізмів їх процесуального і непроцесуального застосування неможливо забезпечити ані ефективності розслідування, ані належного захисту права власності в Україні. Саме тому питання розроблення науково обґрунтованої концепції застосування спеціальних знань належить до пріоритетних напрямів сучасної криміналістики та повинно стати підґрунтям для подальших нормативних реформ і удосконалення прикладних методик досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2011. 40 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1476/%d0%90%d1%80%d0%ba%d1%83%d1%88%d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
2. Бахуринський В. С. Кримінально-правова відповідальність за вчинення рейдерства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 213 с.
3. Берlach Ю. А. Правове визначення рейдерства. Південноукраїнський правничий часопис. 2009. № 1. С. 60–62.
4. Берназ П. В., Середа О. О. Рейдерство в Україні: визначення поняття. *Проблеми цивільного та господарського права*. 2008. № 1. С. 82–84.
5. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монографія. Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, 2019. 152 с.
6. Буцан О. П. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, вчинених шляхом використання кредитно-банківських операцій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1995. 24 с.
7. Варналій З. С., Мазур І. І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання. *Стратегічні пріоритети*. 2007. Т. 2. № 3. С. 129–136.
8. Васильковський О. В., Радецький С. В. Використання криміналістичних знань під час нейтралізації протидії розслідуванню. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 70. С. 84–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.70.16>.
9. Васильчишин О., Білоус І. Рейдерство як окремий вид організованої злочинної діяльності у фінансовій сфері. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 2. С. 216–222. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.02.216>.
10. Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що

використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. №1 (89). С. 54–62.

11. Гайдар О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: ТОВ «У справі», 2023. 185 с.

12. Гега П. Т., Пустовіт В. А. Сутність протиправного перерозподілу та відчуження власності в Україні (рейдерство). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 29–36.

13. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: монография. Киев: Вищ. шк., 1980. 160 с.

14. Григорчук М. В. Теоретико-методологічні засади правового захисту прав суб'єктів господарювання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2024. 495 с.

15. Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2019. 219 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/d2/auto/4/1.pdf>.

16. Губанова І. В. Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2025. 358 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Y2WmdhFjRx-FGO1s1J68jdWM4smSSk-b/view>.

17. Гусева В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242–252. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>.

18. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.

19. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2024. 238 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf.
20. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 253 с.
21. Дученко Т. В. Про проблемні питання у забезпеченні економічної безпеки підприємств, установ чи організацій у разі поширення порушень законних власників та силових захоплень підприємств (рейдерством). *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2009. № 6. С. 79–82.
22. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / упоряд. Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк та ін.. Тернопіль: Вид. Терно-граф, 2008. 424 с.
23. Єфименко А. О. Рейдерство або ринок контролю. *Юридичний журнал*. 2008. № 11. С. 116–122.
24. Єфімов М., Михайленко В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності: проблемні питання. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (129). С. 235–240.
25. Капітанчук Л. Ю. Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 304–307.
26. Кікінчук В. В., Гусєва В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство): наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с.
27. Коваленко О. О. Залучення обізнаних осіб при проведенні обшуку: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 234 с.
28. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час

розслідування корупційних злочинів: дис. ... докт. філ.: 081. Харків, 2021. 251 с.

29. Коломійчук В. О. Щодо криміналізації рейдерства як окремого складу кримінального правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 126. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/27>.

30. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2022. 264 с.

31. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 219 с.

32. Корж В. П. Теоретические основы расследования преступлений, совершаемых организованными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 412 с.

33. Корнієнко Г. С. Теоретико-правові засади становлення та розвитку агробізнесу в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2021. 560 с.

34. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: монографія. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 412 с.

35. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

36. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.

37. Кубарєв І., Бархан С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування рейдерства. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2022. № 3 (35). С. 87–101.

38. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: монографія. Діпропетровськ: ДДУВС, Ліра ЛТД. 2008. 168 с.

39. Кушнір С. С. Доказування в кримінальних провадженнях про

злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації: дис. ... д-ра філософії: 081 Право, Київ, 2025. 295 с.

40. Лавріненко Д. В. Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 246 с.

41. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2016. 227 с.

42. Легеза Ю. Особливості кримінальної відповідальності за рейдерство. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2022. Вип. 1 (61). С. 42–49.

43. Лісіцький А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2023. 298 с.

44. Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/Лук'янчиков-Євген-Дмитрович.pdf>.

45. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

46. Ополінський А. О. Особливості рейдерства в Україні: інструменти запобігання і протидії протиправному заволодінню майном підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 74–77.

47. Проєкт Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>.

48. Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському

судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 197 с.

49. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) / М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С.З. Довгунь та ін.. Дніпро: Видавництво, 2021. 72 с.

50. Рябота В. В. Захист прав акціонерів при злитті та поглинанні акціонерних товариств в Україні: монографія. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2007. 159 с.

51. Садчікова К. А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 233 с.

52. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

53. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 205 с.

54. Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 240–248.

55. Стеценко С. В. Методика розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: Факт, 2025. 260 с.

56. Твердохліб В. М. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв: монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: «Факт», 2024. 210 с.

57. Титаренко С. С. Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 262 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/d2/dissertations/1/2.pdf>.

58. Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. Вип. 14. С. 29–41. DOI: 10.32782/2522-9656/2024-14-3.

59. Тюленев С. А. Правові засади та форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 1. С. 130–143. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.130-143>.

60. Тюленев С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: 10.32631/pb.2024.1.10.

61. Тюленев С. А. Теоретичні та практичні основи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: Право, 2025. 382 с.

62. Федулова І. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 216 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3506/1/fedulova_d.pdf.

63. Чалий Б. Ю. До питання розробленості наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матер. V Всеукраїнського форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 514–515.

64. Чалий Б. Ю. Поняття та форми спеціальних знань, що реалізуються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1 (11). С. 175–183.

65. Чернявський С. С. Поняття та сутність рейдерства. *Стан і перспективи поширення цього явища в Україні. Розкриття та розслідування*

злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ: зб. метод. рек. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, Я. В. Монастирський; за заг ред. П. В. Коляди. Київ : УВПД ГШ МВС України, 2010. С. 96–144.

66. Шапіро В. С., Булах Т. В. Рейдерство як економіко-правове явище: загальна характеристика. *Форум права*. 2015. № 2. С. 181–186.

67. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень: дис. ... д-ра філософ.: 081 Право. Київ, 2021. 269 с.

68. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків: 2015. 560 с.

69. Ярош С. Рейдерство в Україні – хто винен? URL: <https://kiev-chamber.org.ua/uk/134/995.html>.

70. Delo.ua. Україна опинилася на 102-му місці у рейтингу захисту прав власності. 2024. URL: <https://delo.ua/business/ukrayina-opinilasya-na-102-misci-u-reitingu-zaxistu-prav-vlasnosti-437896>.

71. Property Rights Alliance. International Property Rights Index 2024. URL: <https://internationalpropertyrightsindex.org>.

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ

2.1 Отримання консультаційної допомоги спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством

У сучасних умовах реформування економічних процесів і посилення конкуренції на ринку проблема незаконного заволодіння активами суб'єктів господарювання та ФОПів набуває особливого значення. Економічні злочини, зокрема кримінальні правопорушення рейдерської спрямованості, становлять значну загрозу стабільності та передбачуваності бізнес-середовища. Учасники таких посягань грубо порушують право власності, завдають як матеріальної, так і нематеріальної шкоди, а їхня діяльність негативно впливає на інвестиційний та економічний клімат країни. За таких умов ефективність роботи правоохоронних органів щодо виявлення, документування та розслідування рейдерських злочинів стає одним із визначальних чинників забезпечення економічної безпеки держави.

Рейдерство, як ми вже зауважували, як криміногенний феномен не має чітко усталеної юридичної дефініції, однак переважна більшість науковців трактує його як сукупність незаконних дій, спрямованих на заволодіння чужими активами чи майновими правами шляхом використання фіктивних юридичних інструментів, а також насильницьких або ненасильницьких форм тиску на осіб. Механізм рейдерських посягань є складним і багаторівневим: він може включати як підроблення документів реєстраційного характеру, так і застосування різноманітних фінансових схем, неправомірне втручання в управлінські процеси або діяльність суб'єктів господарювання [47].

Ефективне розслідування кримінальних правопорушень рейдерського характеру неможливе без налагодженої та фахової взаємодії сторони обвинувачення зі спеціалістами. Однією з таких форм можна вважати консультаційну допомогу спеціалістів.

Консультаційна та довідкова діяльність згідно з позицією більшості вчених належить до непроцесуальних форм використання спеціальних знань [16]. Така допомога може реалізовуватися як у письмовій, так і в усній формах, у тому числі у вигляді довідок. Натомість участь спеціаліста у межах слідчих (розшукових) дій можлива виключно в процесуальних формах, оскільки порядок їх реалізації чітко регламентований положеннями кримінального процесуального законодавства, що унеможлиблює їх здійснення поза межами процесуальної форми.

Водночас форми використання спеціальних знань під час слідчих (розшукових) дій можуть бути класифіковані за різними критеріями, зокрема на основні та допоміжні, а також на традиційні й нетрадиційні. Так само і консультаційна допомога спеціалістів може бути реалізована у рамках процесуальної дії, або поза нею.

Зауважимо, що критерій доказового потенціалу дозволяє виділити процесуальні, непроцесуальні та змішані форми використання спеціальних знань. За тактичною значущістю розрізняють форми, які забезпечують здобуття процесуальних доказів, та ті, що сприяють формуванню орієнтовної інформації, необхідної для подальшого планування розслідування.

Також залежно від виду процесуальної дії, в межах якої використовуються спеціальні знання, виокремлюють:

- 1) форми, реалізовані в межах слідчих (розшукових) дій;
- 2) форми, застосовувані в межах інших процесуальних заходів (наприклад, переклад матеріалів кримінального провадження відповідно до ст. 290 КПК України);
- 3) форми у вигляді судової експертизи;
- 4) форми, які використовуються під час ревізій, аудитів та інших

перевірок;

5) форми, що реалізуються поза межами процесуальних дій, але в рамках досудового розслідування чи судового розгляду.

За процесуальним статусом особи, яка застосовує спеціальні знання, виокремлюють: 1) форми, які здійснюються уповноваженими особами (слідчими, оперативними працівниками, прокурорами, суддями); 2) форми, реалізовані особами зі спеціалізованою підготовкою (експертами, спеціалістами, лікарями, перекладачами тощо); 3) форми, до яких залучаються фахівці без спеціального процесуального статусу (ревізори, аудитори, технічні інспектори тощо).

Попри багатоваріантність підходів до класифікації, універсальної моделі застосування спеціальних знань не існує – їх конкретна форма обирається з урахуванням характеру кримінального правопорушення, потреб доказування та специфіки розслідування.

За класифікацією Н. Косміної, основними чинниками, що впливають на вибір форми залучення спеціальних знань, є:

- 1) процесуальний статус суб'єкта застосування знань;
- 2) мета застосування (виявлення, фіксація, аналіз слідів злочину або формування доказової бази);
- 3) доказове значення результатів (процесуальні джерела доказів або орієнтовна інформація для подальших дій) [18, с. 47].

Розслідування рейдерства та пов'язаних із ним кримінальних правопорушень, потребує залучення фахівців у галузях криміналістики, економіки, фінансового аналізу, аудиту, документознавства та інших суміжних напрямів. М. Щербаковський та М. Чернець обґрунтовано зазначають, що залучення спеціаліста до кримінального провадження має позитивний вплив на ефективність розкриття та розслідування злочинів, сприяє забезпеченню прав учасників кримінального судочинства й отриманню якісної доказової інформації. Участь спеціаліста в кримінальному провадженні як одна з форм використання спеціальних знань спрямована на формування належної та

допустимої системи доказів у кримінальному провадженні [54, с. 405].

Ми вважаємо, що комплексне використання спеціальних знань у ході досудового розслідування забезпечує достатній рівень доказування, дає можливість установити причинно-наслідкові зв'язки, об'єктивно окреслити коло причетних осіб і, в підсумку, забезпечує дієве реагування на такі суспільно небезпечні правопорушення. Отже, вивчення напрямів взаємодії сторони обвинувачення зі спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень рейдерського характеру є надзвичайно актуальним і має суттєве теоретичне та практичне значення.

Перспективним напрямом у розслідуванні є активне залучення спеціалістів до розслідування кримінальних правопорушень, учинених із використанням підроблених або фальсифікованих документів – як письмових і графічних, так і електронних. Варто підкреслити, що у практиці досудового розслідування проваджень, пов'язаних із рейдерством, огляд документів проводиться значно частіше, ніж огляд місця події (78 % проти 14 %), що лише підсилює потребу у фаховій участі спеціалістів відповідного профілю.

Участь спеціалістів під час огляду документів є вкрай важливою, оскільки передбачає їх безпосереднє дослідження з метою виявлення ознак, що можуть надати документу статус речового доказу. Матеріальні та інтелектуальні підроблення, використання поліграфічних технологій, копіювально-розмножувальної техніки, внесення рукописних правок чи цифрові маніпуляції потребують залучення спеціальних знань у сфері техніко-криміналістичного дослідження документів та почеркознавства. Крім того, для розв'язання ідентифікаційних завдань необхідним є надання порівняльних зразків, що також береться до уваги спеціалістом під час огляду.

Важливого значення набуває і огляд електронних документів і цифрових носіїв інформації, актуальність якого зумовлена стрімким розвитком комп'ютерних технологій. У подібних випадках без участі фахівців із комп'ютерної техніки та інформаційних технологій встановити спосіб створення, обробки чи підроблення інформації фактично неможливо. Під час

такого огляду спеціаліст може виявити ознаки порушення послідовності внесення реквізитів або цифрових слідів редагування, що дає змогу стороні обвинувачення своєчасно ініціювати проведення комплексної експертизи [2, с. 163–165].

Водночас у науковій літературі триває дискусія щодо меж повноважень спеціаліста та його співвідношення з функціями слідчого чи детективів. Якщо слідчий відповідає за процесуальне керівництво слідчою (розшуковою) дією, то спеціаліст забезпечує її технічну й наукову складову, звертаючи увагу на специфічні ознаки документів, застосовуючи спеціальні методики та використовуючи криміналістичну техніку. На нашу думку, результативність огляду документів безпосередньо залежить від належної, узгодженої взаємодії слідчого та детективів зі спеціалістами.

У сфері протидії рейдерським посяганням однією з найбільш затребуваних груп фахівців є економісти, а також спеціалісти з бухгалтерського й податкового обліку, фінансової звітності та ціноутворення. Їх залучення має визначальне значення під час проведення таких процесуальних дій, як огляд документів (ст. 237 КПК України) та тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 159–166 КПК України). Саме на цих етапах виникає потреба у глибокому розумінні структури підприємства, особливостей ведення бухгалтерського обліку, правил оформлення первинної документації та порядку складання фінансової звітності.

Спеціаліст-економіст надає слідчому важливу фахову підтримку, що охоплює: 1) аналіз специфіки діяльності підприємства, його організаційної структури та галузевих особливостей; 2) оцінку правильності оформлення фінансових документів і відповідності їх установленим стандартам; 3) роз'яснення алгоритмів ведення первинного, бухгалтерського та податкового обліку 4) визначення критеріїв добору документів, які мають доказове значення у кримінальному провадженні. Залучення такого спеціаліста дає можливість уникнути вилучення надмірного обсягу документації та зосередити увагу сторони обвинувачення саме на тих матеріалах, які безпосередньо пов'язані з

протиправними корпоративними змінами, фіктивними фінансовими операціями або маніпуляціями з активами підприємства.

Спеціаліст сприяє належній фіксації місць знаходження документів, особливостей їх упорядкування у папках, файлах чи електронних базах даних, що має суттєве значення для подальшого формування та обґрунтування доказів [44, с. 39–40].

У розслідуванні кримінальних правопорушень рейдерського характеру досить поширеною є участь спеціалістів-криміналістів, яких здебільшого залучають для надання технічної та методичної допомоги під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Передусім участь спеціаліста-криміналіста є незамінною під час огляду місця події – як у випадках силового захоплення підприємства, так і при незаконному проникненні до офісних або складських приміщень. Спеціаліст-криміналіст забезпечує коректне використання техніко-криміналістичних засобів, здійснює фото- та відеофіксацію, допомагає слідчому виявляти сліди зламу замків, пошкодження дверей, відбитки взуття, нашарування речовин, сліди присутності сторонніх осіб та інші матеріальні сліди події. Це набуває особливого значення у випадках рейдерських захоплень, що супроводжуються застосуванням сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї.

Отже, результативність розслідування кримінальних правопорушень рейдерського характеру значною мірою залежить від грамотного й своєчасного залучення спеціальних знань. Участь спеціаліста під час огляду документів дає змогу уникнути типових помилок, забезпечити повноту та об'єктивність збирання доказів, запобігти порушенням процесуальних вимог і підвищити загальну ефективність досудового розслідування.

Останнім часом роль спеціаліста особливо зростає під час роботи з електронними документами, бухгалтерськими програмами, цифровими реєстрами та носіями інформації, які нерідко містять ключові відомості про рейдерське захоплення. У таких ситуаціях без кваліфікованої допомоги фахівця неможливо забезпечити повне, точне та процесуально коректне вилучення й

фіксацію цифрових слідів.

Важливою є роль спеціаліста у підготовці до проведення слідчої (розшукової) дії і призначення судових експертиз. За таких умов спеціаліст найчастіше залучається для надання консультацій.

Проаналізувавши низку наукових праць [21, 51, 53, 55] можемо узагальнити, що сутність консультації спеціаліста полягає в наданні сторонам кримінального провадження та суду кваліфікованої допомоги у формі порад, роз'яснень і професійної думки з питань, що потребують спеціальних знань і навичок. Така консультація ґрунтується на фаховій обізнаності спеціаліста та, як правило, передбачає його ознайомлення з матеріалами кримінального провадження з метою вироблення обґрунтованих рекомендацій щодо конкретної слідчої або іншої ситуації.

Консультація спеціаліста має орієнтуючий і допоміжний характер. Вона не замінює судову експертизу й не підмінює експерта, оскільки не базується на повноцінному експертному дослідженні об'єктів і не є самостійним джерелом доказів. Водночас її значення полягає у створенні науково обґрунтованої основи для прийняття процесуальних, організаційних і тактичних рішень слідчим, прокурором, судом або стороною захисту.

Консультаційна діяльність спеціаліста спрямована на:

- оптимізацію підготовки та проведення слідчих (розшукових) і судових дій;
- правильний вибір технічних засобів, методів і прийомів виявлення, фіксації, вилучення та попереднього оцінювання слідів і об'єктів;
- визначення доцільності, виду, обсягу та черговості призначення судових експертиз;
- коректне формулювання запитань, які підлягають постановці перед експертом;
- оцінювання можливостей і меж застосування спеціальних знань у конкретній ситуації.

Особливістю консультації спеціаліста є її гнучкість за формою: вона

може надаватися усно або письмово [24, с. 24], як під час проведення процесуальних дій, так і поза ними [28]. Усні консультації забезпечують оперативне реагування на потреби слідства чи суду, тоді як письмові пояснення можуть бути процесуально зафіксовані й використані як обґрунтування подальших рішень.

Важливою складовою сутності консультаційної функції є також допустимість надання спеціалістом пояснень з правових питань, особливо у складних або нетипових ситуаціях правозастосування. Такі пояснення не мають доказового характеру, однак виконують роль інтелектуального й наукового орієнтира для правильної кваліфікації діяння, тлумачення норм права та оцінки експертних висновків.

Отже, у узагальненому вигляді сутність консультації спеціаліста полягає в тому, що вона є процесуально допустимою формою використання спеціальних (у тому числі правових) знань, спрямованою на підвищення ефективності доказування, мінімізацію тактичних і процесуальних помилок та забезпечення обґрунтованості управлінських рішень у кримінальному провадженні. Саме через це консультаційна функція спеціаліста виступає важливим елементом сучасного криміналістичного забезпечення досудового розслідування і судового розгляду.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що усні консультації спеціаліста надаються з метою методичного й тактичного забезпечення досудового розслідування. Зокрема, вони стосуються роз'яснення цільового призначення та особливостей застосування технічних засобів під час фіксації слідів кримінального правопорушення, а також порядку вилучення, пакування, транспортування і зберігання виявлених об'єктів та слідів. Важливим напрямом консультативної допомоги є також роз'яснення правил належного опису таких об'єктів у протоколах слідчих (розшукових) дій.

Крім того, спеціаліст може надавати роз'яснення щодо механізму та часу утворення слідів на місці події, а також окремих фізичних або професійних характеристик особи, яка могла вчинити правопорушення, що впливають із

характеру виявлених ушкоджень чи слідів. У межах усної консультації можливе проведення попереднього дослідження слідів і речових доказів з метою орієнтовної оцінки їх інформативності та доказового значення.

Окреме значення мають консультації щодо доцільності використання вилучених об'єктів для подальшого експертного дослідження, можливостей проведення судових експертиз, необхідності вилучення експериментальних зразків, а також обов'язковості призначення експертизи у конкретній ситуації. У таких випадках спеціаліст надає допомогу у визначенні класу, роду та виду судової експертизи, доцільності призначення комплексного дослідження та правильному формулюванні питань, які підлягають постановці перед експертом.

Спеціалісти надають консультаційну й рекомендаційну допомогу науково-технічного характеру, зокрема щодо підготовки та проведення процесуальних дій, вибору доцільних прийомів, методів і засобів виявлення, фіксації, збирання та попереднього дослідження доказів, а також застосування криміналістичної техніки й пошукових приладів. Крім того, спеціалісти можуть залучатися до розроблення планів, схем і креслень, необхідних для належної організації слідчих (розшукових) дій [49, с. 85].

У контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, істотне значення мають консультації спеціалістів-економістів і фахівців у сфері бухгалтерського та податкового обліку. У справах про рейдерство вони не лише орієнтують слідчого в масиві фінансово-господарської документації, а й допомагають правильно ідентифікувати економічну суть правочинів, які формально можуть виглядати законними. Консультації такого спеціаліста дозволяють відмежувати звичайні господарські операції від фіктивних, удаваних або економічно необґрунтованих, роз'яснити механізми штучного формування заборгованості, заниження або завищення вартості активів, трансформації корпоративних прав. Саме на консультаційному етапі економіст здатний вказати, які документи є ключовими для доказування, які показники мають істотне значення, а також попередити про ризики помилкової

економічної інтерпретації даних.

Не менш важливою є консультаційна допомога спеціалістів у сфері техніко-криміналістичного дослідження документів. У кримінальних провадженнях досліджуваної нами категорії документи нерідко стають основним інструментом посягання, а отже, саме на етапі їх огляду та первинного аналізу консультація спеціаліста дозволяє зорієнтувати слідчого щодо можливих ознак матеріальної або інтелектуальної підробки, використання поліграфічних чи копіювально-розмножувальних засобів, невідповідності реквізитів, послідовності нанесення записів, печаток і підписів. Такі консультації мають вирішальне значення для правильного визначення об'єктів майбутньої експертизи та недопущення втрати доказової інформації.

Тісно пов'язаними з цим є консультації спеціалістів-почеркознавців, які у справах про рейдерство часто залучаються ще до призначення судової експертизи. Вони допомагають слідчому оцінити доцільність вилучення порівняльних зразків, визначити їх вид і кількість, звертають увагу на умови виконання підписів і рукописних записів, можливий вплив психофізіологічних чинників або примусу. Саме на консультаційному рівні почеркознавець може попередити про ризик постановки некоректних запитань експерту або використання неналежних об'єктів дослідження.

Окреме місце у справах про рейдерство займають консультації спеціалістів з комп'ютерної техніки й інформаційних технологій. У сучасних умовах значна частина рейдерських схем реалізується через електронні реєстри, бухгалтерські програми, системи електронного документообігу та хмарні сервіси. Консультації ІТ-спеціалістів дозволяють слідчому правильно визначити порядок огляду й вилучення цифрової інформації, зберегти її цілісність, виявити сліди редагування, версійності, втручання в метадані, а також оцінити доцільність призначення комп'ютерно-технічної чи комплексної експертизи. Без такої допомоги існує високий ризик втрати або спотворення цифрових доказів.

У випадках силового або психологічного тиску, що супроводжує

рейдерські захоплення, важливими є консультації спеціалістів-криміналістів і психологів. Криміналіст надає методичні рекомендації щодо фіксації слідів насильства, пошкоджень майна, використання спеціальних засобів, а психолог – щодо оцінки поведінки потерпілих і свідків, особливостей сприйняття подій, ознак психологічного примусу або залякування. Такі консультації мають орієнтуючий характер, але істотно впливають на тактику допитів і подальше планування розслідування.

Таким чином, у справах про кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, консультаційна діяльність спеціалістів різного профілю виступає не допоміжним, а системоутворюючим елементом криміналістичного забезпечення. Вона забезпечує науково обґрунтовану орієнтацію слідчого в складних економічних, документальних і цифрових процесах, створює передумови для прийняття обґрунтованих процесуальних рішень і підвищує якість джерел доказів. Саме міждисциплінарний характер таких консультацій дозволяє адекватно відобразити багатокomпонентну природу рейдерських посягань і забезпечити ефективне реагування держави на ці суспільно небезпечні прояви. Можна узагальнити що залучення спеціалістів під час розслідування здійснюється у кількох взаємопов'язаних формах, які зумовлені складністю механізмів незаконного заволодіння активами та багатокomпонентністю доказової бази.

Практична форма участі спеціаліста охоплює підготовку, організацію та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду документів, огляду місця події у випадках силового захоплення підприємств, обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, а також допитів. У межах цієї форми спеціаліст надає допомогу у пошуку, виявленні, фіксації, вилученні та пакуванні документів, електронних носіїв інформації, бухгалтерських реєстрів, реєстраційних справ, а також інших матеріальних об'єктів, що можуть містити сліди рейдерських дій. До практичної форми також належить участь спеціаліста у відібранні порівняльних зразків підписів, почерку, відбитків печаток, цифрових зразків даних для подальшого експертного дослідження.

Методична форма залучення спеціаліста полягає у наданні слідчому консультацій і роз'яснень щодо науково обґрунтованих методик організації та проведення слідчих (розшукових) дій у справах рейдерського характеру. Вона включає рекомендації з питань тактики огляду документів, вибору способів їх фіксації, виявлення ознак матеріальної та інтелектуальної підробки, а також роз'яснення специфіки аналізу корпоративної, фінансової та реєстраційної документації. У кримінальних провадженнях цієї категорії така допомога найчастіше надається спеціалістами у сфері техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавства, економіки та бухгалтерського обліку, які орієнтують слідчого щодо правильного визначення предмета й об'єктів майбутніх судових експертиз.

Технічна форма участі спеціаліста реалізується відповідно до ч. 2 ст. 71 КПК України і передбачає надання безпосередньої технічної допомоги під час досудового розслідування. У справах про рейдерство це, зокрема, використання засобів фото- та відеофіксації, сканування й копіювання документів, створення схем корпоративних зв'язків, фінансових потоків, структури володіння активами, а також відбір зразків для проведення судових експертиз. Особливого значення технічна форма набуває під час роботи з електронними документами, реєстрами, бухгалтерськими програмами та цифровими носіями інформації, де без фахової допомоги спеціаліста існує ризик втрати або спотворення доказових даних.

Консультаційна форма залучення спеціаліста полягає в наданні роз'яснень і професійних рекомендацій з питань, що виникають у процесі розслідування рейдерських кримінальних правопорушень. Такі консультації мають орієнтуючий характер і спрямовані на допомогу слідчому у правильному виборі процесуальних рішень, визначенні доцільності призначення судових експертиз, встановленні їх виду та обсягу, а також у коректному формулюванні запитань до експерта. У справах рейдерського характеру консультаційна допомога спеціаліста часто передусь призначенню економічних, почеркознавчих, технічних або комплексних експертиз і відіграє ключову роль

у забезпеченні їх належної доказової якості.

Процесуальна форма участі спеціаліста передбачає фіксацію у протоколах слідчих (розшукових) дій інформації, наданої спеціалістом, а також постановку йому запитань у межах таких дій. У кримінальних провадженнях щодо рейдерства це, зокрема, стосується відображення у протоколах огляду документів, обшуків або огляду місця події відомостей про виявлені ознаки підроблення, особливості технічного стану документів, порядок їх вилучення та пакування.

Аналіз практики досудового розслідування свідчить, що практична форма залучення спеціаліста у справах про рейдерство реалізується переважно під час огляду документів і тимчасового доступу до речей і документів, а також обшуків і допитів, що зумовлено документально-економічним характером таких кримінальних правопорушень. При цьому роль спеціаліста-криміналіста (техніка-криміналіста) полягає у виявленні, фіксації, вилученні та пакуванні матеріальних об'єктів, які містять слідову інформацію рейдерського посягання, проведенні експрес-оцінки їх зовнішніх ознак та орієнтуванні слідчого на обставини, що мають істотне значення для встановлення механізму незаконного заволодіння активами.

У межах використання консультаційної допомоги спеціалістів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерськими посяганнями, особливої уваги потребує діяльність Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА). З огляду на економічну природу рейдерства та спрямованість таких посягань на незаконне заволодіння корпоративними правами, майновими комплексами й фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання, консультаційний потенціал цього органу набуває суттєвого значення для ефективного досудового розслідування.

АРМА є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення, розшуку, арешту та управління активами, що можуть бути

предметом кримінального провадження, у тому числі у справах про протиправне заволодіння активами внаслідок рейдерських дій. У кримінальних провадженнях цієї категорії діяльність Агентства спрямована на забезпечення збереження економічної цінності активів, які стали об'єктом посягання, а також на недопущення їх подальшого відчуження чи приховування [39].

Рейдерські правопорушення часто характеризуються використанням складних фінансових, корпоративних і реєстраційних схем, що поєднуються з підробленням документів, фіктивними правочинами та штучним створенням заборгованості. У зв'язку з цим у процесі їх розслідування можуть бути задіяні такі функції АРМА: здійснення заходів з виявлення, розшуку та оцінки активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора або суду; організація заходів, пов'язаних з обліком та управлінням арештованими активами; формування й ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні; участь у міжнародному співробітництві з питань виявлення та повернення активів, що були незаконно виведені за межі України; а також надання методичної й консультаційної допомоги органам досудового розслідування та суду з питань управління активами.

Особливого значення у справах про рейдерство набуває консультаційна функція Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА), яка реалізується шляхом надання роз'яснень щодо механізмів оцінки корпоративних прав, майнових комплексів, земельних ділянок, цілісних майнових комплексів підприємств, а також щодо порядку управління активами з урахуванням їх галузевої специфіки. Така допомога має орієнтуючий характер і сприяє прийняттю обґрунтованих процесуальних рішень щодо арешту, передачі в управління або реалізації активів.

Національне агентство також здійснює активну міжвідомчу взаємодію з Національним банком України, Фондом державного майна України, Міністерством юстиції України, Національним агентством з питань запобігання корупції, податковими та митними органами, а також іншими суб'єктами

державного управління. Така координація є вкрай важливою саме у кримінальних провадженнях рейдерського характеру, де активи часто маскуються під легальні господарські операції або розпорошуються через мережу пов'язаних осіб.

Актуальність залучення АРМА до протидії рейдерству підтверджується й розвитком міжнародного співробітництва Агентства. Воно інтегроване в провідні міжнародні мережі з повернення активів, зокрема Камденську міжвідомчу мережу з повернення активів (CARIN), Глобальну платформу контактних пунктів Інтерполу з розшуку активів, а також ініціативу StAR. Це створює реальні передумови для ефективного реагування на транскордонні рейдерські схеми, що передбачають виведення активів у закордонні юрисдикції [4, с. 146].

Крім того, у процесі реалізації своїх повноважень АРМА активно користується консультаційною допомогою інших спеціалізованих органів і установ, зокрема Торгово-промислової палати України, органів податкового та митного контролю, органів стандартизації та сертифікації, а також профільних державних служб. Такий міждисциплінарний підхід є особливо важливим у розслідуванні рейдерських кримінальних правопорушень, де оцінка активів і встановлення реального економічного змісту операцій виходять за межі суто криміналістичного аналізу.

Отже, діяльність АРМА у кримінальних провадженнях щодо рейдерських посягань слід розглядати як важливий елемент консультаційного та організаційного забезпечення досудового розслідування, який сприяє ефективному виявленню, збереженню та поверненню активів, а також підвищує загальний рівень захисту прав законних власників і стабільності економічних відносин.

Загалом слід констатувати, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством, застосування спеціальних знань нерозривно пов'язане з використанням науково-технічних і техніко-криміналістичних засобів. Водночас законодавче регулювання їх застосування залишається

фрагментарним, оскільки кримінальний процесуальний закон безпосередньо оперує категорією «технічні засоби фіксації кримінального провадження», не конкретизуючи зміст і перелік техніко-криміналістичних засобів. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення та нормативного уточнення можливостей використання спеціальних знань і технічних засобів саме у провадженнях щодо рейдерських посягань.

2.2 Техніко-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій

Розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством потребує глибоко інтегрованого та всебічного підходу, який поєднує різноманітні процесуальні засоби й криміналістичні прийоми. Особливе значення при цьому набуває використання спеціальних знань, оскільки без них розслідування складних, багаторівневих злочинних схем є малоефективним. У практиці досудового розслідування дедалі частіше виникає потреба у залученні експертів з економічної, фінансової, бухгалтерської, психологічної, лінгвістичної, медичної та інших сфер.

Відповідно, ефективний захист економічних інтересів держави потребує не лише оновлення нормативно-правової бази, але й переорієнтації підходів до ведення кримінального провадження, з особливим акцентом на практичне впровадження та методичне використання спеціальних знань. Така стратегія має стати одним із ключових напрямів у протидії рейдерству і загалом із економічною злочинністю. У цьому контексті особливу увагу заслуговує питання техніко-криміналістичного забезпечення, оскільки воно відіграє істотну роль у досягненні цілей окремих слідчих (розшукових) дій.

Техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування традиційно пов'язане з використанням різноманітних технічних засобів.

Питання створення, розвитку та застосування таких засобів є предметом окремої галузі криміналістики – криміналістичної техніки. Цей напрям почав формуватися ще наприкінці XIX – на початку XX століття і з тих пір безперервно розвивається, збільшуючи свій арсенал завдяки новітнім науковим і технологічним здобуткам. Прогрес у цій сфері тісно переплітається з загальним розвитком науки і техніки, а також з еволюцією криміналістики та споріднених дисциплін [1, с. 35].

Сучасна наукова термінологія включає кілька понять: «криміналістичне забезпечення», «техніко-криміналістичне забезпечення», «криміналістична техніка», «технічні засоби» та «науково-технічні засоби». Вони використовуються у різних контекстах, але особливий інтерес для нас становить саме термін «техніко-криміналістичне забезпечення».

Термін «техніко-криміналістичне забезпечення» здебільшого вживається у контексті конкретної діяльності або процесу, наприклад, «техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування». Натомість «криміналістична техніка» позначає науковий напрям криміналістики, який формує її теоретичні засади. Коли говорять про технічні, техніко-криміналістичні чи науково-технічні засоби, йдеться про прилади, інструменти та обладнання матеріального характеру, конструкція і функції яких сприяють виконанню слідчих, розшукових чи інших процесуальних дій.

Забезпечення техніко-криміналістичної підтримки під час розслідування злочинів передбачає комплексне виконання низки ключових завдань. Це охоплює правове регулювання, а також організаційно-технічне й науково-методичне забезпечення слідчої діяльності в даній сфері. Зокрема, йдеться про розробку і впровадження сучасних криміналістичних засобів, удосконалення існуючих методів, прийомів і технік, що застосовуються для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів [50, с. 58].

Розглядаючи зміст і складові техніко-криміналістичного забезпечення, варто взяти до уваги, що наукові джерела виділяють різні рівні та напрями його застосування. Зокрема, С. Перлін поділяє це забезпечення за такими сферами

реалізації:

- 1) у рамках конкретних галузей судочинства – кримінального, адміністративного, цивільного та господарського;
- 2) залежно від стадій кримінального процесу – досудового розслідування та судового розгляду;
- 3) як складова загального забезпечення досудового розслідування, орієнтована на окремі категорії злочинів;
- 4) у вигляді технічної підтримки конкретних слідчих (розшукових) дій із залученням відповідних спеціалістів [33, с. 225].

Сучасний рівень техніко-криміналістичного оснащення, яке застосовується при розслідуванні кримінальних правопорушень, поки що не відповідає вимогам практичної діяльності. Головною причиною цього є недостатнє матеріально-технічне забезпечення. Вважаємо за необхідне підкреслити важливість розширення асортименту доступних технічних засобів. Особливо слід звернути увагу на:

- 1) цифрову трансформацію слідчих аспектів діяльності, зокрема впровадження спеціалізованих мобільних пристроїв та цифрових проєктів підтримки;
- 2) оновлення існуючих науково-технічних засобів, що використовуються для підвищення ефективності досудового слідства;
- 3) збільшення кількості науково-технічних засобів, що перебувають на балансі та експлуатуються у всіх територіальних підрозділах із урахуванням їх фактичних потреб [48, с. 320].

Важливим компонентом є інформаційно-довідкове забезпечення, що передбачає систематичну діяльність відповідальних осіб з пошуку, отримання, оновлення та застосування даних із різноманітних електронних баз, незалежно від їхнього відомчого підпорядкування, для задоволення потреб кримінального провадження.

У практичній діяльності під час розслідувань часто постає необхідність отримати інформацію про особу – наприклад, наявність судимості, перебування

під медичним контролем, факти адміністративних правопорушень, а також виявлені носії інформації. Водночас доступ до таких даних часто вимагає проведення окремих процесуальних процедур: підготовки запитів, подачі звернень до суду, отримання відповідних дозволів. Розрізненість і відсутність координації між відомчими інформаційними системами значно уповільнює хід досудового розслідування.

На нашу думку, вирішення цієї проблеми можливе через створення єдиного міжвідомчого інформаційного простору, що інтегрував би бази даних різних державних органів та установ. Такий підхід вимагає не лише наукового осмислення, а й рішучих організаційних дій на рівні державної політики. Аналогічний принцип слід застосовувати і для розширення доступу до інформації, що зберігається в Єдиному реєстрі досудових розслідувань.

Під отриманням інформації до матеріалів кримінальних проваджень розуміють можливість слідчого або детектива з однієї області звертатися з запитами до слідчих відповідних підрозділів досудового розслідування іншого регіону або детективів, або прокуратури. Водночас при забезпеченні такого широкого доступу необхідно гарантувати його легітимність, щоб запобігти розголошенню конфіденційної інформації, пов'язаної з досудовим розслідуванням.

Наприклад, доступ до збережених даних може надаватися на підставі відповідного запиту, який затверджується старшим прокурором у складі групи прокурорів, що ведуть конкретне кримінальне провадження. Ми вважаємо, що такий механізм суттєво полегшить і пришвидшить процес обміну інформацією, а також сприятиме швидкому визначенню підслідності. Особливо це актуально для розслідувань, пов'язаних із рейдерськими діями, які переважно належать до компетенції детективів Бюро економічної безпеки України, проте часто ініціюються слідчими Національної поліції, Служби безпеки та інших відомств.

Щодо специфіки техніко-криміналістичних засобів, які необхідно використовувати під час розслідування для ефективного виконання завдань кримінального провадження, це питання вже розглядалося у юридичній

науковій літературі. Зокрема, С. Тюленев наголошує на важливості інтеграції всіх науково-технічних засобів і інформаційних технологій, що можуть сприяти проведенню слідчих (розшукових) дій і при цьому їх використання має бути законним та обґрунтованим [43, с. 304–306]. Автор особливо підкреслює значення сучасних технічних засобів фотозйомки та відеозапису, які відіграють надзвичайно важливу роль у фіксації доказів під час слідчих і розшукових дій, зокрема для створення якісних порівняльних матеріалів. Наприклад, у випадках незаконного захоплення сільськогосподарських земель фотозйомка дає змогу не лише зафіксувати присутність сільськогосподарської техніки, а й задокументувати сліди обробітку ґрунту, збору врожаю чи інших дій, що свідчать про неправомірне володіння майном. Відеоматеріали ж дають можливість у судовому процесі детально ознайомитись із такими доказами.

Для того, щоб така інформація мала юридичну вагу, слід суворо дотримуватися встановлених правил оформлення фототаблиць, параметрів якості зображень, а також правильного збереження відеоматеріалів. Важливо також належним чином фіксувати сам процес зйомки, вносити відомості про застосовані технічні засоби у відповідні протоколи та додатки, які мають бути підписані особами, що виконували зйомку, і дотримуватися інших передбачених законом вимог [42].

Водночас варто підкреслити, що рейдерські захоплення здебільшого пов'язані з незаконним привласненням активів підприємств через укладення правочинів із використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів організацій чи установ. Тому особливо важливо вчасно виявляти такі протиправні дії, належно їх фіксувати та підтверджувати окремі факти, зокрема за допомогою експертних досліджень відповідних матеріалів.

Сучасні технології, зокрема 3D-друк, надають можливість виготовляти печатки як у вигляді моделей, так і у вигляді безпосередньо печаток та штампів. Ці технічні засоби дедалі частіше використовують для фальсифікації офіційних документів, зокрема для підробки відтисків печаток і штампів, що підтверджується обвинувальними вироками, оприлюдненими в Єдиному

державному реєстрі судових рішень. Враховуючи важливу роль таких елементів у юридичній силі документів, встановлення їх справжності є вкрай необхідним завданням як для правоохоронців, так і для органів, які здійснюють перевірку офіційної документації, зокрема документів, що підтверджують права або фіксують особливості господарської діяльності.

До методів виявлення підробки відтисків належать такі:

1. Візуальний огляд, що здійснюється шляхом первинного аналізу неозброєним оком. Він дає змогу виявити розмитість контурів, нечіткість зображення, непропорційність шрифтів або логотипів, неприродний колір відтиску, а також надто рівномірне розміщення печатки на документі.

2. Оптичний контроль за допомогою лупи чи мікроскопа, що дозволяє зафіксувати відмінності у текстурі фарби, наявність піксельної структури, властивій друкованим або сканованим копіям, а також відсутність характерних втиснень у папері, які притаманні справжнім печаткам.

3. Фізико-хімічні дослідження, які проводяться у спеціалізованих лабораторіях і включають аналіз хімічного складу фарби (штемпельної, чорнильної чи друкованої), виявлення флуоресценції під ультрафіолетовим світлом, а також порівняння зразків фарби та паперу.

4. Порівняльний аналіз з еталонним зразком печатки, що дозволяє зіставити шрифти, герби, написи, перевірити точність орфографії, розташування елементів, а також відповідність загальної структури й формату відтиску.

5. Виявлення ознак цифрової обробки відтисків, які інтегровані у цифрові документи. Це може проявлятися у тому, що печатка накладається під текстовими елементами, відсутні нерівності або сліди натискання, а також спостерігається однаковий відбиток у різних документах.

Хоча для ідентифікації підроблених відтисків необхідні спеціальні знання та навички, важливо також застосовувати відповідне технічне обладнання.

Найпоширеніші засоби включають:

– стереомікроскопи, які забезпечують детальний огляд структури ліній,

фарбового шару та поверхні паперу;

- ультрафіолетові лампи й спектральні аналізатори, що дають змогу виявляти люмінесценцію та невидимі захисні елементи;
- інфрачервоні камери (ІЧ-камери), здатні фіксувати приховані зміни у структурі документа;
- програмні комплекси для цифрової криміналістики, такі як Adobe Photoshop, Forensic Comparison Tools, VSC (Video Spectral Comparator) та інші засоби обробки та аналізу зображень;
- аналізатори чорнил і фарб (Ink Comparator), призначені для хімічного визначення складу фарбових матеріалів;
- системи електронного мікроскопічного сканування (SEM), які застосовують при складних експертизах для встановлення глибини нанесення відтиску [48, с. 322–323].

Для успішного виявлення підробок відтисків печаток і штампів необхідно застосовувати комплексний підхід, що включає візуальні, хімічні та цифрові методи дослідження. Наразі технічне забезпечення органів досудового розслідування не дозволяє провести якісну попередню візуальну оцінку відтисків, що ускладнює проведення детального початкового аналізу. На нашу думку, подолати цю проблему можна шляхом залучення спеціалістів із судово-експертних установ для проведення огляду документів.

Саме такі фахівці забезпечуватимуть консультативну та інформаційну підтримку працівникам органів досудового розслідування під час виявлення ознак підробки, допомагатимуть у формулюванні питань для експертизи, а також інформуватимуть слідчого або детектива про необхідні матеріали, які слід надати судовому експерту для виконання відповідних завдань.

З упровадженням електронного документообігу особливо важливо ретельно оцінювати як зовнішній вигляд, так і зміст електронних документів. Підrobка електронного документа полягає в умисній зміні його змісту, структури або атрибутів. Такі маніпуляції можуть відбуватися на різних рівнях – від коригування інформації до фальсифікації електронного підпису чи

метаданих.

Серед основних способів фальсифікації електронних документів можна виділити такі:

1. Зміна вмісту файлу без застосування електронного цифрового підпису, що передбачає редагування тексту, дат, номерів або реквізитів у звичайних форматах (PDF, Word, Excel тощо). Для цього зазвичай використовують програми типу Adobe Acrobat Pro, Microsoft Word, PDF Editor та подібні. Важливо пам'ятати, що без наявності ЕЦП достовірність такого документа гарантувати неможливо.

2. Фальсифікація файлу з електронним підписом (КЕП/ЕЦП). Найчастіше це потребує компрометації ключа підпису, проте існують спроби змінити вміст документа, залишаючи старий підпис, що призводить до його невалідації. Також зустрічаються підробки візуального відображення підпису (наприклад, вставлення зображення підробленого «підпису» в PDF). Тому перевірка ЕЦП через офіційні сервіси – на кшталт Центрального засвідчувального органу (ЦЗО), id.gov.ua, ЦСК, Вчасно або Дія.Підпис – є надзвичайно важливою.

3. Маніпуляції з метаданими файлу, такими як дата створення, автор, геолокація, хеш та інші атрибути. Це може застосовуватися для імітації достовірності чи хронології подій. Для редагування метаданих використовують інструменти на кшталт ExifTool, PDF Metadata Editor, Microsoft PowerShell.

4. Використання методів соціальної інженерії або зламів систем, що дозволяє отримати доступ до ключів електронного підпису через фішинг, крадіжку чи втрату носія (токена, флешки тощо). Це дає можливість підписувати підроблені документи дійсним підписом.

5. Фальсифікація PDF-документів (PDF Forgery). Один із відомих прийомів – «PDF Layer Attack», коли до документа додають кілька шарів, і залежно від програми для перегляду користувач бачить різний вміст. Також застосовується вбудовування шкідливих скриптів у PDF-файли [48, с. 323].

Отже, програмно-комп'ютерні системи суттєво змінюють процес

досудового розслідування, підвищуючи його ефективність, об'єктивність і прозорість. Завдяки їх застосуванню можна автоматизувати багато рутинних завдань – формування процесуальних документів, протоколів, запитів та звітів, що значно зменшує навантаження на слідчого і скорочує тривалість розслідування. Цифрові інструменти забезпечують оперативну обробку великих обсягів інформації, зокрема даних, вилучених із цифрових носіїв, мобільних пристроїв чи мережевих ресурсів. Особливо це важливо у контексті кіберзлочинів і використання цифрових технологій у злочинній діяльності.

Варто відзначити, що широке застосування різноманітних засобів інформаційного забезпечення в досудовому розслідуванні спонукає дослідників до виділення окремих їх груп. Зокрема, О. Ковальова запропонувала класифікувати ці засоби за функціональним призначенням на чотири ключові категорії. Перша категорія включає техніко-програмні інструменти, призначені для виявлення, фіксації та збору інформації під час здійснення процесуальних дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, з метою формування доказової бази. Друга група охоплює аналітико-комп'ютерні засоби, які відповідають за пошук, документування та архівування об'єктивних даних із доказовою цінністю. Третя категорія охоплює інформативно-телекомунікаційні технології, які призначені для отримання доказів на основі передачі даних на великі відстані з використанням радіозв'язку, цифрових мереж або супутникових систем. Четверта група включає інформативно-методичні ресурси – інформаційні масиви, що фактично являють собою сукупність знань та аналітичних матеріалів, які застосовуються для глибшого розуміння конкретної кримінальної події, її обставин і можливих учасників [15, с. 37].

Розслідування кримінальних злочинів, пов'язаних із рейдерством, вимагає застосування комплексного і технічно забезпеченого підходу, який передбачає використання сучасних техніко-криміналістичних засобів. Сучасні економічні злочини відзначаються високою організованістю, складністю схем та активним впровадженням цифрових технологій. У зв'язку з цим виникає

нагальна потреба у розширенні технічного арсеналу, а також у впровадженні ефективних методик їх використання у межах кримінального процесу.

Вкрай важливим є забезпечення органів досудового розслідування не лише засобами фото- та відеофіксації, а й наданням широкого доступу до міжвідомчих баз даних та інтеграцією інформаційних ресурсів на державному рівні. Формування єдиного інформаційного простору з чіткими правилами доступу сприятиме прискоренню слідчих процедур та зменшенню бюрократичних перепон. Перспективним вбачаємо також впровадження доступу та автоматизованого обміну даними з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У сфері підробки документів, зокрема печаток, штампів і підписів, надзвичайно важливо забезпечити кваліфіковану експертну підтримку вже на етапі огляду речових доказів і документів. Це дасть змогу своєчасно виявити ознаки фальсифікації та запобігти їхньому застосуванню у правовій сфері. Окрім того, з огляду на сучасні виклики, пов'язані з підробкою електронних документів, необхідно розвивати цифрову криміналістику та забезпечувати відповідне технічне оснащення для виявлення цифрових маніпуляцій.

Отже, протидія рейдерським захопленням потребує активного впровадження сучасних технічних засобів, цифрових технологій та широкого використання програмно-комп'ютерних систем у процесі досудового розслідування. Лише за умови належної інтеграції та ефективної роботи цих складових можна досягти реального посилення економічної безпеки держави та захисту прав підприємств від злочинних посягань [48].

2.3 Можливості застосування непроцесуальних форм спеціальних знань під час розслідування

У теорії кримінального процесу та криміналістики питання про можливість виокремлення непроцесуальної форми використання спеціальних знань залишається дискусійним, однак має достатнє наукове підґрунтя для самостійного розгляду. Одним із найбільш уживаних критеріїв класифікації є ознака процесуальної регламентації, за якою спеціальні знання застосовуються у процесуальних і непроцесуальних формах. Саме цей підхід дозволяє чітко відмежувати випадки, коли результат діяльності обізнаної особи «вбудований» у процесуальну форму (постанова, протокол тощо), від ситуацій, коли спеціальні знання застосовуються для орієнтування слідства, планування, вибору тактики або попередньої оцінки інформації без обов'язкового ухвалення процесуального рішення чи складання процесуального документа. На цій підставі в наукових роботах прямо зазначається можливість виокремлення процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань [5–8, 17, 23, 26 та ін.].

Водночас єдності у визначенні переліку непроцесуальних форм серед учених немає. У працях, що аналізують доктрину ще з часів КПК 1960 р., до непроцесуальних відносили, зокрема, участь спеціаліста в оперативно-розшукових заходах, використання суб'єктами провадження власних спеціальних знань, а також попередні дослідження, які забезпечували отримання інформації, необхідної для подальших рішень (планування, ініціювання дій тощо) [9, 19, 22, 52].

Сучасні підходи розширюють цей перелік і пропонують відносити до непроцесуальних форм консультативно-довідкову діяльність (усно чи у вигляді довідок), аудиторські/ревізійні дії, попередні дослідження матеріальних об'єктів, результати перевірок за криміналістичними обліками та отримання інформаційних довідок зі спеціальних питань. При цьому підкреслюється, що

непроцесуальні форми не є універсальними для будь-яких категорій кримінальних правопорушень: їх «набір» залежить від механізму злочину, обставин доказування та типових слідчих ситуацій [13; 16; 41 та ін.]. Саме це й зумовлює сучасну постановку проблеми: навіть за наявності загального нормативного визнання, на практиці вони часто використовуються як орієнтуючий інструмент (для обґрунтування процесуальних та організаційно-тактичних рішень), тобто фактично зберігають ознаки непроцесуальності у тій частині, де не «матеріалізуються» у передбачені КПК України процесуальні джерела доказів або процесуальні документи.

Отже, аналіз доктринальних підходів і практичних потреб досудового розслідування дає підстави стверджувати, що виокремлення непроцесуальної форми використання спеціальних знань є методологічно виправданим. Вона відображає реальний пласт інтелектуально-прикладної допомоги слідству (консультації, довідки, попередні дослідження, перевірки за обліками, ревізійно-аудиторські процедури тощо), який, хоча й не завжди має самостійний доказовий статус, але безпосередньо впливає на якість планування, вибір тактики, визначення напрямку доказування та своєчасність призначення процесуальних інструментів (передусім експертиз) у кримінальному провадженні.

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерськими посяганнями на активи суб'єктів господарювання та ФОПів, у переважній більшості випадків потребує проведення ревізій і перевірок на відповідних підприємствах, в установах та організаціях. Це зумовлено тим, що рейдерські схеми реалізуються не лише через формально-юридичні дії (реєстраційні маніпуляції, фіктивні корпоративні рішення, підроблені документи), але й через цілеспрямоване втручання у фінансово-господарські процеси: штучне створення заборгованості, виведення активів, підміну первинної документації, фальсифікацію облікових регістрів і звітності. Окрім того, потреба у ревізіях особливо актуалізується у випадках розслідування зловживання правом при використанні конструкції юридичної особи особами, що фактично

контролюють її, а також у ситуаціях, коли через корпоративні механізми маскується незаконне заволодіння майновими правами або активами підприємства.

Переважна частина науковців відносить ревізію до процесуальної форми використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні [6; 31 та ін.]. Водночас у науковій літературі простежуються й інші підходи до визначення її правової природи. Також розглядають ревізію як змішану форму застосування спеціальних знань, наголошуючи, що за своєю суттю вона є адміністративно-правовим заходом фінансового контролю, який, однак, реалізується у межах кримінальної процесуальної форми [3, 29],

Водночас аналіз чинного законодавства та наукових позицій дозволяє дійти висновку, що ревізії й перевірки у провадженнях щодо рейдерства мають розглядатися як непроцесуальна форма використання спеціальних знань, оскільки вони здійснюються у зв'язку з кримінальним провадженням, а документи, складені за результатами їх проведення, долучаються до матеріалів провадження та у сукупності з іншими доказами сприяють встановленню обставин, що підлягають доказуванню, однак усе ж таки не набувають самостійного статусу процесуального джерела доказу.

Нормативні підстави для здійснення перевірок контролюючими органами визначаються, зокрема, Податковим кодексом України, а також спеціальними підзаконними актами у сфері обліку та фінансового контролю. У цьому контексті показовим є підхід, закріплений у Положеннях про інвентаризацію активів та зобов'язань: проведення інвентаризації визнається обов'язковим у разі встановлення фактів зловживань, псування цінностей або інших подій, що можуть свідчити про неправомірне вибуття майна (на день встановлення таких фактів) в обсязі, визначеному керівником підприємства. Для рейдерських проваджень ця норма має практичне значення, оскільки незаконне заволодіння підприємством майже завжди супроводжується втручанням у систему управління активами: зміною доступів до складів і банківських рахунків, підміною відповідальних осіб, маніпуляціями із товарно-матеріальними

цінностями, переміщенням обладнання чи документів, а також створенням видимості «легального» вибуття активів через фіктивні договори або внутрішні розпорядчі документи [34].

У справах рейдерського характеру ревізія фактично перетворюється на спосіб збирання доказів, який полягає у перевірці стороною обвинувачення за допомогою ревізора або спеціаліста фінансово-господарської діяльності підприємства, його облікових процедур, руху активів та правомірності господарських операцій у критичний для підприємства період. Зокрема, відповідно до ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення та сторона захисту здійснюють збирання доказів, серед іншого, шляхом витребування та отримання висновків ревізій і актів перевірок. Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України, до документів за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 цієї статті, можуть належати висновки ревізій та акти перевірок [20]. У контексті рейдерства це має принципове значення, оскільки саме результати фінансового контролю нерідко фіксують факт штучного формування «підстав» для зміни керівництва, заниження активів, фіктивного збільшення боргу, передачі майна на підконтрольні структури тощо.

Разом із тим важливо враховувати, що зовнішньо подібні до «звичайної» нестачі майна факти можуть бути наслідком різних за природою і правовою кваліфікацією діянь. У кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із рейдерством, це проявляється особливо виразно: незаконне заволодіння активами може здійснюватися як шляхом відкритого вилучення майна (після зміни контролю), так і через приховані фінансові механізми (штучне створення заборгованості, переведення активів на пов'язані компанії, заниження вартості, удавані угоди, «псевдосанаційні» процедури), що потребує ретельного аналізу економічного змісту операцій, а не лише фіксації факту нестачі. Саме тому перевірки та ревізії у таких справах виконують не просто «підтверджувальну» функцію, а виступають інструментом викриття способу реалізації рейдерського задуму та документального закріплення його наслідків.

Ревізія традиційно розглядається як метод документального контролю за

фінансово-господарською діяльністю підприємства, дотриманням фінансового законодавства, достовірністю обліку та звітності, а також як спосіб документального виявлення недочетів, розтрат, привласнень та інших зловживань із коштами й матеріальними цінностями, за результатами якого складається акт [30, с. 9]. Вказують також науковці, що ревізію доцільно визначати як систему контрольних дій, спрямованих на встановлення законності, доцільності та економічної ефективності проведених господарських операцій за певний проміжок часу, а також правомірності дій посадових осіб у процесі їх здійснення. За допомогою ревізій можуть виявлятися факти незаконного вибуття активів, несанкціонованого списання товарно-матеріальних цінностей, неправомірного перерахування грошових коштів, підміни первинних документів, а також підтверджуватися ознаки зловживань службовим становищем і встановлюватися учасники протиправних дій [11, с. 290].

Для справ про рейдерство ця дефініція потребує уточнення в частині змістовного навантаження ревізії: вона має бути спрямована не лише на констатацію порушень обліку чи нестачі, а й на виявлення економічної нелогічності правочинів, штучності фінансових зобов'язань, невідповідності операцій реальній господарській діяльності, а також на встановлення ланцюгів відчуження активів і руху коштів між афілійованими структурами.

Ревізійні матеріали у досліджуваних нами кримінальних правопорушеннях також можуть використовуватися на підтвердження фактів порушень локальних актів підприємства (статуту, положень про порядок укладення правочинів, внутрішніх регламентів, положень щодо закупівель, обліку, управління активами) або для виявлення невідповідності господарських операцій реальному економічному змісту, що характерно для схем легалізації та «маскування» рейдерського захоплення під «звичайні» корпоративно-господарські процеси [57]. Особливо актуальним це стає для відомчого сегменту протидії зловживанням у процедурах закупівель і контрагентських відносинах, коли рейдери використовують контроль над фінансовими потоками

як інструмент захоплення підприємства.

Ревізія як форма державного фінансового контролю полягає в документальній і фактичній перевірці комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю й має забезпечувати виявлення фактів порушення законодавства, встановлення винних посадових і матеріально відповідальних осіб, а також ідентифікацію механізмів та наслідків протиправних дій. Вона має визначений правовий статус, який регламентує порядок ініціювання, призначення, проведення ревізії, оформлення, використання та оскарження її результатів [31, с. 98]. У провадженнях щодо рейдерства це дозволяє формалізувати і «прив'язати» до процесу доказування результати фінансового контролю, які відображають причинно-наслідкові зв'язки між маніпуляціями з документацією та незаконним переходом активів.

До предмета ревізій і перевірок відносяться фактичні дані, які потрібно встановити під час контролю та які визначені законодавчими й відомчими нормативними актами, а також фактичні дані про стан дотримання або наявності порушень вимог законодавства, що мають бути встановлені під час ревізії на конкретному об'єкті. Конкретний предмет ревізії відображається у програмі ревізії, яку формують у процесі підготовки [37]. У випадку рейдерства програма ревізії має включати питання, пов'язані не лише з класичним обліком і звітністю, але й з аналізом корпоративних операцій, правомірністю відчуження майна, наявністю ознак фіктивності правочинів, економічною обґрунтованістю угод із «пов'язаними» структурами та відображенням таких операцій у бухгалтерському й податковому обліку.

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», плановою виїзною ревізією є ревізія у підконтрольних установах, що передбачена в плані роботи органу державного фінансового контролю та проводиться за місцезнаходженням юридичної особи чи за місцем розташування об'єкта права власності, щодо якого проводиться ревізія [40]. Для рейдерських проваджень значення планових ревізій полягає у тому, що вони можуть виявити системні порушення, які

рейдери використовують як основу для подальшого тиску, шантажу або створення штучних підстав для втручання в управління підприємством.

У наукових джерелах підкреслюється, що позапланова ревізія – це ревізія, яка не передбачена у планах органу державного фінансового контролю і може проводитися, зокрема, у разі надходження доручення щодо проведення ревізій у підконтрольних установах від уповноважених органів, якщо наявні факти, що свідчать про порушення законів України, контроль за додержанням яких належить до компетенції органів державного фінансового контролю. Також обґрунтовується, що на підставі підзаконного регулювання (постанов Кабінету Міністрів України про порядок інспектування) позапланова виїзна ревізія може здійснюватися лише за наявності підстав та за рішенням суду. Ці положення мають безпосередню прикладну вагу для протидії рейдерству, оскільки саме позапланова ревізія здатна забезпечити швидку фіксацію «економічних слідів» рейдерської атаки та зупинити подальше розпорошення активів шляхом документування критичних транзакцій і порушень.

Вчиняючи та приховуючи незаконне заволодіння активами, учасники рейдерських схем залишають сліди своєї діяльності у документах бухгалтерського та податкового обліку, облікових регістрах, фінансовій звітності, банківських документах, а також у документах, що стосуються повноважень посадових осіб, руху справ у підприємстві, прийняття управлінських рішень, укладення договорів, оформлення правочинів тощо. Такі документи доцільно досліджувати за участю спеціаліста-бухгалтера або ревізора з метою виявлення ознак необґрунтованого списання активів, неправомірного перерахування коштів, фальсифікації первинної документації, маніпуляцій із тарифами, ціноутворенням, договорами чи заборгованістю. У рейдерських справах саме аналіз бухгалтерських «дрібниць» нерідко дозволяє встановити переломний момент незаконного виведення активів або передачі контролю пов'язаним особам.

Одним зі способів дослідження документів і збирання доказів у таких провадженнях є проведення позапланових виїзних ревізій органами державного

фінансового контролю. Позаплановою виїзною ревізією визнається ревізія, яка не передбачена планами роботи органу державного фінансового контролю та проводиться за наявності принаймні однієї з підстав, визначених у ч. 5 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». Зокрема, правоохоронні органи звертаються до органу державного фінансового контролю за підставою, зазначеною у п. 5 ч. 5 ст. 11, у разі надходження доручення щодо проведення ревізій від уповноважених органів, яке містить факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, контроль за додержанням яких віднесено до компетенції органів державного фінансового контролю [40]. Відповідно до Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України, затвердженого спільним наказом від 19 жовтня 2006 року (який залишається чинним), органи державного фінансового контролю проводять планові та позапланові виїзні ревізії за зверненнями правоохоронних органів за місцезнаходженням об'єкта контролю відповідно до Закону й Порядку проведення інспектування державною контрольно-ревізійною службою [36]. Для розслідування рейдерства це є особливо значущим, оскільки такі провадження часто потребують негайної перевірки фінансових операцій у період, коли рейдери здійснюють активну фазу виведення активів або «закріплення» контролю.

Позапланова виїзна ревізія може здійснюватися за наявності підстав і, як правило, на підставі судового рішення. До певного періоду на практиці слідчі зверталися до слідчих суддів з клопотаннями про призначення позапланових ревізій для з'ясування питань у межах кримінального провадження, у тому числі щодо незаконного заволодіння майном, корпоративними правами або активами підприємств. Проте зміни до КПК України, що набрали чинності з 15 липня 2015 року, виключили повноваження слідчого і прокурора щодо призначення ревізій та перевірок [32, с. 243], що суттєво вплинуло на практичні можливості використання контрольно-перевірочної діяльності у доказуванні. На ці проблеми звертав увагу й В. Лисенко, який зазначав, що неоднакова

судова практика щодо клопотань про призначення позапланових ревізій негативно впливає на результати розслідування. При цьому обмеження інструментарію слідчого й прокурора в частині ініціювання ревізій зменшило ефективність протидії злочинам економічного характеру та ускладнило використання даних ревізій у доказовій діяльності [25, с. 230–231]. У справах рейдерства ці труднощі відчутні особливо гостро, оскільки зволікання з ревізією дає змогу зацікавленим особам приховати фінансові сліди, знищити або підмінити документацію, змінити структуру власності чи «перепакувати» активи. Унаслідок цього існує ризик відмови в задоволенні відповідних клопотань із мотивуванням, що КПК України не відносить до компетенції слідчого судді вирішення питання про ревізію, а також що ст. 131 КПК України не передбачає такого заходу забезпечення кримінального провадження [14, с. 122]. Для рейдерських проваджень ця прогалина є особливо проблемною, бо затримка із контрольними заходами прямо корелює з успішністю «легалізації» рейдерами незаконних корпоративних змін та фінансового переформатування підприємства.

На практиці сторона обвинувачення у справах про рейдерство може стикатися з ревізіями та перевітками у двох типових сценаріях. Перший – коли результати контрольних заходів ініціює або надає потерпіла сторона (внутрішній аудит, інвентаризація, незалежна перевірка), намагаючись зафіксувати фактичні втрати і протиправні операції. Другий – коли контролюючі органи під час здійснення власних повноважень виявляють ознаки порушень і передають матеріали правоохоронним органам. Обидва сценарії потребують особливої уваги до якості процедури перевірки, її документального оформлення, повноти первинних даних та дотримання вимог профільного законодавства, оскільки саме ці фактори визначають перспективу подальшого використання акта ревізії як доказового документа.

Судова практика демонструє, що акти ревізій та інвентаризацій можуть визнаватися належними доказами, якщо їх зміст підтверджує встановлені факти та ґрунтується на перевірених документах і результатах фактичного контролю.

Проте існує і протилежна практика, коли акти ревізій визнаються недопустимими через порушення вимог до їх складання або відсутність підкріплення документами й результатами інвентаризації. Для рейдерських проваджень це принципово: неналежно проведена інвентаризація чи поверхнева ревізія може не лише не допомогти слідству, а й створити доказові ризики, оскільки сторона захисту отримує можливість поставити під сумнів сам факт нестачі або розмір збитків, а також причинний зв'язок між корпоративними маніпуляціями і майновими наслідками. Тому, з погляду процесуальної стійкості, ключовою умовою є належне документування перевірки: наявність вихідних даних, інвентаризаційних описів, підтвердних документів, методики обчислення збитків, відображення логіки висновків, а також недопущення включення до актів припущень чи тверджень, які не підтверджуються перевірочними матеріалами.

З урахуванням викладеного обґрунтованим є висновок про потребу більшої визначеності процесуальних механізмів отримання і використання результатів ревізій (перевірок) у кримінальному провадженні. У справах щодо рейдерства це набуває додаткового значення, оскільки економічна складова доказування часто є базовою: без фіксації руху активів, аналізу господарських операцій, перевірки облікової документації та виявлення «економічних аномалій» складно відтворити механізм захоплення і довести умисел причетних осіб. Саме тому у практичному вимірі доцільно забезпечувати можливість оперативного залучення контрольних інструментів (зокрема через належне витребування актів перевірок, організацію незалежного аудиту з боку потерпілого, використання механізмів фінансового контролю в межах чинного регулювання), а також узгоджувати питання ревізії з профільними фахівцями ще на етапі планування розслідування.

Окремо слід звернути увагу на ситуації, коли під час проведення планової ревізії виявляються факти незаконного відчуження активів, корпоративних прав або інші порушення, що можуть свідчити про рейдерське посягання. У таких випадках працівники органу державного фінансового контролю мають

обов'язок повідомити правоохоронні органи у встановленому порядку. Так, у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» передбачено обов'язок працівників органу державного фінансового контролю у випадках виявлення зловживань і порушень законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій, а також негайно повідомляти про вилучення документів у зв'язку з їх піддробкою або виявленими зловживаннями [40]. Фактично йдеться про спеціалістів контролюючого органу, які виявили під час ревізії або перевірки підроблені документи, зловживання або інші ознаки кримінально караних діянь, що можуть бути інструментом рейдерського захоплення.

Інформація, отримана від Державної аудиторської служби України (далі – ДАСУ), може слугувати приводом для початку кримінального провадження за фактами незаконного заволодіння майном, активами або корпоративними правами, що передбачає внесення відповідних відомостей до ЄРДР. У такому випадку слідчий після отримання результатів перевірок чи ревізій вносить відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР і приступає до досудового розслідування. Хоча на практиці у прикладних кейсах часто фігурують банківські або бюджетні сфери, механізм використання ревізійних матеріалів як стартового джерела інформації є релевантним і для рейдерських проваджень, оскільки за результатами ревізій можуть фіксуватися як фінансові зловживання, так і підроблення документів, що супроводжують незаконне перехоплення корпоративного контролю. Саме тому у секторах із значним обсягом транзакцій безперервний аудит, поєднаний з інтелектуальним аналізом документальних даних, розглядається як інструмент управління ризиками шахрайства й прихованих схем незаконного заволодіння активами.

Позапланова виїзна ревізія фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, яку здійснює орган державного фінансового контролю шляхом документальної та фактичної перевірки, у кримінальному провадженні може проводитися на підставі судового рішення про надання дозволу на її проведення. Водночас у практиці розслідування рейдерських посягань

трапляються ситуації, коли слідчий, скеровуючи запит про необхідність проведення ревізії у визначений час, отримує відповідь про можливість проведення перевірки пізніше у зв'язку з плановими заходами контролю. Такі затримки здатні суттєво ускладнити доказування: вони створюють умови для приховування або знищення документів, переоформлення активів, зміни реєстраційних даних, переказу коштів чи проведення «контрзаходів» з боку зацікавлених осіб. Подібна практика є неприйнятною з точки зору досягнення завдань досудового розслідування, а інколи може мати ознаки протидії розслідуванню. Адже організація проведення судових експертиз і суміжних контрольних заходів у кримінальному провадженні вимагає належного, своєчасного та об'єктивного призначення й проведення відповідних процедур, а також отримання результатів у розумні строки [56]. У рейдерських справах цінність доказів швидко «втрачається» через динамічність активної фази захоплення.

Проведення ревізій, як планових, так і позапланових, здійснюють спеціально уповноважені суб'єкти ДАСУ та інші контролюючі органи. Такі особи є фахівцями у фінансовій, економічній, господарській сферах та застосовують спеціальні знання при проведенні ревізій і перевірок. Ревізор у цьому контексті виступає службовою особою, якій доручено проведення ревізії та здійснення контролю фінансово-господарської діяльності підприємства чи установи. У зв'язку з цим актуальним є питання: чи слід визнавати ревізора (посадову особу органу державного фінансового контролю), який на законних підставах проводить ревізію, спеціалістом у кримінальному процесуальному сенсі.

Аналіз правового статусу ревізора та його повноважень дозволяє аргументовано відповісти на це питання. Так, п. 16 Порядку проведення інспектування ДАСУ визначає методи проведення ревізії, зокрема шляхом документальної перевірки (контроль установчих, фінансових, первинних і зведених бухгалтерських документів, статистичної, фінансової та бюджетної звітності, договорів, розпорядчих та інших документів) та фактичної перевірки

(контроль наявності грошових сум, цінних паперів, активів, матеріальних цінностей через інвентаризацію, обстеження, контрольні обміри, контрольні запуски, контрольні аналізи тощо із залученням відповідних спеціалістів) [38]. Отже, ревізори володіють спеціальними знаннями у сфері економіки, бухгалтерського обліку, фінансової та бюджетної звітності, що є критично важливим саме у рейдерських провадженнях, де незаконне заволодіння активами майже завжди супроводжується фінансовим «слідом».

Додатково ч. 3 ст. 12 Закону України «Про основи державного фінансового контролю» встановлює, що у разі вилучення документів через їх підробку або виявлені зловживання працівник органу державного фінансового контролю зобов'язаний негайно повідомити правоохоронні органи [40]. Ця норма опосередковано підтверджує, що ревізор повинен мати не лише економічні, але й практичні навички розпізнавання ознак підроблення документації, тобто елементи компетенції у сфері криміналістичного документознавства, що нерідко має вирішальне значення при виявленні рейдерських маніпуляцій із первинними документами, актами, договорами та обліковими регістрами.

Порядок взаємодії органів ДАСУ та правоохоронних органів урегульовано спільним наказом Головного контрольно-ревізійного управління (нині – ДАСУ), МВС, СБУ та Генеральної прокуратури України [36]. Він передбачає взаємодію щодо розгляду звернень, організації і проведення ревізій, передачі матеріалів правоохоронним органам, зворотного інформування про результати, а також виділення спеціалістів органів ДАСУ. Зокрема, працівники органів ДАСУ за зверненнями правоохоронних органів можуть брати участь у перевітках на об'єктах контролю як спеціалісти [36]. Підставами такого залучення є норми законів України та КПК України, а права і обов'язки особи, залученої як спеціаліст, визначаються КПК України [36].

У п. 3.1 згаданого спільного наказу прямо визначено, що спеціаліст у межах перевірки використовує спеціальні знання й у межах компетенції надає консультації, відповіді на поставлені питання, фіксує факти порушень

законодавства у сфері використання та збереження ресурсів, стану бухгалтерського обліку й звітності, визначає розмір матеріальної шкоди (збитків) та посадових осіб, чії дії або бездіяльність спричинили порушення [36]. У контексті рейдерства це означає, що залучений ревізор як спеціаліст може встановлювати економічні наслідки незаконного переоформлення активів, розміри збитків, пов'язаних із фіктивними правочинами, а також коло службових осіб, які забезпечили реалізацію або прикриття рейдерської схеми. З огляду на зміст таких повноважень, ревізор повинен володіти також товарознавчими знаннями для оцінювання матеріальних активів, що особливо важливо при відчуженні майна за заниженими цінами або його підміні.

У сучасному правовому регулюванні спеціалістом визнається особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками й може надавати консультації, пояснення, довідки й висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань (ч. 1 ст. 71 КПК України) [20]. У цьому зв'язку М. Хавронюк, аналізуючи економічні злочини та механізми фінансового контролю, слушно зазначав, що працівники органів ДАСУ за зверненнями правоохоронних органів можуть брати участь у перевірках як спеціалісти й у цьому разі набувають прав та обов'язків, передбачених ст. 71 КПК України [45, с. 135]. Отже, посадова особа органу державного фінансового контролю, яка у встановленому порядку проводить ревізію і виявляє ознаки підроблення документів, незаконного вибуття активів чи інші факти, що можуть свідчити про рейдерське посягання, є спеціалістом у кримінальному процесуальному значенні.

Під час підготовки до ревізії спеціалісти органу державного фінансового контролю складають програму ревізії у двох примірниках, письмово погоджену з правоохоронним органом, у якій визначають найменування об'єкта контролю, тему, період і питання, що підлягають ревізії відповідно до компетенції [40]. На цій стадії проявляється взаємодія між ревізором і слідчим: слідчий визначає обсяг питань, які потрібно з'ясувати для доказування рейдерських обставин

(рух активів, правомірність операцій, економічна обґрунтованість угод, відповідність обліку фактичним операціям), а ревизор допомагає сформулювати ці питання у спосіб, який дозволить надалі використати результати ревізії у доказуванні.

Крім ревизора, до проведення ревізії можуть залучатися й інші спеціалісти. Особливості їх залучення у рейдерських провадженнях безпосередньо залежать від об'єкта посягання (земля, цілісний майновий комплекс, корпоративні права, фінансові активи, виробничі ресурси) та способу реалізації захоплення (маніпуляції з реєстрами, фіктивні договори, контроль над постачанням, перехоплення фінансових потоків, штучні борги, підроблення первинних документів). Саме ці чинники є визначальними для рішення слідчого щодо включення до ревізійної групи фахівців певного профілю та використання їх спеціальних знань у контрольних діях.

Практика підтверджує, що залучення спеціалістів різного профілю сприяє досягненню цілей слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Хоча наведені приклади інколи стосуються інших економічних правопорушень, їх логіка є релевантною для рейдерства: у випадках, коли правопорушення пов'язане з ресурсами (вода, енергія, сировина) або виробничими потужностями, доречним є залучення профільних інспекцій, які складають акти перевірок, що стають підставою для допитів, призначення експертиз і планування слідчих дій. Аналогічно у рейдерських схемах, де активи виводяться через «ресурсні» або «виробничі» канали, відповідні перевірки можуть підтверджувати незаконність операцій, фіктивність документації та фактичні масштаби завданої шкоди.

Порядок взаємодії між органами ДАСУ та правоохоронними органами передбачає, що для проведення ревізії на кожну посадову особу органу державного фінансового контролю та залученого спеціаліста оформлюється направлення встановленого зразка у двох примірниках. Перед початком ревізії посадові особи та залучені спеціалісти повинні під розписку вручити керівнику об'єкта контролю або його заступнику направлення та копію судового рішення (п. 10–12) [36]. За результатами ревізії складається акт, у якому вказується

склад ревізійної групи. У констатуючій частині акта наводять результати ревізії щодо кожного питання програми із зазначенням періоду, способу перевірки (суцільний або вибірковий), переліку документів, висновку про наявність або відсутність порушень, а також, у разі їх встановлення, розміру збитків. Для рейдерських проваджень важливо, що акт може відобразити економічні наслідки незаконних корпоративних змін і підтвердити причинно-наслідкові зв'язки між документальними маніпуляціями та фактичним вибуттям активів.

Отже, інформація, викладена в акті ревізії, є результатом застосування спеціальних знань ревізорами та іншими залученими спеціалістами. Такі документи можуть розглядатися як письмові докази, що мають значення для встановлення істини завдяки своєму змісту (акт ревізії, висновок експерта тощо) [27, с. 131]. У рейдерських справах акт ревізії, хоча й не замінює судову експертизу, нерідко виконує роль ключового «економічного зрізу» ситуації: показує, що саме було змінено в обліку, які операції є фіктивними, які активи вибули незаконно, які рішення не мають економічного підґрунтя.

Під час проведення ревізії спеціаліст перевіряє конкретні, визначені у програмі питання щодо використання, збереження ресурсів, активів, достовірності бухгалтерського обліку й звітності за певний період. У результаті ревізії можуть бути виявлені факти порушення законодавства й встановлені причетні посадові та матеріально відповідальні особи. У рейдерських провадженнях це особливо значуще, оскільки механізм захоплення часто реалізується руками «внутрішніх» службових осіб (керівників, бухгалтерів, юристів, відповідальних за документообіг) або через їх формальне прикриття.

До кола найбільш поширених питань, які слідчий може визначити для ревізора у провадженнях щодо рейдерських посягань (у тому числі в межах економічної складової доказування), належать: 1) чи наявні факти незаконного відчуження активів, майна або корпоративних прав, що перебували під контролем підприємства; 2) які встановлено невідповідності між обліковими регістрами та фінансовою звітністю після здійснення сумнівних корпоративних дій; 3) чи виявлено ознаки приховування або маскуванню незаконного

походження коштів, використаних у схемі заволодіння активами; 4) чи мали місце операції зі штучного завищення чи заниження вартості активів, та який розмір збитків; 5) чи встановлено факти укладення договорів без належних корпоративних повноважень або з ознаками фіктивності; 6) чи здійснювалися незаконні перерахування коштів на рахунки пов'язаних юридичних осіб; 7) які виявлено розбіжності між даними про обсяги виробництва/реалізації/руху товару та документами, що це підтверджують, у період активної фази рейдерського посягання тощо. При підготовці відповідних клопотань і визначенні завдань ревізії доцільним є залучення для консультації фахівця з економіки [10, с. 233], оскільки якість формулювання питань безпосередньо впливає на практичну придатність результатів ревізії.

У разі виявлення ознак недостачі коштів або матеріальних цінностей, документальних фальсифікацій, фіктивних операцій, підробок і фальсифікацій ревізор може вилучати оригінали документів на строк до завершення ревізії та письмово інформувати ініціатора проведення ревізії. За фактами порушень ревізор відбирає письмові пояснення у посадових та матеріально відповідальних осіб об'єкта контролю [35, с. 64–65]. У контексті рейдерства це може бути важливим джерелом первинної інформації про реальні мотиви та механізм здійснення сумнівних операцій, а також про роль конкретних осіб у підготовці документальних підстав для захоплення.

Під час ревізії ревізор самостійно оцінює фінансово-господарські операції на предмет порушення фінансово-правових норм і несе відповідальність за повноту та якість виконання службового доручення. Представники правоохоронних органів не мають права втручатися у роботу ревізора або змушувати його здійснювати певні контрольні заходи чи впливати на оцінку результатів [35, с. 67]. У рейдерських справах дотримання цієї вимоги є критичним, оскільки результати ревізії повинні бути не лише доказово значущими, але й процесуально «стійкими» для подальшого використання в суді.

Після отримання матеріалів ревізії та з метою оцінки їх змісту особи, які

проводили перевірку, можуть бути допитані слідчим, прокурором або судом щодо обставин і методики здійсненої ними роботи. У такому випадку ревізор та інші залучені спеціалісти набувають статусу свідків із відповідними правами й обов'язками (ст.ст. 65–67, 224 КПК України). На практиці допит ревізора дозволяє уточнити: які документи перевірялися, у який спосіб визначалися збитки, які обмеження існували під час ревізії, як фіксувалися контрольні обміри, на підставі чого зроблено висновки про порушення, що є важливим для подальшого планування слідчих дій і призначення експертиз.

Отже, відсутність правових засад проведення ревізій або перевірок унеможливорює проведення повноцінної судово-економічної експертизи або призводить до визнання її висновків недопустимими доказами за доктриною «плодів отруйного дерева». Відтак фактична правозастосовна практика пішла іншим шляхом. Попри відсутність відповідних повноважень у КПК України, слідчі та прокурори продовжують звертатися до слідчих суддів із клопотаннями про проведення ревізій і перевірок, переважно податкових, і такі клопотання у значній кількості випадків задовольняються [12]. Це сформувало парадоксальну ситуацію, коли правозастосування фактично компенсує законодавчу прогалину, але ціною порушення принципу правової визначеності.

Зазначений дисонанс має особливо негативні наслідки у справах про рейдерство. По-перше, ухвали слідчих суддів про призначення перевірок не мають чіткої процесуальної основи в КПК України, що створює високий ризик подальшого визнання результатів таких перевірок недопустимими доказами. По-друге, відсутність передбаченого законом порядку оскарження таких ухвал порушує баланс між інтересами кримінального переслідування та правами суб'єктів господарювання, які нерідко стають жертвами або об'єктами рейдерських атак. По-третє, відповідальність за законність перевірки фактично перекладається з кримінального процесу на адміністративне судочинство, що ускладнює захист прав сторін і дестабілізує доказову базу у кримінальній справі.

Вчені слушно вказують, що існуюча модель використання ревізій і

перевірок у кримінальному провадженні є системно неспроможною [12, 46]. Перспективним напрямом подолання проблеми у справах про рейдерство визнається перенесення центру доказування з актів ревізій і перевірок у площину судово-економічної експертизи, із розширенням кола її завдань та джерел дослідження. Для розслідування рейдерства такий підхід має принципове значення, оскільки забезпечує:

- 1) збереження судового контролю через процесуальні дії (обшук, огляд, тимчасовий доступ);
- 2) зменшення ризиків визнання доказів недопустимими;
- 3) оперативність реагування на зміну власності або контролю над активами;
- 4) баланс між інтересами кримінального переслідування та захистом прав бізнесу.

Отже, синтез наукових позицій дозволяє дійти висновку, що у кримінальних провадженнях про рейдерство проблема ревізій і перевірок повинна вирішуватися не шляхом формального відновлення втрачених повноважень слідчого чи прокурора, а через системну перебудову механізмів застосування спеціальних економічних знань, усунення нормативних колізій та підвищення процесуальної якості доказування.

На сьогодні проведення ревізії у провадженнях щодо рейдерства слід розглядати як окремий вид непроцесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Ревізія має істотне значення для встановлення економічного змісту операцій, виявлення незаконного вибуття активів, визначення розміру завданих збитків, ідентифікації причетних посадових осіб, а також для формування доказової бази щодо механізму рейдерського захоплення. Доцільність її використання та конкретний зміст обумовлюються насамперед завданнями розслідування, які постають перед слідчим у межах конкретного кримінального провадження, а також характером і динамікою рейдерської схеми, що реалізується у кожній окремій ситуації.

Висновки до розділу 2

Застосування методів наукового пізнання в контексті вивчення й аналізу нормативних і теоретичних положень, а також емпіричних матеріалів, дозволило з'ясувати, що застосування спеціальних знань є невід'ємною складовою доказування у кримінальних провадженнях щодо рейдерства. Серед найважливіших результатів, отриманих на підставі проведеної наукової розвідки виокремлюємо такі:

1. Установлено, що консультаційна допомога спеціаліста є однією з ключових форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо рейдерських посягань; вона має орієнтуєчий і допоміжний характер. Наголошено, що в разі її реалізації поза процедурою проведення слідчої (розшукової) дії вона не є самостійним джерелом доказів, проте відіграє визначальну роль у формуванні обґрунтованих процесуальних, тактичних та організаційних рішень сторони обвинувачення.

Визначено, що вибір форми залучення спеціальних знань (процесуальної, непроцесуальної чи змішаної) зумовлюється метою їх застосування, доказовим значенням очікуваних результатів, процесуальним статусом суб'єкта та специфікою слідчої ситуації, що унеможливорює існування універсальної моделі їх використання.

2. Доведено, що у кримінальних провадженнях про рейдерство пріоритетне значення має консультаційна участь спеціалістів під час огляду та у сфері техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавства, економіки, бухгалтерського обліку та інформаційних технологій, що зумовлено домінуванням документальних і цифрових слідів у структурі доказової інформації.

Установлено, що консультаційна діяльність спеціаліста забезпечує оптимізацію підготовки й проведення слідчих (розшукових) дій, правильний вибір технічних засобів і методів фіксації доказів, визначення доцільності та

виду судових експертиз, а також коректне формулювання запитань експерту, що істотно знижує ризик тактичних і процесуальних помилок. Обґрунтовано, що результативність огляду документів, електронних даних і цифрових носіїв безпосередньо залежить від узгодженої взаємодії слідчого (детектива) зі спеціалістом, за якої перший забезпечує процесуальне керівництво, а другий – науково-технічне та методичне наповнення слідчої дії.

3. Констатовано, що у справах про рейдерство залучення спеціалістів реалізується у взаємопов'язаних практичній, методичній, технічній, консультаційній та процесуальній формах, сукупність яких утворює системний механізм криміналістичного забезпечення досудового розслідування.

Визначено, що консультаційний потенціал Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами (АРМА) має важливе значення для забезпечення збереження, оцінки й управління активами, які стали об'єктом рейдерських посягань, а також для протидії їх приховуванню чи незаконному відчуженню. Доведено, що у кримінальних провадженнях рейдерської спрямованості спеціальні знання виконують не допоміжну, а системоутворюючу функцію у доказуванні, забезпечуючи встановлення механізму злочинної діяльності, причинно-наслідкових зв'язків і ролі кожного з учасників посягання.

Наголошено, що фрагментарність нормативного регулювання застосування спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів у кримінальному процесі зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення й удосконалення правового механізму їх використання у справах про рейдерство.

Доведено, що у кримінальних провадженнях рейдерської спрямованості консультаційна допомога спеціаліста має не допоміжний, а системоутворюючий характер, оскільки саме вона забезпечує оперативне «вирівнювання компетентностей» сторони обвинувачення у складних слідчих ситуаціях і мінімізує ризики втрати доказів на початковій стадії розслідування.

Обґрунтовано, що рейдерство слід розглядати як міждисциплінарний

криміногенний механізм, де доказування переважно ґрунтується на дослідженні документів і цифрових слідів (реєстраційних, фінансово-господарських, корпоративних), а тому ядром криміналістичного забезпечення стає своєчасне залучення спеціалістів із документознавства, почеркознавства, економіки/аудиту та комп'ютерних технологій, саме в консультаційній формі ще до призначення експертиз.

Встановлено, що консультація спеціаліста у справах про рейдерство є «мостом» між документуванням орієнтуючої інформації та збирання процесуальних джерел доказів: вона не створює доказу безпосередньо, однак визначає його майбутню якість через правильний вибір виду та форми проведення слідчої (розшукової) дії, об'єкта вилучення, способу фіксації, правил пакування/збереження та коректне формулювання завдань експертизи.

Аргументовано, що головний процесуальний ризик у рейдерських провадженнях породжується не браком доказів, а помилками їх первинної фіксації та «цифрової гігієни» (втрата метаданих, порушення цілісності носіїв, некоректний огляд електронних документів, недотримання ланцюга зберігання). Відтак консультації спеціалістів у сфері комп'ютерних технологій мають розглядатися як обов'язковий елемент тактики роботи з цифровими доказами та електронними реєстрами.

4. Сформульовано висновок про необхідність розмежування функцій слідчого/детектива і спеціаліста: перший здійснює процесуальне керівництво, другий – забезпечує науково-технічну та методичну складову. Ефективність огляду документів і цифрових носіїв прямо залежить від інтегрованої взаємодії, де спеціаліст не підмінює суб'єкта доказування, але підвищує доказовий потенціал результату.

5. Визначено, що техніко-криміналістичне забезпечення слід розглядати не лише як сукупність технічних засобів, а як системний механізм, що включає правове, організаційне, науково-методичне й інформаційно-довідкове забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовано, що техніко-криміналістичне забезпечення у справах про рейдерство має бути орієнтоване

на документально-цифрову природу посягання: пріоритетом є засоби фіксації та аналізу документів, відтисків, підписів і цифрових артефактів, а також стандарти документування застосованих технічних засобів у протоколах і додатках як умова допустимості доказів.

Установлено, що наявний рівень матеріально-технічного оснащення органів досудового розслідування не повною мірою відповідає сучасним викликам, зумовленим складністю рейдерських схем і активним використанням цифрових технологій, що актуалізує потребу в оновленні та розширенні техніко-криміналістичного арсеналу.

Доведено, що фрагментарність нормативного регулювання техніко-криміналістичних засобів у КПК України об'єктивно знижує передбачуваність практики та провокує неоднакові стандарти фіксації доказів. Це зумовлює потребу у виробленні відомчих/міжвідомчих стандартизованих алгоритмів використання технічних засобів у слідчих (розшукових) і процесуальних діях (огляд, обшук, тимчасовий доступ).

6. Обґрунтовано необхідність цифрової трансформації техніко-криміналістичного забезпечення, зокрема шляхом упровадження сучасних засобів фото- та відеофіксації, програмно-комп'ютерних комплексів, інструментів цифрової криміналістики та спеціалізованих мобільних рішень для підтримки слідчої діяльності.

Доведено, що ефективне виявлення та фіксація підроблених відтисків печаток, штампів і підписів можливе лише за умови комплексного застосування візуальних, оптичних, фізико-хімічних і цифрових методів дослідження із використанням спеціалізованого технічного обладнання та програмних засобів.

Установлено, що впровадження електронного документообігу суттєво ускладнює механізм доказування у справах про рейдерство, оскільки фальсифікація електронних документів може здійснюватися шляхом маніпуляцій із вмістом файлів, електронними підписами та метаданими, що зумовлює необхідність розвитку цифрової криміналістики. Зроблено висновок, що подальший розвиток техніко-криміналістичного забезпечення розслідування

рейдерських кримінальних правопорушень повинен здійснюватися шляхом інтеграції сучасних цифрових технологій, удосконалення нормативного регулювання та методик їх застосування, що є необхідною умовою підвищення ефективності досудового розслідування й захисту економічної безпеки держави.

7. Встановлено, що непроцесуальні форми спеціальних знань (консультації, попередній аналіз, ревізійно-аудиторські процедури, перевірки за обліками) у справах про рейдерство виконують функцію інтелектуального забезпечення доказування: вони формують версію, визначають «точки вилучення» доказів, оптимізують обсяг документації та скорочують часові втрати в активній фазі протиправного посягання.

Аргументовано, що ревізії та перевірки у рейдерських провадженнях доцільно розглядати як непроцесуальну або змішану форму використання спеціальних економічних знань: вони тісно пов'язані з кримінальним провадженням і фактично працюють на доказування, однак їх результати набувають доказового значення здебільшого як документи у сукупності з іншими даними та потребують подальшого процесуального «підкріплення» (допитів, експертиз, витребування первинних документів).

Виявлено ключову колізію практики: після змін 2015 року потреба у швидких контрольних заходах (передусім позапланових ревізіях) у справах рейдерства збереглася, тоді як процесуальна визначеність механізму їх ініціювання – ослабла. Це створює зону підвищених ризиків недопустимості доказів і вимагає переорієнтації доказування на судово-економічну експертизу та процесуально засоби отримання вихідних даних (огляд, обшук, тимчасовий доступ).

Обґрунтовано, що акти ревізій, інвентаризацій і аудитів у рейдерських справах повинні оцінюватися не як самодостатній доказ «збитків», а як економічна модель події, яка підлягає перевірці процесуальними засобами. Відповідно, якість таких актів (методика, джерела, інвентаризаційні описи, логіка розрахунків) прямо впливає на перспективу їх використання в суді та на

стабільність подальших експертних висновків.

Сформульовано сучасний підхід до ролі АРМА у справах щодо рейдерства: консультаційний потенціал агентства має розглядатися як спеціалізований інструмент збереження економічної цінності активів та протидії їх «розпорошенню» у часі, що доповнює доказування органів слідства управлінсько-економічною компонентою (оцінка, управління, міжнародний розшук активів), особливо в транскордонних схемах.

Узагальнено, що ефективність розслідування рейдерських посягань визначається швидкістю та правильністю первинної реакції: консультаційний супровід спеціалістів і належне техніко-криміналістичне забезпечення на ранньому етапі забезпечують фіксацію інформації, тоді як запізнення призводить до легалізації корпоративних змін, втрати документів і цифрових слідів.

8. Запропоновано у кримінальних провадженнях про рейдерство спеціальні знання застосовувати за моделлю «консультація → процесуальна дія → судова експертиза», де консультація визначає об'єкти та методи фіксації, процесуальна дія забезпечує допустимість, а експертиза – достовірність і завершене спеціальне дослідження. Така тріада є найбільш стійкою до процесуальних заперечень та відповідає сучасній цифровій трансформації доказування.

Установлено, що результати ревізій, перевірок і аудиторських процедур у провадженнях щодо рейдерства фактично виконують важливу доказоорієнтовану функцію, однак залишаються процесуально уразливими через відсутність чіткого нормативного врегулювання їх статусу. Обґрунтовано доцільність розгляду ревізій як непроцесуальної або змішаної форми використання спеціальних економічних знань, результати якої не є самостійним доказом, але можуть бути легалізовані у кримінальному провадженні шляхом їх процесуального підкріплення – допиту осіб, які їх проводили, витребування та дослідження первинних документів, а також призначення судово-економічної експертизи.

Аргументовано, що належна легалізація результатів ревізій у кримінальному провадженні можлива лише за умови дотримання єдиної логіки доказування, за якої ревізія формує економічну модель події, процесуальні дії забезпечують допустимість джерел, а судово-економічна експертиза – перевірку, уточнення та наукове підтвердження отриманих даних. Такий підхід мінімізує ризики визнання доказів недопустимими та підвищує доказовий потенціал зібраних матеріалів під час їх оцінки на етапі судового розгляду.

Констатовано, що вирішення зазначених проблем потребує не лише законодавчого вдосконалення, а й формування єдиної доктринальної та методичної позиції щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Запропоновані підходи створюють науково обґрунтовані передумови для підвищення ефективності розслідування рейдерських кримінальних правопорушень, забезпечення допустимості доказів і належного захисту права власності в умовах сучасних економічних і цифрових викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2021. 568 с.
2. Бідняк Г. С. Участь спеціаліста у проведенні огляду документів під час розслідування шахрайств. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 162–166.
3. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 260 с.
4. Буяджи Г. Історія формування та передумови виникнення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 143–147.
5. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.
6. Гайдар О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусєвої. Харків: ТОВ «У справі», 2023. 185 с.
7. Гриценко В. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусєвої. Харків: Факт, 2025. 236 с.
8. Гусєва В. О. Легалізація непроцесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування господарських кримінальних правопорушень. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: II міжнар. наук.-практ. конференція (м. Вінниця, 16 квітня 2025 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України; Кримінол. асоц. України. Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 633–636.

9. Дячук В. І. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2010. 210 с.
10. Запотоцький А. Позапланова виїзна ревізія як спосіб використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері будівництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 231–234.
11. Камлик М. І. Судова бухгалтерія : підручник. Вид. 4-те, доповн. та переробл. Київ: Атіка, 2003. 592 с.
12. Капліна О., Маринів Н. Проведення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні: дисонанс законодавства та правозастосовної практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 197–206.
13. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 23 с.
14. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2020. 244 с.
15. Ковальова О. В. Засоби інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 3.1. С. 30–39.
16. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2 (33). С. 112–123.
17. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2022. 264 с.
18. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 219 с.
19. Костицкий М. В. Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Киев. 1990. 34 с.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від

13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.

21. Круть О. В., Надгорний Г. М. Питання довідкової та консультаційної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. *Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Сімферополь). Сімферополь, 2000. С. 33–36.

22. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Мойсеєва. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 366 с.

23. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, Ліра ЛТД, 2008. 168 с.

24. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 258 с.

25. Лисенко В. В. Проблеми призначення позапланових ревізій (перевірок) у ході досудового розслідування: за матеріалами судової практики. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1 (97). С. 230–246.

26. Лісіцький А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу: дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2023. 298 с.

27. Любич М. С., Антощук А. О. Техніко-криміналістичне дослідження документів. *Національна юридична освіта й наука в європейському та євроатлантичному вимірах* : зб. наук.-теор. конф. (м. Київ, 17 травня 2019 р.). Київ: НАВС, 2019. С. 130–133.

28. Марушев А. Д. Консультація як одна з форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 307–310. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/74>.

29. Мумінова-Савіна Г. Г. Судово-бухгалтерська експертиза: посібник.

Київ: Київ. нац. екон. ун-т, 2003. 202 с.

30. Наконечна Н. В. Контроль і ревізія: навч. посіб. Львів: Видавництво ТОВ «Ліга-Прес», 2015. 178 с.

31. Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 292 с.

32. Омельчук Л. В., Лазаренко А. С. Призначення позапланової податкової перевірки у кримінальному провадженні та її оскарження. *Часопис Київського університету права*. 2019. Вип. 1. С. 242–245.

33. Перлін С. І. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 221–226.

34. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: затв. наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14>.

35. Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. Харків: Інжен, 2005. 231 с.

36. Порядок взаємодії між органами внутрішніх справ, Служби безпеки України, органами прокуратури та державної контрольно-ревізійної служби: наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06#Text>.

37. Про затвердження Положення про порядок проведення перевірки діяльності аварійно-рятувальних служб та їх готовності до реагування на надзвичайні ситуації: наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи від 5.03.2002 р. № 61. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0309-02>.

38. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами : постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550. URL:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п>.

39. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>.

40. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

41. Тимчишин А. М. Особливості використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1. С. 194–200.

42. Тюленев С. А. Застосування фотозйомки та відеозапису під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 315–324.

43. Тюленев С. А. Теоретичні та практичні основи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством: монографія / за заг. ред. В. О. Гусевої. Харків: Право, 2025. 405 с.

44. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 68 с.

45. Хавронюк М. І. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування: практ. посіб. Київ: Москаленко О. М., 2019. 464 с.

46. Цивінський О., Дуфенюк О. Оптимізація проведення позапланових ревізій, перевірок та призначення економічних експертиз у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 276–283.

47. Чалий Б. Ю. Напрями взаємодії сторони обвинувачення зі спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: тези доповідей учасників наук.-практ. семінару (м. Львів,

4 грудня 2025 р.) / упор. І. І. Татарин. Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 149–153.

48. Чалий Б. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). Ч. 1. С. 317–326.

49. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

50. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 491 с.

51. Шевцов С. О., Кожевников О. А. Консультації спеціаліста на стадії досудового розслідування : практ. посібник / МВС України; Експертна служба; Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Харків: Харківський НДЕКЦ, 2020. 43 с.

52. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел. 1999. 78 с.

53. Щербаковський М. Г. Консультаційна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 43–51.

54. Щербаковський М. Г., Чернець М. Г. Особливості залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.). Харків: ХНУВС, 2012. С. 405–406.

55. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія. Харків: Апостіль, 2015. 228 с.

56. Chornous Yu., Leliuk T. Organization of forensic examinations in criminal proceedings as a condition for the effectiveness of the investigation of criminal offences. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023.

Vol. 13. Issue 2. P. 50–62. DOI: 10.56215/naia-chasopis/2.2023.50.

57. Semeniuk O. A. Conducting an audit as a type of use of special knowledge in the investigation of misappropriation, embezzlement of property, or taking possession of it by abuse of official position. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2021. Vol. 26. Issue 3. P. 35–47. DOI: 10.33270/01211203.35.

РОЗДІЛ 3

ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ

3.1 Призначення судово-медичних експертиз

У криміналістичній науці судова експертиза розглядається як врегульована нормами кримінального процесуального права процесуальна дія, що здійснюється у встановленій законом формі на підставі рішення сторони обвинувачення або за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за ініціативою сторони захисту. Її зміст полягає у проведенні дослідження об'єктів, матеріалів і речових доказів, виявлених під час досудового розслідування, неупередженою особою, яка володіє спеціальними знаннями у сфері науки, техніки чи інших галузях знань і не заінтересована в результатах кримінального провадження. Результатом такої діяльності є надання обґрунтованого висновку експерта з питань, що потребують спеціальних знань, який слугує засобом встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення та забезпечує вирішення завдань кримінального провадження [47, с. 262].

Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях, що пов'язані із рейдерством, є не лише процесуально виправданим, а й методологічно необхідним елементом досудового розслідування. Вони відзначаються складним механізмом реалізації, багаторівневою будовою злочинних схем і значною кількістю учасників, залучених до протиправної діяльності. Для їх виявлення та доказування вкрай необхідні спеціальні знання, без яких неможливо повноцінно й об'єктивно встановити спосіб учинення злочину, забезпечити на належному рівні процес доказування і створити умови для подальшого справедливого судового розгляду [90, с. 197].

Превалююча низка кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи має відкритий характер і поєднана із застосуванням фізичної сили, супроводжується погрозами, застосуванням вогнепальної зброї або інших засобів примусу тощо. Подібні дії мають характер насильницьких злочинів і створюють підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки спрямовані не лише на заволодіння майном, а й на придушення волі законних власників чи керівників підприємств, і навіть працівників відповідного підприємства, установи, організації.

Показовим прикладом застосування силових методів у межах рейдерських посягань є подія, що мала місце у жовтні 2018 р. у Хмельницькій області та була задокументована Національною поліцією України (далі – НПУ). Йдеться про спробу рейдерського захоплення офісу відомої аграрної компанії у м. Шепетівка, під час якої правоохоронними органами затримано 30 осіб.

Згідно з офіційною інформацією, група осіб чисельністю близько тридцяти чоловік, переважно молодого віку, діючи організовано й узгоджено, проникла на територію підприємства шляхом подолання бетонного паркану. Учасники групи були у масках, що свідчить про заздалегідь спланований характер дій і прагнення уникнути ідентифікації. З метою унеможливлення фіксації протиправних дій зловмисники зафарбували фарбою-розпилювачем об'єктиви камер відеоспостереження, розміщених по периметру офісної будівлі.

Після проникнення на територію підприємства учасники групи пред'явили охороні пакет документів, які нібито підтверджували зміну власника компанії, та заявили про перехід підприємства під контроль «нового господаря». Таким чином, силовий компонент рейдерського захоплення поєднувався з імітацією правових підстав володіння, що є типовою ознакою класичних рейдерських схем.

На повідомлення охоронця підприємства, яке надійшло на лінію «102», оперативно відреагували працівники Шепетівського відділу поліції спільно з бійцями спецпідрозділу поліції Хмельницької області. У результаті проведеної

спеціальної операції всі учасники спроби захоплення затримані. Під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій встановлено, що більшість затриманих є мешканцями міста Києва, а серед осіб, які супроводжували рейдерську групу, перебував адвокат. За вказаним фактом було розпочато кримінальне провадження за ч. 2 ст. 206 КК України. Досудове розслідування було спрямоване на встановлення замовників рейдерського нападу, джерел фінансування та правових підстав, на які посилалися зловмисники [54].

Наведений приклад ілюструє класичну модель силового рейдерства, характерну для довоєнного періоду, коли захоплення підприємства здійснюється шляхом організованого фізичного проникнення, блокування діяльності об'єкта, демонстрації сили та використання сумнівних або підроблених документів. Водночас цей кейс демонструє значення оперативного правоохоронного реагування та превентивного потенціалу кримінально-правових механізмів у протидії рейдерським посяганням.

Показовим прикладом фізичного рейдерства, поєднаного з учиненням реєстраційних дій, що відбувалося вже під час дії воєнного стану, є діяльність злочинної організації, викритої НПУ у 2023 р. у м. Києві. За даними досудового розслідування, встановлено причетність учасників угруповання щонайменше до шести епізодів протиправного заволодіння майном гаражних кооперативів та автостоянок столиці.

Організатором злочинної схеми виступив 34-річний мешканець Києва, який створив і координував діяльність стійкої злочинної організації. До її складу входили особи, відповідальні за підроблення документів, незаконні реєстраційні дії, а також так званий «силовий блок», що безпосередньо забезпечував фізичне захоплення об'єктів нерухомості.

Механізм рейдерського захоплення мав комплексний характер. На першому етапі зловмисники виготовляли підроблені установчі документи, на підставі яких здійснювалася фіктивна зміна керівних органів гаражних та стоянкових кооперативів. Надалі незаконно «оновлене» керівництво проводило

формальну приватизацію майна та вносило відповідні зміни до державних реєстрів речових прав.

Заключним етапом схеми було фізичне захоплення об'єктів: будівель, споруд, земельних ділянок та об'єктів незавершеного будівництва. Представники силового блоку фактично усували законних користувачів від доступу до майна, що є характерною ознакою фізичного рейдерства як форми насильницького контролю над об'єктом власності.

У межах кримінального провадження правоохоронними органами проведено понад 50 обшуків, затримано організатора та 14 учасників злочинної організації. Їм інкриміновано, зокрема, протиправне заволодіння майном підприємств і організацій (ст. 206-2 КК України), створення та участь у злочинній організації (ст. 255 КК України), а також підроблення та використання підроблених документів (ст. 358 КК України) [71].

Наведений випадок ілюструє класичну модель фізичного рейдерства в сучасних умовах, де силове захоплення поєднується з фальсифікацією документів і зловживанням державними реєстраційними процедурами, що значно ускладнює захист прав законних власників.

Воєнний стан і тимчасова окупація окремих територій України суттєво загострили криміногенну ситуацію, створивши умови для стрімкої ескалації насильницьких форм протиправного заволодіння майном. Показовим є випадок, задокументований Національною поліцією України під час окупації міста Вовчанськ Харківської області у 2022 р. За матеріалами слідства, раніше засуджений місцевий мешканець з перших днів повномасштабного вторгнення добровільно перейшов на бік держави-агресора та, користуючись умовами воєнного стану, очолив так звану «тимчасову адміністрацію рф» у місті. Під його керівництвом була створена організована злочинна група чисельністю щонайменше вісім осіб, яка діяла у тісній координації з військовими формуваннями російської федерації.

Діяльність угруповання носила системний і масовий характер та включала понад 40 епізодів злочинів, серед яких – насильницьке рейдерство

щодо місцевих підприємців, примусове вилучення майна, вимагання коштів, незаконне позбавлення волі та фізичне насильство. На відміну від «мирного» рейдерства, яке зазвичай маскується під формально-правові механізми, у даному випадку заволодіння майном здійснювалося відкрито, із застосуванням вогнепальної зброї та прямого фізичного тиску.

Зловмисники разом із військовими РФ проникали на території підприємств, фермерських господарств і приватних домоволодінь, де здійснювали тотальне вилучення матеріальних цінностей – від продуктів харчування до транспортних засобів і сільськогосподарської техніки. Частина викраденого майна системно вивозилася на територію російської федерації, що свідчить про поєднання кримінальних практик із елементами економічного мародерства в умовах збройного конфлікту.

Особливої уваги заслуговує встановлений факт функціонування на території одного з підприємств так званої «катівні», а також численні заяви потерпілих щодо незаконного позбавлення волі. Це дозволяє кваліфікувати діяльність угруповання не лише як корисливу злочинність, але і як форму терору проти цивільного населення з метою придушення опору та повного контролю над економічними ресурсами окупованої території [1].

Наведений приклад демонструє, що в умовах воєнного стану рейдерство трансформується у крайні, відкрито насильницькі форми, поєднуючись із державною зрадою, воєнними злочинами та грубими порушеннями прав людини. Ослаблення інституційного контролю, збройна присутність окупаційних сил і правовий вакуум створюють сприятливе середовище для швидкої радикалізації організованої злочинності та значного зростання масштабів протиправного заволодіння майном.

У таких умовах проблематика застосування спеціальних знань істотно ускладнюється. До традиційних експертиз додається потреба в проведенні судово-медичних і трасологічних експертиз, експертизи зброї, слідів та обставин її використання. Необхідно встановити не лише механізм економічного чи юридичного захоплення підприємства, а й характер завданих

ушкоджень, механізм їх заподіяння, ступінь тяжкості, підтвердити факт застосування зброї, обставини спричинення тілесних ушкоджень, ступінь небезпеки для життя і здоров'я потерпілих. Таким чином, насильницький характер рейдерських посягань розширює спектр спеціальних знань, які мають бути застосовані під час розслідування.

Відтак особливого значення набуває судово-медична експертиза, яка відповідно до вимог ст. 242 КПК України є обов'язковою до призначення у випадках встановлення характеру і механізму утворення тілесних ушкоджень, а також для встановлення ступеня їх тяжкості, і подекуди – для з'ясування причини смерті особи. Законодавець імперативно покладає на слідчого або прокурора обов'язок призначення судово-медичної експертизи у випадках, коли кримінальне правопорушення пов'язане із заподіянням шкоди життю чи здоров'ю потерпілого [37, 50], що є типовим для силових фаз рейдерських захоплень.

Суб'єктом проведення експертиз досліджуваної групи є судово-медичний експерт. На сучасному етапі діяльність судово-медичних експертів в Україні регламентується комплексом нормативно-правових актів. Базовими серед них є: закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII та «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. Поряд із ними правове регулювання здійснюється відомчими нормативними актами, зокрема інструкціями щодо проведення судово-медичних експертиз, серед яких:

Застосування спеціальних медичних знань у межах кримінального провадження на стадіях досудового розслідування та судового розгляду врегульовано нормами кримінального процесуального законодавства України, насамперед КПК України.

Завдання судово-медичної експертизи у таких кримінальних провадженнях мають комплексний характер і відіграють ключову роль у доказуванні. Зокрема, до них належать:

1. Установлення факту наявності тілесних ушкоджень, їх виду,

локалізації та механізму утворення.

2. Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень відповідно до медичних показників і кримінально-правових критеріїв.

3. Установлення причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями рейдерів і негативними наслідками для здоров'я потерпілого.

4. З'ясування знаряддя або способу заподіяння шкоди, зокрема можливості спричинення ушкоджень вогнепальною зброєю, тупими чи гострими предметами, спеціальними засобами або іншими джерелами підвищеної небезпеки.

5. Оцінювання характеру поведінки потерпілого під час отримання тілесних ушкоджень (перебування в активному чи пасивному стані), що має істотне значення для реконструкції механізму та динаміки події.

6. Визначення часу виникнення тілесних ушкоджень з метою їх співвіднесення з конкретними епізодами протиправної діяльності [89, с. 488].

Отже, наведені обставини свідчать про те, що в умовах трансформації рейдерства у насильницькі, а подекуди й воєнно-кримінальні форми, істотно змінюється не лише зміст протиправних посягань, а й структура доказової діяльності органів досудового розслідування. У цьому контексті судово-медична експертиза перестає бути допоміжним засобом доказування і набуває системоутворюючого значення, оскільки саме її результати дозволяють встановити ключові фактичні обставини, пов'язані з механізмом застосування насильства, ступенем небезпечності діяння та його кримінально-правовими наслідками.

Водночас судово-медичні експертні дослідження у справах про рейдерство не є однорідними за своїм змістом, методами та доказовими можливостями. Залежно від характеру посягання, форми насильства, способу його реалізації та наслідків для потерпілих, у межах цього виду експертиз виокремлюється низка підвидів, кожен з яких має власний предмет дослідження, коло завдань і специфіку використання результатів у кримінальному провадженні. Саме ця обставина зумовлює необхідність

комплексного наукового аналізу судово-медичної експертизи як елемента механізму розслідування насильницького рейдерства, що, у свою чергу, визначає об'єкт, предмет і систему завдань даного дисертаційного дослідження.

Значний внесок у становлення й еволюцію судової медицини на сучасному етапі зробили такі вчені, як М. Бокаріус [2;3], І. Галдецька [19], В. Гузей [27], І. Загородній [33], Є. Ковалевська [41], Л. Кривда [46], В. Лисиченко та В. Циркаль [51], В. Семенов [73], В. Сокол [74], М. Тагаєв [78], А. Таранова [79] та інші науковці, праці яких заклали методологічні та прикладні засади сучасної судово-медичної експертизи. Водночас проблематика судово-медичної експертизи у справах про рейдерство досі не досліджувалася, а тому вивчення і розкриття цих аспектів є науково й практично обґрунтованим. Тим паче, що на відміну від «класичних» економічних або реєстраційних форм рейдерських посягань, насильницькі моделі захоплення майна об'єктивно виводять у центр доказування факт застосування фізичного впливу на особу, його інтенсивність, наслідки та причинно-наслідкові зв'язки з протиправною поведінкою зловмисників. Саме ці обставини не можуть бути достовірно встановлені виключно показаннями учасників кримінального провадження або результатами огляду місця події й потребують використання можливостей спеціальних медичних знань.

Крім того, результати судово-медичної експертизи у кримінальних провадженнях про рейдерство мають подвійну доказову природу. З одного боку, вони підтверджують або спростовують факти заподіяння шкоди життю та здоров'ю потерпілих, що є підставою для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння (зокрема за ст.ст. 206, 206-2, 189, 146, 121–125 КК України). З іншого боку, ці висновки слугують об'єктивною основою для відмежування насильницького рейдерства від суміжних складів злочинів, а також для встановлення ролі кожного з учасників злочинної діяльності, особливо представників так званого «силового блоку», зокрема, й у випадках якщо умисел когось із співучасників вийшов за межі попередньої змови інших членів групи або співвиконавців.

Окремої уваги потребує й те, що у справах зазначеної категорії судово-медична експертиза нерідко виконує функцію процесуального «якоря», навколо якого вибудовується подальша тактика досудового розслідування. Саме висновки експерта дозволяють слідчому обґрунтовано ініціювати проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, призначення комплексних або комісійних експертиз, а також формувати правову позицію сторони обвинувачення в умовах активної протидії з боку організованих злочинних угруповань.

У зв'язку з цим аналіз особливостей призначення, проведення та використання результатів судово-медичної експертизи у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством, набуває не лише теоретичного, а й виразного прикладного значення. Саме зазначені обставини зумовлюють необхідність детального дослідження судово-медичної експертизи в контексті розроблення проблематики використання спеціальних знань.

Судово-медичні експертизи становлять самостійний клас судових експертних досліджень, проте на законодавчому рівні відсутній вичерпний перелік їх різновидів. Така нормативна невизначеність зумовлює наявність численних дискусій у теорії судової експертології та судової медицини щодо підходів до їх систематизації та класифікації. Негативні наслідки цього проявляються, зокрема, у складнощах визначення меж компетенції судово-медичного експерта, формування повного переліку видів відповідних експертних досліджень, а також у відмежуванні судово-медичних експертиз від інших родів і видів судових експертиз. Ми маємо на увазі біологічні експертизи, а також молекулярно-генетичні дослідження.

Разом із тим класифікація судових експертиз має не лише теоретичне, а й істотне практичне значення. Як обґрунтовано зазначає М. Щербаковський, упорядкування системи експертних досліджень у практичній площині сприяє більш ефективному використанню результатів експертиз у слідчій та судовій діяльності, оскільки дозволяє стороні обвинувачення, стороні захисту та суду отримати об'єктивне уявлення про можливості різних родів і видів експертиз,

чітко диференціювати об'єкти експертного дослідження та формулювати запитання, що відповідають вимогам процесуального законодавства і межах компетенції експерта [93, с. 112].

Нормативне окреслення компетенції судово-медичної експертизи міститься в Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, відповідно до якої до її предметної сфери належать: 1) експертиза трупів у випадках насильницької смерті; 2) експертиза трупів за наявності підозри щодо застосування насильства або за інших обставин, що зумовлюють необхідність такого дослідження; 3) експертиза живих осіб (потерпілих, підозрюваних, обвинувачених та інших осіб); 4) експертиза речових доказів; 5) експертиза за матеріалами кримінальних і цивільних справ [37]. Зазначене коло повноважень судово-медичної експертизи сформовано з урахуванням специфіки об'єктів експертного дослідження і в науковій літературі розглядається окремими дослідниками як одна з можливих класифікаційних підстав для виокремлення її різновидів [41, с. 13, 58, с. 26–27; 16, с. 170]. Вважаємо доречним окреслити можливості кожного із цих видів судово-медичної експертизи на прикладі досліджуваних нами кримінальних правопорушень.

Судово-медична експертиза трупа є обов'язковою до призначення в аспекті з'ясування причини смерті [50], тобто відмежування її насильницького характеру від природньої смерті або нещасного випадку. У контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, можна вести мову насамперед про факти умисного вбивства, учиненого з корисливих мотивів. Показовим прикладом ефективного використання можливостей судово-медичної експертизи трупа та інших судово-медичних експертних досліджень, можуть стати кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, в яких передумовою конфлікту став гострий корпоративний і майновий конфлікт. Так, у справі № 1-3/11 за обвинуваченням особи у вчиненні умисного вбивства, передбаченого п.п. 6, 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК України, судом встановлено, що злочин безпосередньо пов'язаний із тривалим економічним протистоянням між керівництвом акціонерної риболовецької компанії «Антарктика» та

комерційними структурами, підконтрольними обвинуваченому. Спів стосувався права користування земельними ділянками, портовою інфраструктурою та стратегічно важливою під'їзною залізничною гілкою в межах Іллічівського морського рибного порту. Зазначений конфлікт за своїм характером і механізмами впливу набував рис економічного та корпоративного рейдерства, що створювало підвищений криміногенний ризик ескалації до насильницьких форм впливу.

Ключовим доказом у справі відіграли висновки експертів, складені на підставі проведення судово-медичних експертиз, результати яких стали базисом для з'ясування механізму вчинення злочину, доказування причинно-наслідкового зв'язку між діями виконавця та смертю потерпілого, а також підтвердження умисного характеру протиправного посягання на життя та здоров'я потерпілого.

Згідно з висновком судово-медичної експертизи, у потерпілого виявлені численні вогнепальні поранення, зокрема: проникаюче кульове поранення грудної клітки з ушкодженням аорти та спинного мозку; проникаючі та непроникаючі вогнепальні поранення органів черевної порожнини з ушкодженням життєво важливих органів; вогнепальне поранення голови та поранення плеча. На підставі висновку експерта достовірно встановлено, що безпосередньою причиною смерті стала гостра масивна крововтрата внаслідок ушкодження грудної частини аорти, що виключало можливість випадкового або необережного характеру події та свідчило про спрямованість дій на позбавлення життя.

Важливим аспектом є те, що дані судово-медичної експертизи були використані судом не ізольовано, а у системному поєднанні з висновками експертиз зброї, слідів та обставин її застосування (щодо типу зброї, кількості пострілів, дистанції та напрямку стрільби); показаннями очевидців і потерпілих; результатами огляду місця події тощо. Саме судово-медичні дані дозволили суду реконструювати механізм убивства, підтвердити факт здійснення прицільних пострілів у життєво важливі ділянки тіла, а також узгодити ці

висновки з показаннями свідків щодо часу, місця та способу вчинення злочину [4].

Таким чином, зазначені обставини засвідчують, що в кримінальних провадженнях, пов'язаних з економічними конфліктами, корпоративними війнами та потенційними рейдерськими посяганнями, судово-медичні знання виконують не лише допоміжну, а системоутворюючу функцію в аспекті формування системи доказів. Вони забезпечують об'єктивну фіксацію насильницького характеру посягання, дозволяють спростувати версії захисту щодо випадковості чи альтернативних причин смерті, самоушкодження, або ненасильницького характеру спричинення тілесних ушкоджень і вказують на обґрунтовану кваліфікацію події як суспільно небезпечного протиправного діяння.

У контексті дослідження механізмів протидії рейдерству дана справа є ілюстрацією того, що ескалація економічних конфліктів до фізичного усунення опонента потребує комплексного використання інструментів судової медицини як одного з ключових засобів з'ясування обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Не можна розглядати ізольовано і подію, що стала предметом дослідження Роздільнянського районного суду Одеської області (справа № 511/2073/21). Аналіз матеріалів кримінального провадження свідчить, що розслідувана подія відбувалася в умовах тривалого конфлікту, пов'язаного з майновими та господарськими інтересами, що є типовою ознакою сучасних рейдерських посягань. У таких випадках застосування насильства або загрози його застосування є не самоціллю, а інструментом тиску з метою усунення опонента та встановлення контролю над активами чи територією. Сукупність доказів у справі, серед яких: результати судово-медичних, криміналістичних, вибухово-технічних, біологічних і психологічних експертиз, дозволила не лише відтворити механізм вчинення злочину, а й оцінити його в ширшому соціально-правовому контексті. Встановлені обставини свідчать про умисний характер дій із використанням вогнепальної зброї, відсутність ознак необхідної оборони чи

випадковості, а також про усвідомлення обвинуваченим значення своїх дій і можливих наслідків. Особливу увагу привертає те, що конфлікт передував події та мав ознаки ескалації, характерні для рейдерських сценаріїв: напружене протистояння сторін, неодноразові спроби примусового «врегулювання», психологічний тиск, а згодом – застосування відкритого фізичного насильства. У цьому контексті насильницький злочин став фінальною стадією конфлікту, що трансформувався з майново-господарського у кримінально-правовий [14].

Результати судово-медичних і біологічних досліджень у даній справі мають самостійне та комплексне значення, оскільки дозволили не лише встановити причину смерті потерпілого, а й детально реконструювати механізм події, характер застосованого насильства та просторове положення учасників конфлікту. Згідно з висновками судово-медичних експертиз, смерть потерпілого настала внаслідок гіповолемічного (травматичного) шоку, спричиненого масивними вогнепальними ушкодженнями тулуба з ураженням внутрішніх органів і великих судин, що супроводжувалося значною крововтратою. Виявлені морфологічні зміни у вигляді множинних розривів м'яких тканин, ушкоджень легень, брижі товстої кишки, парааортальної клітковини, а також ознак гострої судинної недостатності та шоківих змін внутрішніх органів свідчать про високу енергію ураження і виключають випадковий або незначний характер травмування.

Дослідження вогнепальних поранень та матеріальних об'єктів, вилучених під час розтину, підтвердили використання вогнепальної зброї з боеприпасами, спорядженими свинцевим дробом. Наявність як вхідних, так і вихідних поранень, а також металевих сторонніх тіл у раневих каналах дала змогу встановити напрямок пострілів і дистанцію стрільби, яка не була близькою. Ці обставини сукупно свідчать про контрольований характер застосування зброї та узгоджуються з висновками експертизи зброї, слідів та обставин її використання.

Особливого значення в аспекті доказування окремих обставин учинення умисного вбивства набули результати комплексної судово-медичної і

криміналістичної експертизи слідів крові, які дозволили встановити просторове положення потерпілого в момент отримання смертельних ушкоджень. З аналізу характеру кров'яних плям і бризок випливає, що потерпілий перебував у горизонтальному положенні, лежачи передньою поверхнею тіла до землі, що суттєво спростовує версію активного фізичного протистояння або необхідної оборони та вказує на домінуюче положення особи, яка здійснювала постріли.

Судово-медичні експертизи речових доказів, зокрема біологічні експертизи, доповнили та підтвердили висновки судово-медичних експертиз. Зокрема, на одязі та взутті потерпілих було виявлено сліди крові людини, групові характеристики якої узгоджуються між собою, що підтверджує їх безпосередню участь у події та контакт між учасниками конфлікту [14].

Узагальнено, результати судово-медичних і біологічних досліджень дозволили достовірно встановити насильницький характер події, механізм заподіяння тілесних ушкоджень, причинно-наслідковий зв'язок між діями обвинуваченого та смертю потерпілого, а також відтворити ключові елементи динаміки конфлікту. У контексті даного кримінального провадження ці експертні висновки мають системоутворююче значення для доказування, оскільки підтверджують умисне застосування насильства як способу досягнення протиправної мети, що є характерним для крайніх, силових форм рейдерських посягань. Відтак наведений приклад демонструє, що при дослідженні злочинів, пов'язаних із захопленням або перерозподілом майна, суду й органам досудового розслідування доцільно виходити за межі формальної кваліфікації окремих епізодів та оцінювати їх у сукупності як можливі прояви рейдерства, де насильство є одним із засобів досягнення протиправної мети.

Поширеним є призначення судово-медичних експертиз стосовно живих осіб. Зокрема, як свідчать матеріали кримінального провадження, розглянуті Києво-Святошинським районним судом Київської області, результати судово-медичних експертиз відіграють ключову роль у підтвердженні факту застосування фізичного насильства під час організованих протиправних дій,

спрямованих на силове захоплення об'єктів господарювання. Висновки експерта дозволяють об'єктивно встановити характер, механізм і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, а також їх часовий зв'язок із подіями, що досліджувалися судом.

Так, відповідно до висновку судово-медичної експертизи, у потерпілого виявлено легкі тілесні ушкодження у вигляді саден обличчя та правої руки, які утворилися внаслідок дії тупих предметів та могли бути заподіяні у день нападу. Зазначені дані підтвердили показання потерпілого щодо фізичного впливу з боку учасників нападу та виключають версію випадкового або побутового походження ушкоджень.

Особливо показовими є результати судово-медичної експертизи щодо потерпілого, у якого встановлено тілесні ушкодження середньої тяжкості у вигляді закритої травми грудної клітки та живота, перелому ребра і забиття легені, що спричинили тривалий розлад здоров'я, а також легкі тілесні ушкодження у формі струсу головного мозку. Характер і локалізація зазначених ушкоджень, за висновком експерта, відповідають багаторазовим ударам тупими предметами, що узгоджується з показаннями потерпілого про групове побиття кількома особами.

Аналогічні за механізмом утворення тілесні ушкодження зафіксовані й у інших потерпілих. Зокрема, згідно з висновком експерта виявлено перелом кісток носа та зовнішню деформацію носа, що відносяться до легких тілесних ушкоджень із короткотривалим розладом здоров'я та виникли від дії тупих предметів. Висновок експерта підтвердив наявність множинних саден, підшкірної гематоми та струсу головного мозку, що також свідчить про інтенсивний фізичний вплив [8].

Узагальнення результатів судово-медичних досліджень у цій справі дає підстави стверджувати, що насильство мало системний, цілеспрямований і узгоджений характер, застосовувалося до осіб, які здійснювали охорону та управління об'єктами, і виконувало інструментальну функцію у механізмі силового перерозподілу контролю над майном. Саме ці ознаки дозволили

розглядати фізичне насильство не як ізольовані епізоди, а як складову рейдерської моделі протиправної діяльності, в якій судово-медична експертиза стала ключовим доказовим інструментом підтвердження реальності та небезпечності такого впливу.

На підставі узагальнення положень чинного кримінального процесуального законодавства можна дійти висновку, що призначення судово-медичних експертиз, як і інших видів судових експертиз, зумовлюється наявністю двох взаємопов'язаних підстав – фактичної та юридичної. Фактична підстава полягає в необхідності встановлення обставин кримінального провадження, з'ясування яких є неможливим без застосування спеціальних медичних знань. Юридичною підставою є процесуальне рішення уповноваженої особи, відповідно до якого експерт залучається до проведення експертизи.

Предмет судово-медичної експертизи трупа охоплює широкий комплекс питань, зокрема встановлення причини та давності настання смерті; виявлення тілесних ушкоджень, їх локалізації, характеру, механізму утворення, давності та ступеня тяжкості; розмежування ушкоджень, заподіяних за життя і посмертно; визначення наявності або відсутності причинного зв'язку між тілесними ушкодженнями та смертю; з'ясування часу настання смерті відносно моменту заподіяння ушкоджень; встановлення можливих знарядь травмування; визначення факту вживання потерпілим алкоголю, наркотичних або психотропних речовин, ступеня інтоксикації, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [60, 61, 65].

Предмет інших видів судово-медичних експертиз також характеризується значною багатокомпонентністю та залежить від специфіки об'єктів дослідження. Так, предмет судово-медичної експертизи живих осіб охоплює питання встановлення наявності тілесних ушкоджень, їх локалізації, характеру, механізму та давності утворення, визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю, з'ясування можливості самоушкодження чи інсценування насильства, оцінку здатності особи усвідомлювати характер і значення своїх дій

або керувати ними на момент події, а також встановлення фізичного стану потерпілого чи іншої особи у конкретний проміжок часу, що має значення для кримінального провадження [64].

Предмет судово-медичної експертизи речових доказів охоплює дослідження біологічних об'єктів людського походження (крові, слини, сперми, волосся, фрагментів тканин тощо) з метою встановлення їх видової, групової або індивідуальної належності, механізму утворення слідів, умов їх виникнення та можливості походження від конкретної особи [62, 63]. Такі експертні дослідження мають важливе значення для ідентифікації учасників події, реконструкції механізму кримінального правопорушення та перевірки версій сторін кримінального провадження.

Судово-медична експертиза за документами і матеріалами кримінальних проваджень має предметом встановлення обставин медичного характеру без безпосереднього дослідження тіла або біологічних об'єктів, шляхом аналізу медичної документації, протоколів слідчих (розшукових) дій, висновків попередніх (первинних) експертиз та інших матеріалів провадження. У межах такої експертизи вирішуються питання щодо правильності надання медичної допомоги, причинно-наслідкового зв'язку між діями (або бездіяльністю) медичних працівників і настанням шкідливих наслідків, а також щодо відповідності медичних втручань встановленим стандартам і протоколам лікування.

Окреме місце в системі судово-медичних експертиз посідають комісійні та комплексні експертизи, предмет яких формується з урахуванням необхідності залучення спеціальних знань декількох експертів однієї або різних спеціальностей [59]. Їх предмет охоплює встановлення складних медико-біологічних, механічних або психофізіологічних процесів, що не можуть бути з'ясовані в межах одного виду експертного дослідження, зокрема у випадках множинних тілесних ушкоджень, застосування вогнепальної зброї, дії вибухових факторів або поєднання фізичного насильства з токсичним чи термічним впливом.

Таким чином, предмет судово-медичних експертиз є багаторівневим і визначається як характером об'єкта дослідження, так і потребами кримінального провадження, зокрема, слідчої ситуації, що зумовлює необхідність чіткого розмежування їх видів та коректного формулювання запитань під час призначення експертизи.

Належне призначення судово-медичної експертизи незалежно від виду її об'єкта (труп, жива особа, речові докази біологічного походження, матеріали кримінального провадження тощо) є необхідною передумовою ефективного використання спеціальних медичних знань у кримінальному провадженні. У науковій літературі обґрунтовано підкреслюється, що результативність експертного дослідження значною мірою визначається саме якістю підготовчого етапу, який охоплює комплекс взаємопов'язаних процесуальних, організаційних, тактичних і технічних дій, спрямованих на забезпечення повноти, збереженості та належності об'єктів експертизи, а також коректності формулювання експертних завдань [17, с. 82; 92, с. 324].

Узагальнюючи наукові підходи, підготовку до призначення судово-медичної експертизи доцільно розглядати як системну діяльність слідчого (прокурора), що включає: по-перше, всебічний аналіз установлених фактичних обставин кримінального правопорушення; по-друге, визначення доцільності застосування саме судово-медичних знань для їх з'ясування; по-третє, належну підготовку, фіксацію, вилучення, збереження та направлення об'єктів і матеріалів на дослідження експерта; по-четверте, формулювання чітких, логічно узгоджених і таких, що відповідають предмету експертизи та компетенції експерта, запитань.

Підготовчий етап фактично розпочинається вже з моменту проведення першочергових слідчих (розшукових) дій – огляду місця події, огляду трупа, вилучення речових доказів біологічного походження, медичної документації чи інших матеріалів, які у подальшому можуть бути об'єктами судово-медичної експертизи. Саме на цій стадії закладаються передумови для якісного експертного дослідження, оскільки недоліки фіксації обстановки події,

порушення правил вилучення та пакування об'єктів або втрата контекстної інформації можуть істотно обмежити можливості експерта або зумовити неможливість вирішення окремих поставлених завдань.

Особливе значення має забезпечення належного збереження об'єктів судово-медичної експертизи. Незалежно від їх характеру, на слідчого покладається обов'язок мінімізувати вплив зовнішніх чинників, здатних змінити фізичні, хімічні або біологічні властивості об'єкта. Це стосується як трупів і біологічних зразків, так і речових доказів, що містять сліди біологічного походження. Порушення вимог щодо умов транспортування, зберігання або строків направлення на дослідження нерідко призводить до втрати доказової цінності таких об'єктів або потреби у призначенні додаткових і повторних експертиз.

Важливим загальним аспектом призначення судово-медичної експертизи є дотримання принципу своєчасності. Невиправдане зволікання з винесенням постанови про призначення експертизи може негативно вплинути на можливість встановлення обставин, що мають істотне значення для кримінального провадження, а також ускладнити дотримання процесуальних строків досудового розслідування. У цьому контексті своєчасне призначення експертизи виступає не лише організаційною вимогою, а й гарантією реалізації завдань кримінального провадження.

Окремої уваги потребує формулювання запитань, що виносяться на вирішення судово-медичного експерта. Формальний або шаблонний підхід до їх складання призводить до отримання узагальнених або неповних відповідей, які не завжди дозволяють усунути прогалини у доказуванні. У зв'язку з цим у науковій та практичній площині обґрунтовано наголошується на доцільності попереднього отримання консультацій спеціаліста, що дає змогу адаптувати зміст запитань до конкретних обставин кримінального провадження та уникнути виходу за межі компетенції експерта.

Узагальнення слідчої та судової практики свідчить, що порушення загальних вимог підготовки та призначення судово-медичної експертизи –

незалежно від її виду – є однією з найпоширеніших причин неповноти або затягування експертних досліджень. Це, своєю чергою, актуалізує необхідність підвищення рівня професійної підготовки слідчих у сфері використання спеціальних знань, активнішого залучення судово-медичних експертів і спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) діях, а також формування єдиного підходу до призначення судово-медичних експертиз як універсального інструменту доказування у кримінальному провадженні.

Таким чином, судово-медична експертиза є одним із базових шляхів збирання доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницькими формами фізичного рейдерства. Її результати не лише підтверджують факт застосування фізичного насильства, але й дають змогу конкретизувати характер посягання, рівень суспільної небезпеки дій винних осіб і забезпечити правильну кримінально-правову кваліфікацію вчиненого.

Разом із тим проведений аналіз слідчої та експертної практики свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із призначенням судово-медичних експертиз, що знижують їх доказове значення та ускладнюють вирішення стратегічних завдань розслідування рейдерства.

Однією з ключових проблем є формалізований підхід слідчих до призначення судово-медичної експертизи, за якого вона розглядається виключно як процесуальний обов'язок, а не як інструмент отримання криміналістично значущої інформації. У рейдерських кримінальних правопорушеннях це проявляється у неналежному врахуванні функціональної ролі тілесних ушкоджень як засобу примусу, залякування або усунення потерпілого від управління майном чи корпоративними правами. За таких умов запитання, що ставляться перед експертом, обмежуються лише встановленням ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, без урахування механізму їх спричинення, інтенсивності насильства, тривалості негативних наслідків для здоров'я та можливого впливу цих наслідків на поведінку потерпілого у критичний для реалізації рейдерського задуму період.

Суттєвим недоліком є також ненадання експертові повного обсягу

медичної документації та матеріалів кримінального провадження. У справах про рейдерство тілесні ушкодження часто мають легкий або середньої тяжкості характер і можуть не супроводжуватися тривалим стаціонарним лікуванням, що обумовлює швидку втрату об'єктивних ознак травм. Несвоєчасне витребування медичних документів, відсутність фотодокументації, результатів інструментальних обстежень або ігнорування відомостей, зафіксованих у протоколах слідчих (розшукових) дій, призводить до неможливості повноцінного експертного дослідження. Унаслідок цього судово-медичний експерт змушений робити ймовірні або обмежені висновки, що негативно впливає на подальшу оцінку доказів судом.

Проблемним залишається і питання строків призначення судово-медичної експертизи. Передчасне її призначення, до завершення лікування або без урахування можливих ускладнень, позбавляє судово-медичного експерта можливості оцінити повний клінічний перебіг ушкоджень. Водночас затягування з призначенням експертизи у справах про рейдерські злочини часто призводить до втрати можливості об'єктивної фіксації тілесних ушкоджень, що створює підґрунтя для заперечення факту насильства стороною захисту та формування версій про побутовий або випадковий характер травм.

Окремої уваги потребує проблема некоректного формулювання запитань, що виносяться на вирішення судово-медичного експерта. У практиці розслідування рейдерських кримінальних правопорушень поширеними є випадки постановки запитань, які мають правовий характер або виходять за межі спеціальних медичних знань експертів. Водночас ігноруються можливості експерта щодо встановлення просторово-часових характеристик травмування, відповідності механізму спричинення ушкоджень конкретним діям нападників, а також виключення альтернативних версій їх виникнення. Такий підхід зумовлює зниження інформативної цінності експертного висновку та ускладнює його використання для доведення організованого характеру насильства у структурі рейдерського злочину.

Неправильне визначення виду судово-медичної експертизи також

негативно позначається на ефективності розслідування. У складних рейдерських провадженнях, де тілесні ушкодження поєднуються з психоемоційним тиском, тривалим порушенням працездатності або обмеженням можливості здійснювати управлінські функції, доцільним є призначення комісійних або комплексних експертиз. Проте на практиці слідчі нерідко обмежуються первинною експертизою або безпідставно призначають повторні дослідження для вирішення тих самих питань, що призводить до затягування строків досудового розслідування та створює сумніви у належності отриманих доказів.

Таким чином, проблеми призначення судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях про рейдерські правопорушення мають системний характер і зумовлені недостатнім розумінням слідчими їх доказового потенціалу, а також специфіки насильства як способу реалізації рейдерських схем. Усунення цих проблем є необхідною передумовою підвищення ефективності досудового розслідування, забезпечення належної кримінально-правової кваліфікації діянь та формування переконливої доказової бази у справах зазначеної категорії.

Також вважаємо, що окремим проблемним аспектом призначення судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях, у тому числі пов'язаних із рейдерськими кримінальними правопорушеннями, є питання примусової участі підозрюваного у таких експертизах. Актуальність цієї проблеми зумовлена необхідністю забезпечення балансу між завданнями кримінального провадження, спрямованими на ефективне збирання доказів, і фундаментальними гарантіями прав людини, зокрема свободою особи від самовикриття і правом не давати показання проти себе і своїх близьких [50].

У кримінальному провадженні судово-медична експертиза нерідко передбачає безпосередню участь підозрюваного, що може включати його медичний огляд, відібрання зразків біологічного походження, фіксацію тілесних ушкоджень або інших фізичних ознак, які потенційно мають доказове значення. У контексті розслідування рейдерських кримінальних правопорушень

такі дії можуть бути спрямовані, зокрема, на встановлення причетності підозрюваного до застосування насильства, перевірку версій щодо механізму заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому або спростування версії сторони захисту про непричетність до силового впливу. Водночас примусовий характер залучення підозрюваного до експертизи може ставити під сумнів межі допустимого втручання держави у сферу його процесуальних прав.

Проблемність цього аспекту полягає у відсутності чіткого й однозначного розмежування між допустимими процесуальними діями, спрямованими на отримання об'єктивних фізичних даних, і забороненими формами примусу, які фактично змушують підозрюваного сприяти доказуванню власної винуватості. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти себе традиційно розглядаються як такі, що охоплюють не лише заборону примусу до надання показань, але й заборону використання процесуальних механізмів, які за своєю суттю мають обвинувальний характер і не можуть бути відокремлені від активної участі особи у формуванні доказів проти себе. Концептуально ці права можна вважати похідними від права на захист.

У випадку судово-медичної експертизи межа між пасивним сприйняттям процесуальних дій і активною участю підозрюваного є особливо тонкою. Наприклад, примусове проведення тілесного огляду, фіксація слідів ушкоджень або інших ознак, що свідчать про нещодавнє застосування фізичної сили, об'єктивно створює умови для отримання доказів, які безпосередньо пов'язують особу з інкримінованим діянням. За таких обставин виникає питання, чи не трансформується судово-медична експертиза з нейтрального засобу доказування у форму опосередкованого примусу до самовикриття.

Особливої увагу потребує ця проблема у кримінальних провадженнях про рейдерські злочини, де насильство або погроза його застосування часто мають неочевидний або ситуативний характер і доводяться за сукупністю непрямих доказів, а сторона захисту активно перешкоджає розслідуванню. У таких умовах результати судово-медичної експертизи підозрюваного можуть набувати визначального значення для обґрунтування версії сторони

обвинувачення, що підвищує ризик непропорційного обмеження його процесуальних прав у разі примусового залучення до експертизи.

Неврегульованість цього питання на належному доктринальному та нормативному рівнях призводить до різного тлумачення меж допустимості примусу з боку органів досудового розслідування, з боку судів, і з боку вчених [87, 56, 52]. Ми вважаємо, що це може створити передумови для визнання результатів судово-медичної експертизи недопустимими доказами через порушення права на свободу від самовикриття та права не свідчити проти себе. Відсутність чітких критеріїв допустимості примусової участі підозрюваного у судово-медичній експертизі негативно позначається на стабільності судової практики та прогнозованості правозастосування.

Проблемність примусової участі підозрюваного у судово-медичній експертизі, на нашу думку, посилюється з урахуванням нормативно закріплених вимог до змісту матеріалів, що надаються судово-медичному експерту для проведення дослідження. Так, в Інструкції про проведення судово-медичної експертизи передбачається, що в обставинах справи викладаються відомості, необхідні експерту для виконання експертизи та формулювання підсумків, зокрема слідчі дані, зміст медичних документів, а також результати опитування і скарги особи, яку оглядають (п. 3.3) [37]. Таким чином, участь особи у судово-медичній експертизі не обмежується пасивним об'єктом медичного дослідження, а передбачає отримання від неї вербальної інформації, що має значення для формування висновку.

У випадку, коли судово-медична експертиза проводиться щодо підозрюваного, включення до її процесу елементів опитування та фіксації скарг фактично створює ситуацію, за якої особа змушена повідомляти відомості, здатні бути використаними проти неї у кримінальному провадженні. З огляду на те, що такі відомості інтегруються до експертного висновку, який у подальшому набуває статусу джерела доказів, виникає ризик трансформації судово-медичної експертизи з нейтрального засобу доказування у форму опосередкованого примусу до самовикриття.

Це особливо проблематично з позицій практики Європейського суду з прав людини, який послідовно виходить із того, що свобода від самовикриття охоплює не лише заборону прямого примусу до дачі показань, але й недопустимість використання процедур, які фактично змушують особу сприяти формуванню доказів проти себе [95–98]. Якщо в межах судово-медичної експертизи від підозрюваного отримуються пояснення, скарги або інші відомості, що залежать від його волі та стосуються обставин інкримінованого діяння, це може розцінюватися як порушення права не свідчити проти себе, навіть за відсутності формального допиту.

Отже, закріплення вимоги щодо включення до матеріалів судово-медичної експертизи результатів опитування та скарг особи, яку оглядають, у поєднанні з можливістю примусового залучення підозрюваного до такої експертизи, створює нормативну та практичну колізію з принципом свободи від самовикриття. За відсутності чіткого розмежування між допустимим отриманням об'єктивних фізичних даних і недопустимим залученням особи до вербального відтворення обставин, що можуть бути використані проти неї, судово-медична експертиза ризикує перетворитися на інструмент обходу процесуальних гарантій, передбачених правом на справедливий судовий розгляд.

У цьому контексті обґрунтованим є висновок про необхідність обмежувального тлумачення положень, які допускають опитування підозрюваного в межах судово-медичної експертизи, а також запровадження чітких процесуальних гарантій, що унеможливлювали б використання отриманих таким шляхом відомостей як доказів вини особи.

Отже, аспект примусової участі підозрюваного у судово-медичній експертизі слід розглядати як одну з найбільш дискусійних і проблемних площин у механізмі призначення та проведення експертних досліджень. Його вирішення потребує вироблення чітких науково обґрунтованих підходів до визначення меж допустимого процесуального примусу, які б одночасно забезпечували ефективність досудового розслідування рейдерських

кримінальних правопорушень та не порушували фундаментальні гарантії прав людини.

3.2 Призначення криміналістичних експертиз

Використання можливостей судових експертиз у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством, є не додатковою опцією, а визначальним елементом повного, швидкого та неупередженого розслідування. Їх проведення дає змогу всебічно проаналізувати як правові, так і економічні аспекти рейдерства, сформувати належну систему достатніх доказів і забезпечити обґрунтованість процесуальних рішень слідчого, детектива й прокурора. Це свідчить про необхідність подальшого наукового дослідження питань участі експертів у справах про рейдерство та розроблення практичних методичних рекомендацій [90, с. 198].

Комплексне бачення ролі спеціальних знань у кримінальному процесі висвітлено у працях В. Галагана, І. Гори, М. Костицького, І. Петрової, І. Пирого, Б. Романюка, В. Шерстюка, А. Тимчишина, З. Соколовського, М. Щербаковського та багатьох інших дослідників. Окрему цінність становлять роботи Г. Бідняк, В. Діденка, Ю. Ковальова, Н. Копчі, Є. Лук'янчикова, А. Мировської, Д. Хомича, Н. Тимофєєвої, які розглядали специфіку використання спеціальних знань у провадженнях господарсько-правового характеру.

Проблематику призначення судових експертиз у кримінальному провадженні ґрунтовно розроблювали такі науковці, як В. Арешонков, Л. Аркуша, В. Гусєва, В. Журавель, О. Колесніченко, В. Кузьмічов, І. Пиріг, В. Шевчук, В. Шепітько, М. Щербаковський, Е. Сімакова-Єфремян, В. Юсупов та інші.

Окремі питання, пов'язані з призначенням експертиз у процесі

розслідування рейдерських посягань, були висвітлені у працях В. Кікінчука та В. Гусєвої [40], С. Стеценка [29], С. Трача [81], С. Тюленєва [82, 84, 85], М. Цуцкірідзе зі співавторами [72] та деяких інших авторів. Проте поза увагою вчених залишаються можливості криміналістичних експертиз у доказуванні фактів учинення рейдерства.

Криміналістична експертиза є різновидом спеціалізованого лабораторного дослідження матеріальних об'єктів з метою встановлення їх фактичного стану, властивостей і походження, з'ясування можливості або способу виконання певних дій, відтворення обставин їх здійснення, а також виявлення прихованих, латентних або зашифрованих слідів криміналістично значущої інформації. У межах такої експертизи можуть вирішуватися завдання, пов'язані з визначенням групової належності об'єктів, встановленням їх індивідуальної totoжності або виключенням totoжності, що має істотне значення для доказування у кримінальному провадженні [20, с. 34]. Проведення криміналістичної експертизи об'єктивно зумовлює необхідність застосування спеціальних криміналістичних знань, методів і технічних засобів, які виходять за межі загальноюридичної підготовки сторін кримінального провадження та суду.

Система криміналістичних експертиз характеризується значною видовою різноманітністю, що відображає багатогранність об'єктів і слідів кримінально-протиправної діяльності. До основних видів криміналістичних експертиз належать, зокрема, почеркознавча експертиза, лінгвістична експертиза мовлення, технічна експертиза документів, експертиза зброї, слідів і обставин її використання, трасологічна експертиза (за винятком досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних із одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, що належать до компетенції судово-медичних установ), фототехнічна та портретна експертизи, експертиза відео- та звукозапису, вибухотехнічна експертиза і експертиза техногенних вибухів. Окрему групу становлять експертизи матеріалів, речовин і виробів, які охоплюють дослідження лакофарбових і полімерних матеріалів, волокнистих речовин,

нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів, скла та кераміки, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, спиртовмісних сумішей, ґрунтів, металів і сплавів, вибухових і отруйних речовин, продуктів вибуху або пострілу, а також інших хімічних сполук, що можуть мати доказове значення. До криміналістичних експертиз також належить біологічна експертиза, спрямована на дослідження об'єктів біологічного походження у криміналістичному аспекті [36].

Важливою особливістю криміналістичних експертиз є спеціальний суб'єктний склад осіб і установ, уповноважених на їх проведення. Відповідно до положень статті 7 Закону України «Про судову експертизу» криміналістичні експертизи здійснюються виключно державними спеціалізованими судово-експертними установами. У зв'язку з цим суб'єктами судово-експертної діяльності у сфері криміналістичних експертиз виступають судові експерти науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, експертних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [68, 69]. Така законодавча модель спрямована на забезпечення належного рівня професійної компетентності експертів, стандартизації методик дослідження та гарантування об'єктивності висновків експертів.

Що стосується підстав призначення криміналістичних експертиз, то КПК України не містить вичерпного переліку випадків їх обов'язкового проведення. Водночас необхідність призначення окремих криміналістичних експертиз прямо впливає з положень інших нормативно-правових актів. Зокрема, обов'язковим є залучення судового експерта для встановлення виду, найменування, властивостей наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також їх походження та способу виготовлення чи переробки. Аналогічно, експертне дослідження є обов'язковим для вирішення питання про належність певних предметів до категорії зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв або радіоактивних матеріалів. Недотримання вимог щодо обов'язкового залучення судового експерта або

відсутність належної процесуальної ініціативи з боку слідчого чи прокурора на стадії досудового розслідування істотно впливає на всебічність, повноту й об'єктивність дослідження обставин кримінального правопорушення та може призводити до порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Проведеним аналізом матеріалів судової та слідчої практики встановлено, що у справах, пов'язаних із рейдерством, застосування спеціальних знань дозволяє вирішити питання про справжність документів, виявити ознаки незаконного втручання в електронні реєстри, проаналізувати фінансові операції на предмет фіктивності чи штучного доведення підприємства до неплатоспроможності тощо. Саме завдяки експертним дослідженням можна відтворити причинно-наслідкові зв'язки між діями рейдерів і негативними наслідками для суб'єкта господарювання, ФОПа, а також чітко окреслити межі кримінальної відповідальності за відповідними статтями КК України.

У цьому контексті ключове значення мають почеркознавчі та технічні експертизи документів, адже рейдерські схеми нерідко реалізуються через підроблені або фіктивні правочини, незаконні зміни, внесені до протоколів установчих зборів, довіреностей або реєстраційних документів [90, с. 197]. Вивченням емпіричного матеріалу з'ясовано, що у механізмі вчинення рейдерських кримінальних правопорушень підроблення офіційних документів виступає одним із найбільш поширених і водночас ефективних способів протиправного заволодіння майном, корпоративними правами або земельними ділянками. Зазначені документи надалі використовуються для введення в оману органів публічного адміністрування, суб'єктів державної реєстрації, нотаріусів та інших установ, наділених владними або реєстраційними повноваженнями, з метою створення формальної видимості законності відповідних правочинів.

Особливої поширеності підроблення документів набуває у сфері незаконних операцій із землею, де рейдерські посягання реалізуються шляхом фальсифікації правовстановлюючих і реєстраційних документів, підроблення підписів посадових осіб або власників земельних ділянок, а також шляхом

примушування осіб до підписання документів під тиском, обманом чи погрозами. У практиці досудового розслідування фіксуються також випадки складання завідомо неправдивих розписок, наказів, доручень та інших службових або цивільно-правових документів, а також оформлення фіктивних договорів, які використовуються як формальна підстава для незаконного переходу прав на земельні ділянки чи інше нерухоме майно [44, с. 186].

Також судово-технічна експертиза документів стає одним із ключових інструментів отримання інформації, що становить предмет доказування. Така експертиза передбачає дослідження документа або його окремих реквізитів (підписів, печаток, тексту, носія) з метою встановлення автентичності, способу виготовлення, наявності змін або фальсифікацій, а також технічних засобів, які могли бути використані при їх створенні. Таким чином, документальна фальсифікація у рейдерських злочинах виконує не допоміжну, а системоутворюючу функцію, оскільки саме через підроблені документи забезпечується легалізація протиправних дій у правовому полі й ускладнюється їх викриття. Це зумовлює підвищену роль криміналістичних експертиз у встановленні автентичності документів, ідентифікації виконавців підписів і рукописних записів, а також у доказуванні факту примусу чи імітації волевиявлення потерпілих осіб. Відтак зупинимось на дослідженні їх можливостей і проблемних аспектів призначення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Судово-почеркознавча експертиза є одним із ключових різновидів криміналістичних експертних досліджень, що має особливе значення у кримінальних провадженнях про рейдерство, оскільки саме документальна сфера є типовим інструментом реалізації протиправного заволодіння майном, корпоративними правами або контролем над суб'єктом господарювання (рідше активами фізичної особи-підприємця). У загальнонауковому вимірі судово-почеркознавча експертиза являє собою процесуально регламентоване дослідження, що здійснюється експертом, який володіє спеціальними знаннями у галузі почеркознавства, з метою встановлення фактів і обставин, що мають

значення для доказування у кримінальному провадженні, котрі стосуються ідентифікації виконавця рукописних записів і підписів, а також умов, у яких їх виконано [28, с. 84; 94, с. 58].

У справах про рейдерство об'єктами почеркознавчого дослідження найчастіше стають: рукописні реквізити документів, що формально підтверджують виникнення, зміну або припинення майнових і корпоративних прав, зокрема підписи в установчих документах, протоколах загальних зборів, договорах купівлі-продажу часток, довіреностях, заявах до органів державної реєстрації, фінансово-господарських документах тощо. До таких об'єктів належать рукописні тексти різного обсягу, короткі записи, підписи, цифрові позначення, а також записи, виконані друкованими літерами. Водночас успіх виконання ідентифікаційних завдань зумовлений низкою чинників, у зв'язку із чим ця проблематика потребує свого наукового осмислення.

Проблематика тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та загалом розвитку судового почеркознавства тривалий час перебуває у фокусі уваги українських науковців. У вітчизняній криміналістичній доктрині сформовано ґрунтовну теоретичну й методичну базу, що стосується як загальних закономірностей формування письмово-рухової навички, так і практичних аспектів її експертного дослідження. Значний внесок у становлення та розвиток судового почеркознавства зробили такі вчені, як Л. Ароцкер, М. Салтевський, Н. Клименко, С. Гонгало, О. Шведова, Є. Свобода та інші, чії праці заклали фундамент сучасних підходів до ідентифікаційних і діагностичних почеркознавчих досліджень.

Поряд із загальнотеоретичними напрацюваннями, у науковій літературі наявні комплексні монографічні дослідження, спрямовані на вдосконалення методичних рекомендацій проведення судово-почеркознавчих експертиз, оптимізацію практики їх застосування та розширення переліку завдань, що вирішуються експертами-почеркознавцями. Зокрема, питання можливостей і напрямів удосконалення методик неідентифікаційних почеркознавчих досліджень отримали ґрунтовне висвітлення у працях Е. Івакіна (2002) [35].

Особливості криміналістичного аналізу підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю, були всебічно досліджені Н. Комісаровою (2003) [43]. Також різним аспектам призначення і проведення почеркознавчої експертизи підписів приділили увагу О. Воробей і З. Меленевська (2006) [15], С. Качурін (2006) [39], Д. Мельника (2012) [53], М. Грига (2016) [25], що дозволило поглибити уявлення про варіативність почеркових ознак за нетипових умов письма.

Разом із тим, незважаючи на значний рівень наукової розробленості окремих аспектів судового почеркознавства, у вітчизняній літературі досі недостатньо системно висвітлено питання можливостей та проблемних аспектів, що виникають саме на етапі підготовки до призначення і проведення судово-почеркознавчих експертиз. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання забезпечення експерта належними вихідними даними, меж допустимого процесуального примусу, а також впливу організаційних і тактичних помилок на доказову цінність експертних висновків. Зазначене зумовлює актуальність подальших наукових пошуків у цьому напрямі та підтверджує необхідність комплексного осмислення відповідних проблем у сучасних умовах кримінального судочинства

Предметом судово-почеркознавчої експертизи є встановлення сукупності графічних, моторних і структурних ознак почерку, які відображають індивідуалізовану письмово-рухову навичку конкретної особи та можуть бути використані для ідентифікації виконавця рукопису або перевірки автентичності документа. Уточнюють також вчені, що до предмета судово-почеркознавчої діагностики слід відносити сукупність закономірностей формування та трансформації почеркових ознак, які зумовлюють зміну графічної структури рукопису під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників. Насамперед ідеться про залежність почерку від умов виконання рукопису, зокрема незвичної пози виконавця, використання нетипових матеріалів письма, виконання записів у темряві, за умов надмірного або бликуючого освітлення, у процесі руху транспортного засобу чи в інших нетипових просторово-часових

обставинах. Такі умови істотно впливають на координацію письмово-рухових актів і призводять до виникнення специфічних деформацій графічних елементів.

Водночас вказують вчені, що важливе місце у предметі судово-почеркознавчої діагностики займає дослідження залежності почерку від внутрішнього стану виконавця рукопису. Йдеться про вплив хворобливих або патологічних станів, м'язової втоми, переохолодження організму, незвичних психофізіологічних станів, алкогольного чи наркотичного сп'яніння, а також застосування фармакологічних засобів, що впливають на рівень збудження нервової системи. До цієї ж групи чинників належать установки на незвичний темп письма (штучно уповільнений або прискорений), а також вікові зміни, пов'язані з природним старінням організму, які поступово трансформують письмово-рухову навичку [18; 32].

Окремий аспект судово-почеркознавчої діагностики становить встановлення залежності почеркових ознак від віку особи-виконавця, що проявляється у зміні моторної стійкості, ритмічності письма, характері штрихів і просторовій організації рукопису. Вікові трансформації почерку можуть мати істотне значення для оцінки автентичності підписів та рукописних записів у документах, які використовуються як підстава для виникнення або переходу майнових і корпоративних прав [38, с. 96].

У судово-почеркознавчій експертизі об'єкт дослідження традиційно розглядається як документ або інший матеріальний носій рукопису, що має статус речового доказу у кримінальному провадженні. Такий підхід зумовлений тим, що саме рукопис є формою матеріалізації письмово-рухової навички особи, відображає індивідуальні властивості її почерку та виступає безпосереднім джерелом інформації про ці властивості. У цьому сенсі безпосереднім об'єктом судово-почеркознавчого дослідження є не сам документ як такий, а система стійких і варіативних ознак почерку, що знайшли своє відображення у відповідному рукописному тексті чи підписі.

Поряд із вузьким розумінням об'єкта судово-почеркознавчої експертизи у

спеціальній літературі застосовується і його розширене тлумачення. У такому випадку до об'єкта експертного дослідження відносять сукупність матеріалів провадження, що направляються для проведення експертизи та мають значення для вирішення поставлених перед експертом завдань. Йдеться, зокрема, про документи, які містять відомості щодо умов виконання рукопису, особи можливого виконавця та інших обставин, без урахування яких неможливе повноцінне наукове пояснення походження виявлених почеркових ознак [34].

При призначенні судово-почеркознавчої експертизи до кола вихідних даних, окрім спірного рукопису та порівняльних зразків почерку ймовірних виконавців, обґрунтовано включаються також відомості особистого характеру про таких осіб. До них належать дані про вік, професійну діяльність, рідну мову, стан здоров'я, наявність захворювань або інших факторів, що можуть впливати на формування та реалізацію письмово-рухової навички. Зазначені відомості експерт отримує насамперед з ухвали про призначення експертизи, а також із матеріалів провадження, зокрема показань свідків, довідок, висновків лікарських комісій, історій хвороби та інших документів, які мають значення для предмета експертного дослідження.

Водночас принциповим є те, що судовий експерт під час аналізу вихідних даних спирається виключно на встановлені фактичні відомості та не враховує їх правову чи суб'єктивну оцінку, надану учасниками провадження. Отриману інформацію експерт оцінює лише з позицій спеціальних почеркознавчих знань і використовує її для наукового пояснення походження, варіативності та трансформації почеркових ознак, виявлених у досліджуваному рукописі. Такий підхід забезпечує об'єктивність і наукову обґрунтованість експертного висновку, а також відповідає вимогам процесуальної неупередженості судово-експертної діяльності.

З огляду на особливості предмету й об'єкту почеркознавчої експертизи, вважаємо, що основним її завданням у контексті розслідування рейдерства є встановлення факту виконання рукописного тексту чи підпису конкретною особою або іншою особою від її імені, що безпосередньо пов'язано з викриттям

підроблення волевиявлення учасників корпоративних відносин. Саме через імітацію або фальсифікацію підписів у рейдерських схемах створюється видимість законності переходу прав, що зумовлює особливу доказову цінність результатів почеркознавчого дослідження.

Для проведення повноцінного та науково обґрунтованого почеркознавчого аналізу експерту, як правило, мають надаватися оригінали документів, оскільки саме вони містять максимальний обсяг індивідуалізуючих графічних ознак, недоступних для дослідження у копіях. У практиці розслідування рейдерських кримінальних правопорушень експертне дослідження здебільшого зосереджується на аналізі підписів, виконаних від руки на документах, виготовлених із використанням знакодрукувальних пристроїв. Такі об'єкти належать до найбільш складних з погляду ідентифікації, що пояснюється обмеженим обсягом почеркової інформації, значною варіативністю та нестійкістю графічних елементів, а також дефіцитом репрезентативних порівняльних зразків. Додаткові труднощі зумовлені деградацією письмово-рухової навички, навмисним маскуванню почерку або виконанням підписів у нетипових умовах, що характерно для протиправних дій рейдерського характеру.

Завдання судово-почеркознавчої експертизи традиційно поділяються на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні. Ідентифікаційні завдання спрямовані на встановлення тотожності або відсутності тотожності між виконавцем досліджуваного рукопису та конкретною особою. У справах про рейдерство вони мають вирішальне значення для доказування підроблення підписів учасників товариства, керівників підприємств або їх представників. Діагностичні завдання полягають у встановленні окремих відомостей про виконавця рукопису, зокрема його психофізіологічного стану, можливих патологічних змін або вікових особливостей, що можуть впливати на характер почеркових ознак. Ситуаційні завдання спрямовані на з'ясування умов виконання рукопису, включаючи навмисну зміну почерку, виконання письма у незвичних умовах або під впливом зовнішнього примусу, що є типовим для

рейдерських посягань, пов'язаних із тиском, залякуванням чи обманом.

Також до таких завдань належить установлення факту виконання рукописного тексту або підпису під впливом різноманітних «збиваючих» факторів природного чи штучного походження, здатних істотно впливати на характер письмово-рухової навички. Крім того, у межах судово-почеркознавчої діагностики можливе встановлення окремих узагальнених відомостей про виконавця рукопису, зокрема його належності до певної статевої або вікової групи, що має класифікаційне значення і може використовуватися для уточнення кола осіб, причетних до виконання досліджуваних документів. Водночас у наукових джерелах наголошується, що такі висновки мають імовірнісний характер і підлягають оцінці виключно у сукупності з іншими доказами, з урахуванням обмежень діагностичних можливостей судово-почеркознавчого дослідження [55].

Для вирішення ідентифікаційних завдань експерту, окрім спірного рукопису, мають бути надані зразки почерку ймовірного виконавця, які за походженням поділяються на вільні, умовно-вільні та експериментальні. У кримінальних провадженнях про рейдерство особливу цінність мають вільні зразки, виконані до початку кримінального провадження та не пов'язані з предметом розслідування, оскільки вони відображають природні та стійкі ознаки почерку без усвідомлення особою їх можливого подальшого використання у доказуванні. Водночас умовно-вільні зразки, створені після початку кримінального провадження, потребують критичної оцінки з огляду на можливість навмисного спотворення почерку.

Експериментальні зразки почерку відбираються з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та мають відповідати умовам, максимально наближеним до обставин виконання досліджуваного документа. У справах рейдерської спрямованості отримання таких зразків нерідко супроводжується процесуальними ускладненнями, пов'язаними з протидією з боку зацікавлених осіб, що зумовлює доцільність залучення кваліфікованого спеціаліста вже на етапі їх відбору.

Подекуди ненадання зразків призводить до унеможливлення вирішення завдань, покладених на експерта. Так, у матеріалах справи, що розглядалася Павлоградським районним судом Дніпропетровської області встановлено, що органом досудового розслідування було вилучено низку документів, які мали істотне доказове значення для встановлення фактичних обставин справи. Поряд із речовими доказами, отриманими за результатами проведення обшуку, матеріали провадження містили документи, що використовувалися стороною обвинувачення для обґрунтування участі особи у протиправній діяльності, а також для підтвердження окремих елементів суб'єктивної сторони інкримінованих діянь. У зв'язку з необхідністю перевірки автентичності підписів і рукописних реквізитів у таких документах слідчим було прийнято процесуальне рішення про призначення судово-почеркознавчої експертизи. Відповідна постанова разом із матеріалами кримінального провадження надійшла до державної спеціалізованої судово-експертної установи, де було заведено експертне провадження та визначено строк виконання експертного дослідження.

Під час підготовки до проведення експертизи судовим експертом встановлено, що наданих матеріалів недостатньо для вирішення поставлених ідентифікаційних завдань. Зокрема, у розпорядженні експерта були відсутні репрезентативні вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку і підписів осіб, від імені яких виконані досліджувані рукописні реквізити. З огляду на це експерт звернувся до органу досудового розслідування з клопотанням про надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення повноцінного порівняльного почеркознавчого аналізу.

Оскільки зазначені зразки у встановлений строк надані не були, судово-почеркознавча експертиза фактично не могла бути проведена по суті. У зв'язку з цим матеріали кримінального провадження, а також оригінали документів, які передбачалося дослідити, були повернуті органу досудового розслідування без виконання експертного завдання. Підставою для такого процесуального рішення стала відсутність обов'язкових вихідних даних, без яких вирішення

ідентифікаційних питань у судово-почеркознавчій експертизі є науково неможливим [11].

Тому слушною є позиція вчених, які звертають увагу на проблему визначення достатньої кількості порівняльних зразків, підкреслюючи, що її не можна вирішувати формально. Кількість необхідних зразків має визначатися з урахуванням обсягу досліджуваного рукопису та ступеня відповідності зразків установленим вимогам. Чим менший обсяг спірного рукописного матеріалу або чим меншою є якість зразків, тим більшої їх кількості потребує експертне дослідження [77, с. 24–26].

Наведений приклад наочно демонструє, що неналежна підготовка до призначення судово-почеркознавчої експертизи, зокрема ненадання повного комплексу порівняльних зразків почерку, істотно знижує ефективність використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. За таких умов судова експертиза втрачає свою доказову функцію, а документи, які визнаються стороною обвинувачення доказами, залишаються неперевіреними з точки зору їх автентичності. У контексті розслідування складних кримінальних правопорушень, що характеризуються поєднанням насильницьких, організаційних і документальних елементів, зазначені недоліки набувають особливої значущості. Вони не лише ускладнюють встановлення об'єктивної істини, а й створюють ризики порушення принципів повноти та всебічності досудового розслідування, а також негативно впливають на подальшу оцінку доказів судом.

Разом із цим, у науковому дискурсі можливо обґрунтувати позицію, відповідно до якої проведення судово-почеркознавчої експертизи стає фактично неможливим у випадках, коли особа ухиляється не лише від добровільного надання зразків почерку, а й від їх отримання у примусовому порядку. Така ситуація зумовлена не стільки процесуальними прогалинами, скільки об'єктивними межами реалізації примусу у сфері отримання зразків, пов'язаних із тілесною та психічною сферою особи.

Слід зауважити, що дещо суперечливою є і судова практика. Окремі суди

взагалі заперечують можливість відібрання зразків почерку у примусовому порядку (відповідно ч. 3 ст. 245 КПК України). Наприклад, у кримінальному провадженні № 42016250000000068 від 29 березня 2019 року органами досудового слідства встановлено, що посадові особи державного підприємства «Черкаське лісове господарство» внесли до офіційних документів завідомо неправдиві відомості. З метою всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження постала необхідність у проведенні почеркознавчої експертизи, у зв'язку з чим ініційоване відібрання в одного з підозрюваних зразків почерку, однак той відмовився надавати зразки для проведення почеркознавчої експертизи, а тому слідчий просив суд винести ухвалу, якою зобов'язав би надати експериментальні зразки почерку й підпису. Слідчий суддя відмовив у примусовому відібрання зразків, оскільки зразки почерку й підпису в розумінні ч. 3 ст. 245 КПК України не можна вважати біологічними зразками. Експериментальні зразки почерку та підпису особи, на відміну від біологічних зразків, неможливо відібрати примусово [86].

На відміну від вилучення речових доказів або отримання біологічних зразків, відбір зразків почерку передбачає активну участь особи у виконанні письмових дій, які є результатом її свідомої, контрольованої та індивідуалізованої письмово-рухової діяльності. У разі відсутності такої участі отримання автентичних експериментальних зразків почерку є науково та методично неможливим. Будь-яка спроба забезпечити виконання письма шляхом фізичного або психологічного примусу неминуче призводить до спотворення письмово-рухової навички, що нівелює доказову цінність отриманих матеріалів і суперечить самим засадам судово-почеркознавчої експертизи.

Більше того, застосування інтенсивного фізичного або психологічного впливу з метою змусити особу виконувати письмові дії може бути розцінене як таке, що виходить за межі допустимого процесуального примусу та потенційно підпадає під ознаки нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. У цьому контексті реалізація примусового порядку відбору зразків

почерку стикається з фундаментальними обмеженнями, пов'язаними з абсолютною заборорою катувань і жорстокого поводження, а також із принципом поваги до людської гідності.

Крім того, примусовий характер виконання письма неминує впливає на психофізіологічний стан особи, зумовлюючи появу штучних «збиваючих» факторів, які унеможливають відтворення природної письмово-рухової навички. За таких умов навіть формально отримані зразки не можуть вважатися репрезентативними для ідентифікаційного дослідження, а отже, не відповідають вимогам належності та допустимості з позицій судово-експертної методології.

У зв'язку з цим у науковій площині обґрунтовується висновок, що у випадках системного ухилення особи від надання зразків почерку – як у добровільному, так і у формально примусовому порядку – проведення судово-почеркознавчої експертизи має визнаватися об'єктивно виключеним. За таких обставин орган досудового розслідування або суд повинні використовувати альтернативні засоби доказування, зокрема аналіз вільних і умовно-вільних зразків, інші види криміналістичних експертиз, а також оцінку сукупності доказів без покладання вирішального значення на почеркознавче дослідження.

Зазначена наукова позиція насамперед стосується експериментальних зразків почерку, оскільки саме вони передбачають безпосередню, активну й усвідомлену участь особи у виконанні письмових дій за завданням сторони кримінального провадження. У випадках, коли особа ухиляється від надання таких зразків або чинить активний опір їх отриманню, реалізація навіть формально передбаченого примусового порядку фактично виявляється неможливою. Це зумовлено тим, що експериментальні зразки можуть бути науково цінними лише за умови відтворення природної письмово-рухової навички, тоді як виконання письма під фізичним або психологічним тиском неминує призводити до істотної деформації почеркових ознак і нівелює ідентифікаційний потенціал такого матеріалу.

Водночас обґрунтовані сумніви щодо об'єктивності та

репрезентативності можуть виникати і стосовно умовно-вільних зразків почерку. Хоча такі зразки формально не створюються спеціально для проведення експертизи, вони виконуються після початку кримінального провадження, що означає усвідомлення особою можливості їх подальшого використання у доказуванні. За таких умов не можна об'єктивно виключити вплив внутрішніх установок, психологічного напруження або навмисної модифікації письма, спрямованої на зміну або маскування індивідуальних почеркових ознак. Це особливо актуально у кримінальних провадженнях із високим рівнем конфліктності та протидії розслідуванню.

Таким чином, навіть за формальної наявності умовно-вільних зразків почерку їх доказова цінність не завжди може бути беззастережно визнана достатньою для вирішення ідентифікаційних завдань, оскільки відсутні об'єктивні критерії, які б гарантували збереження природної письмово-рухової навички на момент їх виконання. У сукупності з неможливістю отримання експериментальних зразків це істотно обмежує можливості проведення судово-почеркознавчої експертизи та підтверджує доктринальний висновок про об'єктивну виключність її проведення у випадках системного ухилення особи від участі у формуванні порівняльного матеріалу.

За таких обставин у науковій літературі обґрунтовується необхідність переорієнтації доказування на використання альтернативних джерел доказів і видів експертних досліджень, а також на критичну оцінку наявних матеріалів без покладання вирішального значення на результати почеркознавчої експертизи.

Окрім того, забезпечення повноти та наукової обґрунтованості почеркознавчого висновку безпосередньо залежить від обсягу інформації, наданої експерту щодо особи можливого виконавця й умов виконання спірного документа. У цьому контексті слідчий зобов'язаний фіксувати й доводити до відома експерта відомості про стан здоров'я особи, наявність захворювань нервової системи, психоемоційний стан, а також зовнішні фактори, що могли вплинути на формування почеркових ознак. Ненадання такої інформації

суттєво знижує доказову цінність експертного висновку та нерідко призводить до його імовірнісного характеру.

Критично слід підходити до оцінки висновку експерта. Таким, що не вимагає проведення додаткових і повторних експертиз можна вважати висновок, що сформульовано у категоричній формі. Таким, наприклад, є висновок у справі, розглянутій Голосіївський районним судом м. Києва. Відповідно до обставин справи за результатами судово-почеркознавчого дослідження експертом проаналізовано рукописні реквізити, що містяться у правочинах та інших документах, які слугували підставою для виникнення, зміни або припинення майнових чи корпоративних прав. Порівняльному аналізу підлягали спірні рукописні записи та підписи, виконані у досліджуваних документах, а також зразки почерку і підписів особи, від імені якої зазначені відповідні реквізити.

Під час проведення експертизи застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних почеркознавчих методів, спрямованих на виявлення й оцінку загальних і приватних ознак почерку, зокрема характеру рухів, темпу та ритму письма, просторової організації графічних елементів, особливостей натиску, форми та способів з'єднання штрихів, а також початкових і завершальних елементів рукопису. Отримані результати зіставлялися з відповідними ознаками, зафіксованими у порівняльних зразках, виконаних у різний час та за різних умов.

За сукупністю виявлених ознак встановлено наявність стійких, системних і істотних розбіжностей між досліджуваними підписами та зразками почерку особи, від імені якої вони зазначені. Виявлені відмінності стосувалися як загальних характеристик письмово-рухової навички, так і окремих приватних графічних елементів, що не можуть бути пояснені впливом випадкових, тимчасових або ситуаційних факторів, таких як втома, емоційний стан чи незвичні умови виконання письма. Окрім того, у досліджуваних підписах зафіксовано ознаки, характерні для імітації почерку, зокрема нерівномірність темпу, штучну зміну напрямку штрихів та нестійкий натиск, що не властиві

природній письмово-руховій навичці.

На підставі проведеного аналізу експерт дійшов категоричного висновку про те, що рукописні записи та підписи, виконані у досліджуваних документах, не відповідають почерку особи, від імені якої вони зазначені, і були виконані іншою особою. Такий висновок сформульовано з урахуванням сукупності ідентифікаційних ознак, які мають стійкий характер і дозволяють однозначно виключити тотожність виконавця [6].

На практиці нерідко трапляються ситуації, коли підписи у документах виконуються від імені вигаданих осіб, що також зумовлює потребу у проведенні відповідного експертного дослідження. Водночас у більшості таких випадків ідентифікувати виконавця підпису експертним шляхом не вдається, оскільки відсутня встановлена «особа-ймовірний виконавець», у якої можна відібрати зразки почерку та підпису для порівняльного дослідження.

З метою подолання дефіциту інформації, необхідної для експертної ідентифікації, слідчому доцільно застосовувати вибіркове відпрацювання соціальних і службових зв'язків суб'єкта підроблення. Слушно вказує В. Жердев, що як правило, ініціатор фальсифікації не залучає до підписання документів випадкових або сторонніх осіб, оскільки це підвищує ризик викриття через витік інформації. Найбільш обґрунтованим напрямом пошуку виконавця підпису від імені вигаданої особи є ближнє оточення суб'єкта підроблення (працівники підприємства, підлеглі, довірені особи, контрагенти, особи, що здійснюють бухгалтерський чи кадровий супровід), серед яких імовірність виявлення фактичного виконавця істотно вища [31, с. 176]. Однак такі заходи є доволі тривалими, тому нерідко відомості стосовно невстановленої особи, яка вдалася до підробки виділяються прокурором в окреме кримінальне провадження з кваліфікацією у пособництві в підробленні.

З огляду на характер ситуацій, в яких підроблювача не встановлено, у судовій практиці поширеними є ситуації, коли категоричні висновки почеркознавчих експертиз набувають визначального значення для доказування факту підроблення корпоративних документів і стають визначальними у

доказуванні. Так, у справі № 527/1096/19 суд, ухвалюючи вирок, послався на висновок судово-почеркознавчої експертизи, відповідно до якого підпис у графі «підписи засновників» протоколу зборів засновників агрофірми «Славутич» від 26 січня 2016 р. виконаний не директором підприємства, а іншою особою. Доказова цінність цього висновку полягала в тому, що за встановленими судом обставинами саме директор підприємства був єдиною особою, яка мала повноваження на підписання відповідного документа. Отже, категоричний характер експертного висновку не лише виключив можливість автентичного волевиявлення уповноваженої особи, а й однозначно підтвердив факт фальсифікації документа, що використовувався для незаконної державної реєстрації змін у статутному капіталі підприємства [5].

Отже, наведений приклад демонструє, що категоричний висновок судово-почеркознавчої експертизи, який однозначно встановлює виконання підпису неуповноваженою особою, може мати вирішальне доказове значення у кримінальних провадженнях про рейдерські посягання. Саме такі висновки дозволяють суду достовірно встановити факт підроблення документів, спростувати формалізоване волевиявлення та забезпечити належну правову оцінку незаконних змін у корпоративній структурі підприємства

Подібні категоричні висновки судово-почеркознавчої експертизи мають істотне доказове значення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерськими посяганнями, оскільки безпосередньо підтверджують факт підроблення документів та спростовують автентичність волевиявлення, яке формально використовується для обґрунтування незаконного переходу майнових або корпоративних прав.

Під час оцінки тієї складової експертного висновку, в якій викладено хід проведених досліджень, застосовані методи, отримані результати та їх науково-експертну інтерпретацію, особливу увагу доцільно приділяти наявності посилань на визнані та опубліковані методичні джерела у сфері судово-експертної діяльності. Саме такі посилання свідчать про використання апробованих наукових підходів і дозволяють перевірити відтворюваність та

обґрунтованість експертних висновків. Відсутність належного методичного обґрунтування або посилянь на відповідні наукові праці може розглядатися як істотний недолік експертного дослідження та слугувати підставою для виникнення обґрунтованих сумнівів щодо достовірності отриманих результатів.

Водночас у науковій і правозастосовній площині необхідно враховувати, що висновок судового експерта не має наперед установленної доказової сили та не є обов'язковим для органу досудового розслідування чи суду. Такий висновок підлягає оцінці за загальними правилами доказування, у сукупності з іншими доказами, зібраними у кримінальному провадженні, з урахуванням його внутрішньої узгодженості, наукової обґрунтованості, логічної послідовності та відповідності фактичним обставинам справи [85, с. 269].

Отже, судово-почеркознавча експертиза у кримінальних провадженнях про рейдерські правопорушення є складним і водночас ключовим засобом встановлення вагомих обставин механізму кримінальної протиправної діяльності, оскільки безпосередньо спрямована на викриття фальсифікації документів та імітації волевиявлення. Її ефективність визначається не лише рівнем спеціальних знань експерта, а й якістю процесуальної підготовки, повнотою та безсумнівністю порівняльних зразків, коректністю поставлених запитань і критичним підходом до оцінки результатів у сукупності з іншими доказами. Саме такий підхід дозволяє мінімізувати ризики помилкових висновків і забезпечити належний рівень доказування у справах цієї категорії.

Особливу актуальність для досліджуваних нами кримінальних правопорушень має *технічна експертиза документа*, що набуває свого значення у випадках, коли заволодіння майном здійснюється через правочини (що за умови підтвердження такого факту набудуть статусу нікчемних), оформлені за допомогою підроблених документів. Об'єктом такого експертного дослідження стають документи в цілому або їх окремі елементи, що мають потенційну доказову значущість. Це, зокрема, сукупність об'єктів, які за своїми властивостями та характеристиками можуть містити відомості про спосіб виготовлення документа, внесення до нього змін або інше стороннє втручання.

Питання способів підроблення документів досліджували В. Бірюков, Т. Бірюкова, С. Гонгало, І. Гора, М. Грига, А. Іщенко, І. Калініна, Н. Клименко, В. Коваленко, К. Ковальов, В. Лисиченко, І. Митрофанова, С. Павленко, В. Палій, М. Панова, Р. Степанюк, С. Стеценко, С. Трач, С. Тюленев, С. Чернявський та інші. Водночас значна частина наукових розвідок стосується окремих аспектів підроблення документів у сфері економіки загалом, тоді як проблематика призначення технічної експертизи документів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, потребує подальшого комплексного осмислення.

Превалююча кількість документів, що функціонують у сфері господарської діяльності, також є носіями відомостей про факти господарювання, що фіксуються у первинних документах, надалі підлягають обробці, систематизації та узагальненню, накопичуються в облікових регістрах і зрештою відображаються у підсумкових показниках балансу та фінансової (податкової) звітності. Документообіг у господарській діяльності може здійснюватися як у паперовій, так і в електронній формі. Паперовий документообіг є традиційним і зрозумілим для користувачів, які мають обмежений досвід роботи з інформаційними технологіями; водночас він забезпечує централізований контроль проходження документів на всіх стадіях їх підготовки та руху відповідно до загальних правил документообігу [67].

Електронний документ розуміється як документ, у якому інформацію зафіксовано у формі електронних даних і який містить обов'язкові реквізити [66]. Законодавець прирівняв електронний документ, що фіксує зміст правочину, до письмової форми. Згідно зі ст. 207 ЦК України правочин вважається вчиненим у письмовій формі, якщо його зміст зафіксовано в одному або кількох документах, у тому числі електронних, якими обмінялися сторони [88]. Для ідентифікації автора може застосовуватися електронний підпис; відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», накладення електронного підпису завершує створення електронного документа [67]. Водночас за відсутності електронного

підпису момент створення електронного документа нормативно визначений недостатньо чітко, що породжує практичні й доказові ризики.

В Україні поширення електронного документообігу підтверджується практикою використання систем обміну документами з електронним підписом. Тенденція полягає в поступовому витісненні паперових документів електронними з урахуванням законодавчих обмежень для окремих категорій документації [75, с. 55]. Фактично електронний документообіг перетворюється на стандарт сучасних бізнес-процесів.

Разом із тим цифровізація має і криміналістично значущий вимір: електронні документи технічно часто підробляти простіше, ніж паперові, оскільки це потребує менше матеріальних ресурсів і може здійснюватися дистанційно. За таких умов криміналістичні методики виявлення та дослідження підроблення електронних документів нерідко відстають від темпів розвитку інформаційних технологій, що створює додаткові можливості для зловживань.

З огляду на значні обсяги документної інформації, документообіг будь-якої організації охоплює рух документів від моменту створення (або отримання) до надсилання чи передання на архівне зберігання. Річний обсяг документообігу формують вхідні, вихідні та внутрішні документи. Для маскування підроблень суб'єкти господарювання можуть імітувати «правильний» порядок документування та проходження документів у межах усталених правил документообігу, що ускладнює своєчасне виявлення фальсифікацій.

Під способом підроблення документів слід розуміти об'єктивно та суб'єктивно зумовлену сукупність технічних засобів і прийомів їх застосування, спрямованих або на часткову зміну справжнього документа, або на створення повністю підробленого документа [57, с. 8]. Способи підроблення безперервно удосконалюються; водночас у криміналістиці традиційно розрізняють два узагальнені види: матеріальне підроблення (повне або часткове) та інтелектуальне підроблення [47, с. 249].

Слід зауважити, що терміни «підроблення документів» і «фальсифікація» застосовуються законодавцем диференційовано: у низці статей КК України щодо документів використовується поняття «підроблення», тоді як у ст. 220-2 – «фальсифікація». Аналіз диспозиції ст. 220-2 дозволяє розглядати «фальсифікацію» як різновид інтелектуальної підробки, тобто внесення до офіційної звітності фінансової установи завідомо неправдивих або неповних даних [49]. Інтелектуальне підроблення характеризується тим, що документ формально відповідає вимогам (наявні реквізити, використані «правильні» матеріали), однак відомості в ньому є недостовірними.

Одним із практично значущих проявів інтелектуальної підробки є маскування або зміна відомостей про юридичну особу в державних реєстрах, у тому числі через внесення неправдивих змін до установчих документів. Такі дії можуть поєднуватися і з матеріальним підробленням (маніпуляції зі штампами, графічними елементами, «підміну» фотозображень тощо), що ускладнює виявлення та вимагає комплексного криміналістичного аналізу [31, с. 82].

До об'єктів технічної експертизи документів належать, насамперед, реквізити документів, зокрема відбитки друкарських форм: друкарських і машинописних шрифтів, штампів, печаток та інших засобів відтворення текстової інформації. Окрему групу становлять рукописні тексти та фотозображення, розміщені на документах, які можуть бути носіями ознак підроблення або модифікації.

Важливим об'єктом дослідження є матеріали, з яких виготовлено документ, зокрема основа документа (папір, картон), фарбувальні речовини, а також допоміжні матеріали (клей, сургуч), коригувальні засоби та речовини, що використовуються для маскування окремих фрагментів документа (плями, нашарування фарби), у тому числі залишки витравлювальних або знебарвлювальних речовин. Крім того, у межах судової технічної експертизи досліджуються пристосування та технічні засоби, за допомогою яких виготовлялися або змінювалися документи, зокрема печатки, штампи, поліграфічні та друкарські пристрої (друкарські машини, принтери), а також

знаряддя письма – кулькові ручки, олівці, фломастери та інші аналогічні засоби [45, с. 162–163].

Предмет судово-технічної експертизи документів становить встановлення фактичних даних і обставин, пов'язаних із процесом виготовлення документа, особливостями його матеріальної структури, а також із внесенням змін, виправлень чи інших форм втручання в його зміст. До завдань такого експертного дослідження належить також виявлення прихованих, слабковидимих або невидимих записів, а також дослідження інших характеристик документа, встановлення яких можливе виключно із застосуванням спеціальних знань, методів і технічних засобів у сфері криміналістичного аналізу документів.

Судово-технічна експертиза документів дає змогу визначити автентичність документа, встановити наявність ознак його повної або часткової фальсифікації, а також виявити будь-які маніпуляції з текстовими, реквізитними чи матеріальними елементами, що мають істотне значення для вирішення питань доказування у кримінальному провадженні.

Проведене узагальнення судової практики дозволяє констатувати, що під час розслідування рейдерських кримінальних правопорушень технічною експертизою документів вирішується комплекс ідентифікаційних і неідентифікаційних (діагностичних) завдань. Зміст конкретних експертних завдань зумовлюються слідчою ситуацією, що складається на відповідному етапі досудового розслідування, характером підроблення корпоративних, реєстраційних або правовстановлюючих документів, а також способом незаконного заволодіння майном, корпоративними правами чи управлінськими повноваженнями.

У справах про рейдерство до ідентифікаційних завдань технічної експертизи документів належать такі:

- установлення конкретних технічних засобів, за допомогою яких було виготовлено або відтворено документи, що використовувалися для незаконної реєстрації змін у складі учасників, керівних органів чи статутному капіталі

суб'єктів господарювання, зокрема ідентифікація принтерів, копіювальної та іншої розмножувальної техніки;

- визначення родової (групової) належності матеріалів документів, паперу, фарбувальних речовин та барвників, нанесених за допомогою друкувальних пристроїв, а також речовин і засобів, які могли застосовуватися для внесення змін до первинного змісту документа (витравлювання, домальовування, змивання, маскування реквізитів тощо);

- встановлення факту спільного походження декількох документів або їх окремих фрагментів за способом виготовлення, часовими параметрами створення, умовами зберігання чи внесення змін, що має істотне значення для доказування системності рейдерських дій і причетності конкретних осіб або груп до підроблення документації.

Також на окрему увагу заслуговують й питання технічного дослідження документів на предмет встановлення давнини їх виготовлення. Це стосується як часу виготовлення матеріальної основи документа, так і часу внесення або зміни окремих реквізитів, записів, підпису тощо. Велика кількість спірних документів, які стають об'єктами цієї експертизи, бувають виконані не на час зазначеної в них дати, а раніше чи пізніше вказаних у документах років, місяців, з наступними і більш пізніми внесеннями змін до змісту. Зазначене потребує визначення абсолютної чи відносної давності виготовлення документа або нанесення певних реквізитів, наприклад, підпису, відбитків печаток, штампів, рукописного або друкованого тексту чи його фрагментів тощо. Закономірності зміни деяких характеристик матеріалів письма протягом певного часу лягли в основу низки експертних методик із встановлення давнини виготовлення документів. Вирішення зазначених завдань дозволяє не лише викрити факт фальсифікації документів, а й відтворити механізм їх виготовлення та використання в рейдерських схемах, ідентифікувати технічні та матеріальні джерела підроблення, а також встановити причинно-наслідкові зв'язки між окремими епізодами злочинної діяльності. Це, своєю чергою, забезпечує належне обґрунтування процесуальних рішень слідчого і

прокурора [23, с. 168].

З урахуванням того, що під час реалізації рейдерських посягань доволі часто застосовуються підроблені печатки, штампи та інші реквізити офіційних документів, виникає об'єктивна необхідність у призначенні судово-технічної експертизи документів. Зазначений вид експертного дослідження спрямований на встановлення достовірності реквізитів документів, зокрема відбитків печаток і штампів, підписів, а також рукописних записів, що мають істотне значення для підтвердження законності або протиправності відповідних управлінських, реєстраційних чи господарських дій.

У таких випадках перед експертом можуть ставитися питання щодо способу нанесення відбитків печаток і штампів, використаних технічних засобів, відповідності досліджуваних відбитків наданим зразкам, а також наявності ознак їх виготовлення неавторизованим способом. Результати судово-технічної експертизи документів дозволяють слідчому та суду об'єктивно перевірити версію про підроблення документів, відмежувати автентичні реквізити від фальсифікованих і тим самим забезпечити процедуру збирання доказів [91, с. 182].

Методичний арсенал техніко-криміналістичного дослідження документів включає використання різних видів світлової мікроскопії, аналізу в інфрачервоних та ультрафіолетових променях, методів дифузного копіювання, вологокопіювання, адсорбційно-люмінесцентних досліджень, а також дослідження в наскрізному та прямому освітленні. Застосування таких методів дозволяє виявити приховані зміни, відновити знищений текст, а також діагностувати матеріали, з яких виготовлено документ [42]. Ефективність проведення технічної експертизи документа значною мірою залежить від якості та повноти наданих на експертизу матеріалів, коректності формулювання запитань до експерта, а також дотримання процесуальних вимог щодо зберігання і передачі документації.

Під час призначення експертизи важливо чітко окреслити перелік обставин, що підлягають з'ясуванню, адже саме точність і конкретність

сформульованих питань значною мірою обумовлюють достовірність висновків. Разом із тим сучасний стан криміналістичного вчення висуває нові виклики щодо забезпечення науково-технічного оснащення для технічної експертизи документа, особливо в умовах застосування рейдерами новітніх технологій, таких як комп'ютерна графіка або спеціальні копіювальні пристрої. У цьому контексті обґрунтованим видається поєднання технічної експертизи документа із іншими видами експертиз, зокрема почеркознавчою, цифровою або економічною, що дозволяє комплексно досліджувати схеми фальсифікації документів та механізми заволодіння майном.

Отже, технічна експертиза документів відіграє важливу роль у виявленні підрбок, реконструкції змісту пошкоджених документів і встановлення способів їх створення, що, у свою чергу, сприяє збиранню доказів у справах, пов'язаних із рейдерством. Її результати не лише мають вагоме доказове значення, але й здатні впливати на кваліфікацію злочину та подальший хід досудового розслідування.

Як обґрунтовано підкреслюється у наукових джерелах, предмет судово-технічної експертизи документів полягає у встановленні фактичних обставин, пов'язаних із процесом створення документа, умовами його виготовлення, а також із внесенням змін, виправлень чи інших форм коригування його змісту. До кола завдань цього виду експертного дослідження належить також виявлення прихованих, слабковидимих або невидимих записів, дослідження реквізитів документа, матеріалів і технічних засобів, використаних при його виготовленні, а також інших характеристик, встановлення яких можливе виключно із застосуванням спеціальних технічних знань, методик і приладів у сфері криміналістичного аналізу документів [80, с. 217].

Зазначені можливості судово-технічної експертизи документів зумовлюють її особливе доказове значення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із підробленням офіційних, реєстраційних, фінансово-господарських та корпоративних документів. Саме за результатами такого експертного дослідження стає можливим встановлення справжності документа,

виявлення ознак його повної або часткової фальсифікації, визначення фактів стороннього втручання у текстову, реквізитну чи графічну структуру, а також з'ясування послідовності нанесення окремих реквізитів.

У контексті розслідування рейдерських кримінальних правопорушень технічна експертиза документів набуває системоутворюючого значення, оскільки саме через технічну модифікацію або підроблення документів створюється формальна ілюзія законності переходу прав на майно чи корпоративні активи. Такі обставини мали місце у кримінальному провадженні, розглянутому Голосіївським районним судом м. Києва. Матеріали справи свідчать про реалізацію організованої рейдерської схеми, спрямованої на незаконне заволодіння корпоративними правами та майном суб'єкта господарювання шляхом фальсифікації господарських і реєстраційних документів, подальшої примусової зміни керівництва та силового контролю над підприємством. Злочинний план характеризувався попередньою організованістю, розподілом ролей між учасниками та поєднанням документального і насильницького впливу. Так-от, документальний етап рейдерства включав виготовлення та використання підроблених договорів, протоколів загальних зборів, довіреностей і печаток, які застосовувалися для створення фіктивної заборгованості, перереєстрації керівних органів і легалізації доступу до активів підприємства. Силевий етап полягав у погрозах, незаконному позбавленні волі та подальшому фізичному усуненні особи, здатної перешкодити реалізації плану, а також у спробі фактичного захоплення виробничих і складських приміщень.

За таких обставин ключового доказового значення набули саме результати проведених судових експертиз. Зокрема, судово-технічна експертиза документів дозволила встановити спосіб виготовлення підроблених документів, невідповідність реквізитів, послідовність нанесення підписів і печаток, що підтвердило фіктивний характер правових підстав «зміни керівництва» та «виникнення боргу» [6].

Отже, встановлення обставин за допомогою експертних методів під час

проведення технічної експертизи методів дозволяє не лише викрити протиправний характер відповідних дій, а й забезпечити формування належної та допустимої системи доказів для подальшої процесуальної оцінки.

Відповідно до положень Науково-методичних рекомендацій, основними завданнями судово-технічної експертизи документів є: встановлення способу виготовлення документа; виявлення фактів і способів зміни його змісту (зокрема підміни аркушів); відновлення невидимих або слабо виражених записів; реконструкція первісного вигляду документа; визначення часу його створення; ідентифікація знарядь, технічних засобів та матеріалів, застосованих під час його виготовлення [55]. У сукупності такі завдання дають можливість експертові науково обґрунтовано визначити автентичність документа, встановити факти втручання в його структуру чи зміст та відтворити його початковий вигляд для подальшого використання в доказуванні.

У кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із рейдерством, на вирішення експерта, якому доручено проведення технічної експертизи документа, можуть бути винесені такі запитання:

- Чи вносилися зміни до тексту корпоративного, установчого, реєстраційного або фінансового документа, що став підставою для зміни власника, керівника чи складу учасників підприємства? Якщо так, то яким способом (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) та який був первинний зміст документа?

- Чи здійснювалася заміна аркушів у протоколі загальних зборів, статуті, договорі відчуження корпоративних прав, реєстраційній справі або бухгалтерських документах підприємства?

- Який зміст замаскованого (зафарбованого, забрудненого, замазаного) тексту у документах, що використовувалися для державної реєстрації змін щодо підприємства?

- Чи містять надані документи прихований або невидимий текст (зокрема службові примітки, попередні редакції, технічні нашарування), та який його зміст?

– Чи зберігся текст або інші реквізити (підписи, печатки, реквізити підприємства) на пошкоджених чи частково знищених аркушах документів, що мають значення для встановлення факту рейдерського втручання?

– Яким способом виконано підписи від імені учасників, керівників або спадкоємців підприємства у протоколах загальних зборів, договорах чи заявах до державного реєстратора (власноручно, із застосуванням технічних засобів, копіюванням, друкарським пристроєм)?

– Чи виконано записи у корпоративних та реєстраційних документах друкарським пристроєм, наданим на дослідження, та чи могли вони бути виготовлені централізовано з метою масового внесення змін до реєстрів?

– Чи виготовлено документи, що стали підставою для переходу корпоративних прав, у різний час, та чи відповідає фактичний час їх створення задекларованим датам прийняття рішень?

– У якій послідовності були нанесені реквізити документа (підпис, відтиск печатки, дати, реєстраційні номери) та чи відповідає ця послідовність законному порядку оформлення корпоративних рішень?

– Чи належать надані на експертизу фрагменти або аркуші конкретному протоколу загальних зборів, статуту, договору або іншому корпоративному документу, використаному в рейдерській схемі?

– Чи виготовлено документ шляхом технічного або комп'ютерного монтажу із використанням копіювально-розмножувальної техніки або програмного редагування з метою створення фіктивного корпоративного рішення?

– Чи використовувалися для виготовлення змонтованих корпоративних документів інші документи, вилучені під час обшуків або отримані з реєстраційних справ підприємства?

– Який тип, система та модель копіювально-розмножувального пристрою використовувалися для виготовлення протоколів, статутів або заяв, і чи виготовлено ці документи на одному й тому самому пристрої?

– Яким способом нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле)

підприємства у документах, що стали підставою для перереєстрації корпоративних прав? Чи відповідає відтиск наданим зразкам та чи нанесений він у той період, яким датовано документ?

– Який тип принтера використовувався для виготовлення текстів документів, поданих для державної реєстрації змін щодо підприємства, та чи виготовлені вони на одному або на різних принтерах?

– Чи мають спільну родову (групову) належність матеріали корпоративних документів (папір, фарба, тонер, клей, картон) з матеріалами, вилученими у приміщеннях, пов'язаних з підготовкою та реалізацією рейдерського захоплення?

Так само, як і висновок почеркознавчої експертизи, висновок експерта за результатами техніко-криміналістичного дослідження документів є самостійним джерелом доказів у кримінальному судочинстві. Аналіз різних видів висновків судової техніко-криміналістичної експертизи документів свідчить, що найбільшу доказову цінність під час судового розгляду мають категоричні висновки експерта, оскільки саме вони дозволяють однозначно підтвердити або спростувати певні фактичні обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Водночас ймовірні, альтернативні висновки, а також висновки про встановлення групової належності не втрачають свого значення у доказуванні. Хоча такі висновки не дають підстав для беззаперечного твердження щодо встановлених фактів, вони мають суттєве тактичне значення для розслідування, оскільки сприяють орієнтації слідчого у виборі подальших напрямів перевірки версій, звуженню кола ймовірних виконавців документа та організації пошукових і процесуальних дій, спрямованих на їх ідентифікацію [22, с. 17].

Отже, проведення судово-технічної експертизи документів дозволяє з'ясувати особливості технології їх виготовлення, встановити, які матеріали та засоби були використані в цьому процесі, виявити факти підроблення підписів і печаток, визначити час створення документа, а також виявити приховані записи чи внесені до нього зміни. Це дає змогу отримати об'єктивні та науково

обґрунтовані результати, які мають вирішальне значення для кримінальних проваджень, зокрема у справах про рейдерські посягання.

На практиці ж нерідко фіксуються типові помилки, яких припускаються слідчі під час призначення судово-технічної експертизи документів. Серед найпоширеніших: невизначеність виду експертного дослідження при одночасному направленні об'єктів різної природи (рукописних, машинописних, друкованих документів); неповне або взагалі відсутнє надання необхідних матеріалів і порівняльних зразків, без яких неможливо виконати поставлені завдання; формулювання нечітких, розпливчастих або таких, що виходять за межі компетенції експерта, запитань; недотримання вимог щодо пакування та забезпечення цілісності об'єктів, що може спричинити їх пошкодження або створити ризик несанкціонованого втручання.

Одним із поширених різновидів сучасного підроблення є виготовлення цифрових записів незначного обсягу, а також підписів у документах із використанням комп'ютерної техніки. У таких випадках перед експертами постає завдання диференціації способу виконання реквізитів документа. Зокрема, встановлюється, що штрихи підпису, виконані за допомогою лазерного принтера, можуть візуально майже не відрізнятися від штрихів, нанесених гелевою ручкою з чорним барвником, однак за результатами мікроскопічного дослідження різні засоби виконання підпису досить легко діагностуються за морфологічними ознаками штрихів [70, с. 216].

На сьогодні значну частину об'єктів, що надходять на дослідження до експертних установ, становлять документи, виготовлені із застосуванням комп'ютерної техніки, які слід розглядати як нову категорію об'єктів експертного дослідження. Такі об'єкти доволі часто є предметом комп'ютерно-технічної експертизи, яка є основною процесуальною формою використання спеціальних знань у сфері комп'ютерних технологій, і належить до класу інженерно-технічних експертиз. Результати цієї експертизи нерідко становлять істотну частину доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Виявлення підроблення в електронних документах є складним завданням,

що потребує розроблення нових методичних підходів. У цьому випадку неможливо безпосередньо застосовувати традиційні методи, характерні для почеркознавчої експертизи або техніко-криміналістичного дослідження кліше печаток і штампів. Кінцевий вигляд документа на паперовому носії значною мірою залежить від програмного забезпечення комп'ютера та характеристик друкувального пристрою, за допомогою якого здійснювалась роздруківка [92, с. 408]. З огляду на зростання значення інформаційних технологій у корпоративному управлінні, дедалі більшої актуальності набувають комп'ютерно-технічні експертизи, що дають змогу виявляти втручання у бази даних, корпоративні реєстри та електронні системи документообігу [90, с. 198].

Залежно від об'єктів і завдань, що вирішуються, експертизи комп'ютерної техніки поділяються на два основні різновиди:

1) апаратну експертизу комп'ютерів, їх вузлів і пристроїв, яка спрямована на встановлення технічних характеристик, стану та можливостей використання комп'ютерної техніки;

2) експертизу комп'ютерних даних і програмного забезпечення, що включає виявлення та аналіз інформації на комп'ютерних носіях, відновлення видаленої інформації, розшифрування закодованих файлів, а також встановлення характеру змін, внесених до електронних документів чи програм [31, с. 174].

Під час підготовки та призначення комп'ютерно-технічної експертизи слід виходити з таких положень:

- для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові необхідно надавати сам носій (жорсткий диск, флеш-накопичувач тощо), а за можливості – і весь комп'ютерний комплекс;

- для встановлення відповідності програмного продукту певним параметрам або визначення його вартості надаються копія досліджуваного програмного забезпечення та еталонний дистрибутив;

- для дослідження технічного стану комп'ютерної техніки надається відповідне обладнання разом із технічною документацією;

– для встановлення авторства програмного продукту – вихідні тексти та виконувані модулі як досліджуваної програми, так і програм, створених особою, щодо якої перевіряється відповідна версія;

– для ідентифікації друкувального пристрою, за допомогою якого виготовлено підроблений документ, необхідно надавати принтер разом із системним блоком, оскільки формування тексту та графічних елементів здійснюється під управлінням програмного забезпечення комп'ютера [31, с. 174–175].

Отже, можемо узагальнити, що почеркознавча експертиза у досліджуваних нами кримінальних правопорушеннях спрямована на:

1. Ідентифікацію особи, яка виконала рукописний текст чи підпис, тобто встановлення того, хто саме підробив підпис у протоколах загальних зборів, договорах, довіреностях та інших документах.

2. Виявлення підроблень у підписах та рукописних записах, тобто встановлення фактів імітації, копіювання чи виконання підписів і текстів із використанням технічних засобів.

3. Аналіз впливу зовнішніх або внутрішніх чинників, тобто встановлення, чи був підпис виконаний у стані хвороби, стресу, фізичного виснаження або під примусом.

4. Визначення орієнтовних соціально-демографічних характеристик виконавця, зокрема його приблизного віку чи статі.

5. Визначення кількості виконавців, тобто встановлення, чи виконано записи однією особою чи декількома, що дає змогу виявити участь кількох осіб та можливу групову змову.

Своєю чергою технічна експертиза документів дає змогу вирішити такі ключові завдання:

1. Установлення способу виготовлення документа, тобто з'ясування технології друку, письма чи іншого способу створення його текстової частини.

2. Виявлення змін у змісті документа, тобто встановлення фактів підміни аркушів, внесення дописок, здійснення виправлень чи інших коригувань у його

реквізитах.

3. Відновлення первісного змісту документа, тобто реконструкція невидимих, пошкоджених або стертих записів і встановлення його початкового вигляду.

4. Ідентифікація технічних засобів і матеріалів, тобто встановлення знарядь, кліше, штампів, принтерів, копіювальної чи розмножувальної техніки, які були використані під час виготовлення або підроблення документа.

5. Визначення часу створення документа, тобто встановлення, чи був він виготовлений заднім числом з метою легалізації дій, пов'язаних із рейдерським захопленням.

6. Перевірка автентичності печаток і штампів, що передбачає аналіз відбитків, встановлення способу їх нанесення та виявлення можливих ознак підроблення.

Також у контексті розслідування фізичного рейдерства, учиненого із використанням зброї, зростає актуальність експертизи зброї, слідів і обставин її використання. Відповідно до проведеного аналізу матеріалів слідчої та судової практики, найбільш поширеним екземпляром зброї, що застосовується під час вчинення рейдерських кримінальних правопорушень, застосовується саме вогнепальна зброя. Ця обставина вказує на доцільність визначення проблематики призначення відповідних експертиз.

Наприклад, у провадженні № 2201600000000436, органом досудового розслідування встановлювалися обставини, які за своєю суттю свідчили про можливі ознаки рейдерського захоплення майна та корпоративних прав суб'єктів господарювання. За версією сторони обвинувачення, протиправні дії були пов'язані з використанням майнових і матеріально-технічних ресурсів підприємств, що перебували у сфері корпоративного впливу обвинуваченого, у тому числі для забезпечення діяльності третіх осіб і незаконних формувань.

Поряд із перевіркою обставин, пов'язаних із корпоративним контролем і фактичним розпорядженням активами, під час проведення обшуку за місцем проживання обвинуваченого виявлено та вилучено боєприпаси військового

зразка. Вказані предмети розглядалися стороною обвинувачення як додатковий елемент тиску та силового забезпечення протиправної діяльності, що є характерною ознакою силового (квазікримінального) рейдерства.

З метою належної правової оцінки вилучених предметів у кримінальному провадженні призначено судову експертизу зброї та боєприпасів, за результатами якої встановлено, що вони є бойовими припасами військового зразка, придатними для використання за цільовим призначенням. Саме висновок експерта дозволив відмежувати законний обіг мисливських боєприпасів (дозвіл на зберігання та носіння яких мав обвинувачений) від незаконного зберігання бойових припасів та надати доказову основу для кваліфікації відповідних дій [11].

В іншому кримінальному провадженні, розглянутому судом, встановлено існування стійкої організованої групи, діяльність якої спрямована на насильницьке примушування керівників та власників підприємств до виконання цивільно-правових зобов'язань, а також на протиправне заволодіння майном і корпоративним контролем. На нашу думку, за своїм змістом і способом реалізації такі дії мали характер силового рейдерства, поєднаного з використанням підроблених документів, організованого насильства та погроз його застосування.

Особливістю зазначеної справи є те, що рейдерські дії не обмежувалися виключно маніпуляціями з правовими або корпоративними інструментами, а супроводжувалися реальним силовим компонентом. Під час реалізації злочинного плану організатори залучали значну кількість осіб, забезпечували їх спеціальним екіпіруванням, засобами захисту та предметами, пристосованими для нанесення тілесних ушкоджень, а також зброєю та спеціальними засобами, призначеними для придушення опору охорони підприємств.

У ході нападу на об'єкт господарювання зафіксовано застосування короткоствольної зброї не смертельної дії, а також інших засобів ураження, що спричинили потерпілим тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості. За таких обставин наявність і характер зброї мали принципове значення для правильної

кримінально-правової оцінки дій учасників нападу та відмежування господарського конфлікту від організованого насильницького захоплення підприємства.

З метою встановлення правової природи вилучених предметів, їх технічних характеристик і придатності до використання за цільовим призначенням у кримінальному провадженні була призначена судова експертиза зброї та спеціальних засобів. Висновки експерта підтвердили, що вилучені зразки відносяться до категорії зброї та спеціальних засобів, здатних створювати реальну загрозу життю і здоров'ю людей. Саме ці висновки стали важливим доказовим елементом для доказування силового характеру рейдерських дій, а також для встановлення ступеня суспільної небезпеки вчинених злочинів [9].

Таким чином, висновок експерта, складений на підставі дослідження предмету, що схожий на зброю, відіграє вирішальне значення у доказуванні в діях особи окремого складу злочину (незаконного поводження зі зброєю), а також у розкритті загального механізму протиправного заволодіння активами та корпоративним контролем. У кримінальних провадженнях щодо рейдерства судова експертиза зброї виконує не лише допоміжну, а системоутворюючу функцію доказування, оскільки дозволяє підтвердити використання насильства як інструменту захоплення майна та корпоративного контролю, а також обґрунтувати кваліфікацію дій учасників організованої злочинної діяльності.

Експертиза зброї та слідів і обставин її використання є одним із ключових різновидів судових експертиз, що ґрунтується на спеціальних знаннях у галузі судової балістики. До її основних різновидів належать:

- 1) дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї;
- 2) дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу;
- 3) дослідження гранатометів.

Зазначені дослідження спрямовані на вирішення широкого кола завдань ідентифікаційного та неідентифікаційного характеру, пов'язаних із

встановленням властивостей вогнепальної зброї, боєприпасів, механізму пострілу та слідів їх дії. Об'єктами дослідження можуть бути сама зброя й елементи патронів, сліди пострілу на різних перешкодах, одязі, тілі потерпілого або особи, яка здійснювала стрільбу.

Об'єктами дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї є:

- штатна, саморобна, перероблена та травматична вогнепальна зброя;
- штатні та саморобні боєприпаси;
- окремі частини зброї та боєприпасів;
- конструктивно схожі із ними вироби.

Типовими запитаннями, що вирішуються в межах даного виду експертизи, є такі:

- 1) чи є наданий предмет вогнепальною зброєю або її складовою частиною;
- 2) яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено зброю або боєприпас;
- 3) до якого виду, системи, моделі та калібру належить зброя;
- 4) чи є зброя справною та придатною до стрільби;
- 5) чи виключають виявлені несправності можливість здійснення пострілу;
- 6) чи є наданий предмет боєприпасом або його частиною;
- 7) до якого виду та калібру належить патрон;
- 8) для якої зброї він призначений;
- 9) чи придатний патрон до стрільби;
- 10) до якого виду та калібру належать відстріляні складові патрона (куля, гільза).

У межах спеціальності «Дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу» основна увага приділяється аналізу:

- 1) слідів на відстріляних кулях і гільзах;
- 2) об'єктів із вогнепальними пошкодженнями;
- 3) фактичних даних кримінального провадження, що містять інформацію про застосування вогнепальної зброї.

Типові запитання включають:

- 1) чи була дана куля, шрот або картеч вистріляна з конкретного екземпляра зброї;
- 2) чи відстріляна гільза з наданої на дослідження зброї;
- 3) чи відстріляні досліджувані кулі або гільзи з одного екземпляра зброї;
- 4) чи є куля і гільза складовими частинами одного патрона;
- 5) з якої зброї (виду, системи, моделі, калібру) було здійснено постріл;
- 6) чи є пошкодження на об'єкті вогнепальним;
- 7) який тип і калібр снаряда утворив пошкодження;
- 8) чи є пошкодження вхідним, вихідним або проміжним;
- 9) якою кількістю пострілів утворено пошкодження;
- 10) у якому напрямку, з якої відстані та з якого положення було здійснено постріл;
- 11) чи можливе утворення пошкодження за обставин, на які посилаються учасники кримінального провадження. Зазначений перелік не є вичерпним і може доповнюватися з урахуванням конкретних умов події.

Отже, основні завдання цієї експертизи в контексті насильницького рейдерства включають у себе такі:

- «1) визначення виду зброї, її моделі, калібру, технічних характеристик;
- 2) встановлення факту пострілу та можливості використання зброї на момент події (придатності до стрільби);
- 3) ідентифікацію зброї за слідами на кулях і гільзах, знайдених на місці події;
- 4) встановлення дистанції та напрямку пострілу, що дозволяє відтворити механізм застосування насильства;
- 5) оцінку можливості випадкового чи умисного пострілу, що має істотне значення для правової кваліфікації;
- 6) виявлення слідів пострілу на одязі, тілі потерпілого або предметах, що підтверджує факт застосування зброї та її можливу роль у спричиненні тілесних ушкоджень» [55].

У разі заподіяння вогнепальних тілесних ушкоджень експертиза зброї, слідів та обставин її використання не здатна самотійно вирішити весь комплекс питань, що виникають у кримінальному провадженні. У таких випадках обов'язковим є призначення медико-криміналістичної експертизи, яка перебуває у тісному функціональному взаємозв'язку із судово-медичною експертизою. Саме судово-медична експертиза встановлює характер і механізм утворення вогнепальних ран, їхній тип, локалізацію та ступінь тяжкості, а також дозволяє визначити, чи відповідають виявлені ушкодження певному виду зброї або її окремим конструктивним і балістичним характеристикам.

Таким чином, у випадках рейдерства, поєднаного із застосуванням вогнепальної зброї, використання спеціальних знань набуває критичного значення. Лише комплексний підхід, що поєднує судово-медичні, знання у галузі зброєзнавства та криміналістичні дослідження, дає змогу об'єктивно з'ясувати всі обставини події, відтворити механізм застосування насильства, встановити роль і ступінь участі кожного з учасників, підтвердити факт збройного впливу та забезпечити належну кримінально-правову оцінку вчинених дій.

Проблематика протидії рейдерству в Україні залишається надзвичайно актуальною, оскільки це явище становить комплексну загрозу не лише для окремих суб'єктів господарювання, а й для економічної безпеки держави в цілому. Рейдерські посягання охоплюють широкий спектр кримінально караних діянь – від підроблення документів і маніпулювання реєстраційними процедурами до неправомірного фізичного тиску, заподіяння тілесних ушкоджень і застосування вогнепальної зброї. Така багатогранність зумовлює необхідність залучення різних видів спеціальних знань на всіх етапах досудового розслідування.

Комплексне застосування спеціальних знань: економічних, судово-медичних, трасологічних та зброєзнавчих, є ключовим інструментом виконання завдань кримінального провадження у справах про рейдерство. Саме вони дозволяють реконструювати механізм злочинної діяльності, встановити

причинно-наслідкові зв'язки між діями рейдерів і завданою шкодою, об'єктивно оцінити ступінь суспільної небезпеки посягання та забезпечити правильну кваліфікацію кримінальних правопорушень.

Особливої уваги потребують випадки, коли рейдерство супроводжується насильством або застосуванням вогнепальної зброї. Ефективна протидія насильницьким формам рейдерства можлива лише за умови високого рівня професійної взаємодії між слідчими, прокурорами та експертами різних галузей знань. Лише комплексне, науково обґрунтоване й узгоджене застосування спеціальних знань здатне забезпечити повноту, об'єктивність і неупередженість досудового розслідування та створити реальні передумови для невідворотності кримінальної відповідальності винних осіб [89, с. 489].

З огляду на проведене вивчення матеріалів судової практики слід констатувати, що на дослідження експерта можуть направлятися і боеприпаси. Так, у судовій практиці трапляються ситуації, у яких об'єктами судово-експертного дослідження є: бойові ручні гранати, що використовуються або зберігаються в контексті насильницьких протиправних дій, зокрема під час силових рейдерських посягань. У межах одного з таких проваджень, пов'язаного з незаконним заволодінням майном суб'єкта господарювання, органом досудового розслідування було вилучено предмети, зовні схожі на ручні осколкові гранати. З метою встановлення їх правової природи, ступеня вибухонебезпечності та можливості використання за цільовим призначенням було призначено судову експертизу боеприпасів вибухової дії. За результатами експертного дослідження встановлено, що вилучені предмети є бойовими ручними гранатами промислового виготовлення, спорядженими вибуховою речовиною та придатними до вибуху.

Отримані висновки експерта мали істотне доказове значення, оскільки дозволили не лише віднести вилучені предмети до категорії боеприпасів, але й підтвердили реальність загрози життю та здоров'ю людей, що супроводжувала протиправні дії. Це, у свою чергу, стало підставою для оцінки відповідних дій як таких, що мають виражений силовий характер, та виключило можливість їх

тлумачення виключно в площині господарського або цивільно-правового спору [10]. Таким чином, дослідження боєприпасів, зокрема гранат, у межах експертизи є важливим елементом доказування у кримінальних провадженнях, де застосування або демонстрація вибухових пристроїв використовується як інструмент тиску, залякування або забезпечення реалізації злочинного умислу.

Проведений аналіз слідчої та судової практики свідчить, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних із фізичним (силовим) рейдерством, експертиза зброї, слідів і обставин її використання набуває особливого, системоутворюючого значення. Її результати дозволяють не лише встановити окремі фактичні обставини, а й розкрити механізм насильницького впливу, який використовується як інструмент незаконного заволодіння майном і корпоративним контролем.

Застосування або демонстрація вогнепальної зброї та боєприпасів у процесі рейдерських посягань має на меті залякування, придушення опору та примушування потерпілих до прийняття вигідних для злочинців рішень. У зв'язку з цим саме висновок експерта є ключовим засобом відмежування цивільно-правового або господарського конфлікту від організованого насильницького захоплення, що має кримінально-правову природу.

Дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів дозволяє встановити їх належність до категорії зброї, вид, систему, модель і калібр, технічний стан і придатність до стрільби, а також реальність загрози, яку вони становлять. Натомість дослідження слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу забезпечує можливість реконструкції події, перевірки показань учасників кримінального провадження та встановлення ступеня активності й ролі кожного з них.

Особливе місце у доказуванні займають експертизи боєприпасів вибухової дії, зокрема бойових ручних гранат. Їх використання або зберігання в контексті рейдерських посягань свідчить про якісно вищий рівень суспільної небезпеки, а відповідні експертні висновки мають вирішальне значення для доказування силового характеру протиправних дій і наявності умислу на

застосування насильства.

Отже, експертиза зброї та слідів і обставин її використання у кримінальних провадженнях щодо рейдерства виконує не лише допоміжну, а ключову доказову функцію, забезпечуючи об'єктивність кримінально-правової оцінки подій, належну кваліфікацію дій винних осіб та ефективне протистояння насильницьким формам заволодіння майном і корпоративними правами.

3.3 Призначення інших видів судових експертиз

Судова експертиза, попри відсутність у її висновків наперед встановленої доказової сили [50], посідає особливе місце в системі засобів доказування у кримінальному провадженні та має низку суттєвих переваг порівняно з іншими джерелами доказів. Її доказова цінність зумовлена можливістю отримання об'єктивної, науково обґрунтованої та професійно вивіреної інформації, сформованої на основі спеціальних знань, апробованих методик і аналізу фактичних даних, недоступних для безпосереднього сприйняття учасниками кримінального процесу без відповідної підготовки.

У кримінальних провадженнях про рейдерські кримінальні правопорушення значення судової експертизи істотно зростає, оскільки такі злочини, як правило, характеризуються високим рівнем латентності, складною структурою протиправної діяльності та використанням формально легальних механізмів для досягнення злочинної мети. Саме експертні дослідження дозволяють встановити або спростувати обставини, що мають ключове значення для викриття фальсифікацій документів, підроблення волевиявлення учасників корпоративних відносин, маніпулювання реєстраційними, фінансово-господарськими чи технічними даними.

Залучення судової експертизи сприяє не лише формуванню достатніх доказів, а й забезпечує можливість суду здійснити всебічну, повну й об'єктивну

оцінку складних фактичних обставин справи. Особливо це стосується випадків, коли вирішення спору потребує спеціальних знань у сфері економіки, фінансів, бухгалтерського обліку, корпоративного управління, інформаційних технологій або технічного аналізу документів, що є типовим для кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи. Таким чином, судова експертиза є важливим інструментом подолання труднощів, притаманних розслідуванню рейдерства, оскільки дозволяє надати об'єктивну й аргументовану оцінку складним і багатоаспектним ситуаціям, мінімізувати вплив суб'єктивного чинника та забезпечити прийняття законного й обґрунтованого процесуального рішення як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, окрім судово-медичних і криміналістичних досліджень, особливу значущість має призначення судово-економічної експертизи, яка дозволяє встановити ключові економічні параметри діяльності суб'єкта господарювання. У межах цієї експертизи з'ясовуються такі важливі обставини, як фактичний розмір та залишки статутного капіталу, частки його учасників, баланс підприємства, обсяг завданих збитків та інші фінансово-бухгалтерські показники, що мають доказове значення для кримінального провадження.

У науковій літературі вже сформовано вагомий масив досліджень, що стосуються методики розслідування економічних злочинів, техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, а також застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. В межах окресленої проблематики вирізняються праці А. Волобуєва, І. Губанової, Л. Дікань, І. Петрової, О. Семенюк, С. Степанюка, С. Тюленєва та ін.

Судово-економічна експертиза є процесуальною формою використання спеціальних економічних знань, що полягає у дослідженні фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності на підставі аналізу первинних облікових документів, бухгалтерських і податкових реєстрів, фінансової та статистичної звітності. Її метою є вирішення широкого кола питань, що виникають під час розслідування економічних злочинів, а

також під час судового розгляду господарських і кримінальних проваджень економічної спрямованості [30, с. 54].

За своїм змістом судова економічна експертиза становить дослідження економічної діяльності суб'єктів господарювання із застосуванням спеціальних знань у сфері економіки, фінансів, бухгалтерського обліку, господарського аналізу, ревізії та контролю, що здійснюється з метою надання обґрунтованого та мотивованого висновку експерта з питань, поставлених ініціаторами судового процесу [24, с. 303; 83].

Таким чином, судово-економічна експертиза виконує важливу функцію, оскільки дозволяє встановити реальний фінансово-економічний стан підприємства, характер і напрям руху активів, наявність або відсутність збитків, економічну обґрунтованість господарських операцій, а також виявити ознаки протиправного впливу на майнові та корпоративні права. У справах про рейдерство результати такої експертизи мають особливе значення, адже саме вони забезпечують об'єктивну оцінку економічних наслідків протиправного заволодіння активами та слугують основою для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь.

Так, у справі за ч. 3 ст. 206-2 КК України, що розглядалася Печерським районним судом м. Києва економічну експертизу проведено з метою встановлення спричиненої шкоди. Важливо, що в даній справі економічна експертиза відіграла ключову роль у встановленні розміру матеріальної шкоди, заподіяної потерпілому підприємству, що є обов'язковою кваліфікуючою ознакою складу інкримінованого злочину.

Судом встановлено, що обвинувачений, діючи умисно та з корисливих мотивів, використовуючи підроблену довіреність і сфальсифіковані внутрішньокорпоративні документи, організував відчуження 100 % частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, яке належало іноземній компанії. Формальною підставою для переходу корпоративних прав стали рішення єдиного учасника товариства та акт приймання-передачі частки, підписи на яких були посвідчені нотаріально. При цьому фактична ціна

відчуження корпоративних прав у розмірі понад семи мільйонів гривень істотно не відповідала реальній економічній вартості підприємства.

Під час розслідування та судового розгляду доведено, що обвинувачений не мав жодних законних повноважень на відчуження корпоративних прав, а надана нотаріусу довіреність містила неправдиві відомості щодо обсягу його представницьких повноважень. Водночас для правильної кримінально-правової оцінки діяння принципове значення мало встановлення саме розміру завданої шкоди, оскільки кваліфікація за частиною третьою статті 206-2 КК України можлива лише за умови заподіяння великої матеріальної шкоди.

З цією метою у кримінальному провадженні була призначена судово-економічна експертиза, яка ґрунтувалася на аналізі первинних бухгалтерських документів, фінансової звітності товариства, відомостей про активи, зобов'язання та результати господарської діяльності, а також на використанні результатів незалежної оцінки ринкової вартості підприємства. Експертом було досліджено фінансово-економічний стан товариства станом на момент вчинення протиправних дій та зіставлено його з умовами фактичного відчуження корпоративних прав.

За результатами судово-економічної експертизи встановлено, що ринкова вартість 100 % частки у статутному капіталі товариства становила 325 526 000 грн. Саме ця сума була визнана розміром матеріальної шкоди, заподіяної потерпілому підприємству внаслідок протиправного заволодіння його майном. Суд визнав висновок експерта належним і допустимим доказом, зазначивши, що він є документально підтвердженим, логічно обґрунтованим і узгоджується з іншими доказами у справі. Сторона захисту не надала переконливих аргументів щодо недопустимості або помилковості цього висновку.

Суд також підкреслив, що факт подальшого повернення корпоративних прав законному власнику не впливає на кваліфікацію дій обвинуваченого, оскільки злочин, передбачений статтею 206-2 КК України, є закінченим з моменту вчинення правочину з використанням підроблених документів,

незалежно від того, чи зберіг винний контроль над майном у подальшому. Таким чином, встановлений судово-економічною експертизою розмір шкоди дозволив суду обґрунтовано дійти висновку про наявність у діях обвинуваченого кваліфікуючої ознаки «велика шкода» та підтвердити правильність інкримінованої правової кваліфікації [13].

Наведений вирок наочно демонструє, що судово-економічна експертиза у справах про рейдерські захоплення забезпечує об'єктивне встановлення майнових (економічних) наслідків протиправних дій, дозволяє відмежувати цивільно-правові спори від кримінально караних посягань і сприяє наданню правильної кримінально-правової оцінки.

Судово-економічна експертиза виконує не лише функцію джерела доказової інформації, а й слугує інструментом верифікації достовірності фінансових операцій, що є ключовим при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням майном шляхом маніпуляцій із правовими чи господарськими документами. Її результати часто визначають подальший вектор розслідування, зокрема стосовно наявності умислу, механізмів протиправного відчуження майна, структури збитків, а також виявлення учасників злочинного діяння, з огляду на фінансові зв'язки між ними.

Об'єктом судово-економічної експертизи є матеріали кримінального провадження, що містять економічну інформацію, зокрема бухгалтерські документи, фінансово-господарська документація, податкові звіти, розрахунки, виписки з банківських рахунків, касові документи, акти виконаних робіт, договори, кошториси та інші документи, що фіксують рух грошових коштів і майна суб'єкта господарювання. Предметом експертизи є фактичні дані й обставини, що встановлюються шляхом експертного аналізу зазначених документів, зокрема достовірність фінансової звітності, правильність нарахування податків, економічна обґрунтованість цін і тарифів, реальний фінансовий стан підприємства, а також наявність ознак фіктивного підприємництва чи шахрайських дій.

Підставою для призначення експертизи у кримінальних провадженнях

цієї категорії здебільшого слугує процесуальне рішення слідчого або прокурора. Після надходження такої постанови до установи саме її керівник відповідає за організацію проведення експертизи, забезпечення необхідних матеріально-технічних умов і контроль за дотриманням установлених законом строків та процедур. Проведений аналіз правозастосовної практики свідчить, що судово-економічна експертиза є типовою для кримінальних проваджень, пов'язаних із протиправним заволодінням активами суб'єкта господарювання (ст. 206-2 КК України), доведенням до банкрутства (ст. 219 КК України), ухиленням від сплати податків і зборів (ст. 212 КК України) та іншими злочинами економічної спрямованості.

Під час проведення економічної експертизи необхідно аналізувати не лише первинні документи та облікові регістри підприємства. Погоджуємося, що на дослідження слід подавати також документи фінансової звітності суб'єкта господарювання, установи чи організації. Це має принципове значення, оскільки експертні висновки повинні спиратися на офіційно затверджені показники, визначені чинними нормативно-правовими актами, тоді як інші показники фінансового аналізу можуть використовуватися лише як додаткові [26, с. 284–287].

Серед основних функцій, які виконує судово-економічна експертиза під час розслідування та доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, слушно виділяє С. Тюленєв кілька узагальнених груп завдань. Насамперед це ідентифікаційні завдання, спрямовані на встановлення осіб, що відповідали за підготовку та оформлення фінансово-господарських документів, які стали підставою для проведення неправомірних операцій.

Прикладом таких ідентифікаційних завдань є встановлення службової особи, яка санкціонувала або підписала документи, що оформлювали незаконну операцію. Друга група – це діагностичні завдання, спрямовані на відтворення механізму події. Зокрема, експертиза здатна відновити схему привласнення грошових коштів чи матеріальних ресурсів та визначити розмір заподіяних збитків.

По-третє, профілактичні завдання, які полягають у виявленні умов, що сприяли вчиненню злочину, та формуванні рекомендацій щодо їх усунення. Наприклад, експерт може запропонувати заходи з удосконалення системи первинного обліку або посилення контролю за збереженням матеріальних ресурсів у місцях їх складування.

По-четверте, це конкретизовані завдання, які передбачають детальне дослідження бухгалтерських і податкових документів з метою перевірки фактів нестач або надлишків активів, установлення часу та місця їх виникнення; оцінки правомірності списання сировини та законності руху продукції; виявлення порушень фінансової дисципліни; визначення необ'єктивності у відображенні результатів господарської діяльності; встановлення правомірності чи неправомірності окремих бухгалтерських операцій; аналізу реального стану взаєморозрахунків між підприємствами; ідентифікації негативних наслідків службових зловживань та причин, що їх спричинили.

До цієї групи належать і завдання, спрямовані на виявлення порушень у системі бухгалтерського обліку, недоліків у методиці його ведення або відхилень від установлених правил документального оформлення [83].

Економічні експертизи найчастіше призначаються у провадженнях щодо доведення підприємства до банкрутства, а також у справах про ухилення від сплати податків чи інших обов'язкових платежів. Методичні рекомендації чітко окреслюють предмет і об'єкт таких досліджень, а також містять типовий перелік запитань, які можуть бути сформульовані для експерта [55]. Проте на практиці доволі часто виникають ускладнення, спричинені допущеними слідчими помилками, зокрема ненаданням повного комплексу потрібних документів. Унаслідок цього експерти змушені подавати додаткові клопотання вже на етапі проведення дослідження, що подовжує строки його виконання або й призводить до тимчасового зупинення експертизи.

Додаткові труднощі виникають тоді, коли на експертизу передають не оригінали, а копії документів, причому часто неналежної якості, що суттєво обмежує можливості їх повноцінного дослідження. Ситуацію ускладнює й те,

що бухгалтерська документація тісно пов'язана з матеріалами, які потребують оцінювання не лише з економічної, а й з техніко-юридичної позиції. Це дає експертові підстави вказувати на помилки в реквізитах, арифметичні неточності, факти оформлення документів неуповноваженими особами тощо. У ряді випадків такі обставини потребують призначення комплексної експертизи із залученням фахівців різного профілю.

Водночас експертний висновок загалом відіграє одну з ключових ролей у доказуванні у кримінальних провадженнях економічної спрямованості, зокрема у справах про рейдерські захоплення, фіктивне банкрутство чи податкові правопорушення. Результативність такого дослідження безпосередньо визначається якістю підготовчих дій сторони обвинувачення, а дотримання сформульованого алгоритму гарантує належне проведення експертизи та отримання повного й належного доказового результату.

У кримінальних провадженнях, що стосуються рейдерських захоплень, особливо важливо своєчасно визначити, коли саме слід залучати експерта. Це питання потребує врахування кількох важливих обставин:

- специфіки слідчої ситуації, що складається на відповідному етапі досудового розслідування;
- потреби у вивченні матеріалів, речових доказів або порівняльних зразків, які ще не вилучено або які наразі відсутні у розпорядженні сторони обвинувачення;
- ризику негативних наслідків, пов'язаних із затримкою призначення експертизи, що може ускладнити або унеможливити збереження об'єктів дослідження;
- необхідності проведення додаткових слідчих чи процесуальних дій для отримання матеріалів, без яких проведення експертизи є неможливим;
- особливостей і коректного формулювання запитань, які планується поставити перед експертом [85, с. 265–266]. Зважене врахування перелічених чинників дає змогу не лише забезпечити повноту й належну якість експертних досліджень, а й отримати достовірні результати, що можуть стати надійною

складовою системи доказів у кримінальному провадженні.

Отже, з урахуванням наведеного, можна дійти висновку, що судово-економічна експертиза дозволяє розв'язувати такі тактичні завдання досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством:

1. Визначення фактичного фінансового стану підприємства, зокрема підтвердження його платоспроможності, виявлення ознак умисного доведення до банкрутства або штучного заниження вартості активів;

2. Встановлення та фіксація протиправних фінансових операцій, зокрема перевірка автентичності бухгалтерської та податкової документації, а також виявлення фіктивних корпоративних рішень..

3. Обчислення матеріальних збитків, а саме визначення обсягу шкоди, завданої незаконним відчуженням корпоративних прав або майнових активів..

4. Відтворення механізму вчинення правопорушення, зокрема встановлення схеми привласнення коштів, руху товарно-матеріальних цінностей та напрямів незаконних фінансових потоків..

5. Установлення чинників, що сприяли вчиненню злочину, та формування рекомендацій щодо усунення недоліків у системах обліку й контролю, які створили передумови для реалізації рейдерських дій.

Отже, одним із ключових напрямів протидії рейдерським захопленням, зокрема в контексті їх ефективного розслідування, є залучення судових експертів для вирішення вузькогалузевих тактичних завдань. Це важливо, адже їх спеціальні знання дають змогу компенсувати недостатність професійної підготовки слідчих, детективів, прокурорів і навіть суддів. Проведення експертиз є необхідним тоді, коли встановлення важливих для кримінального провадження обставин неможливе без використання спеціальних компетентностей.

При призначенні судово-економічної експертизи у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством, принципово важливо виходити з того, що економічна експертиза має встановлювати не загальну «ефективність» діяльності підприємства, а економічний механізм посягання, його причинно-

наслідкові зв'язки та верифіковані фінансові наслідки. Тому вже на стадії призначення експертизи вирішальним є коректне визначення предмета: чи йдеться про штучне створення боргу, про виведення активів, про підміну грошових потоків, про маніпуляцію корпоративними правами через фінансові інструменти, про доведення до неплатоспроможності або про «маскування» захоплення через формально законні операції. Саме від цього залежить, чи буде експертне дослідження спроможним дати доказово придатний результат, а не звестися до констатації окремих бухгалтерських показників.

Важливим є розуміння міжгалузевого характеру рейдерських кейсів і, відповідно, необхідності ставити перед експертом питання у межах економічної компетенції, але так, щоб вони були синхронізовані з юридичною та реєстраційною частиною справи. Експерт-економіст не має замінювати суд у правовій оцінці корпоративних або реєстраційних дій, однак при призначенні експертизи слід забезпечити, щоб економічне дослідження «прив'язувалося» до ключових подій: зміни керівника, учасників, обтяження активів, уступки прав вимоги, виконавчих дій, «перепрошивки» боргу або укладення нетипових договорів із пов'язаними контрагентами. Для цього у постанові про призначення експертизи має бути окреслено часові межі аналізу та перелік конкретних господарських операцій, які збігаються з критичними етапами рейдерського сценарію, щоб експерт міг встановлювати не абстрактний фінансовий стан, а динаміку показників саме у причинному зв'язку з подіями, що мають кримінально-правове значення [26].

Окреме значення для призначення економічної експертизи у справах про рейдерство має уникнення редукції експертної функції до формальної «верифікації документів». Якщо експерту поставлено питання лише про те, чи «підтверджується документально» розмір шкоди або боргу на підставі наданих паперів, існує ризик легітимації рейдерської конструкції, оскільки в таких справах документи нерідко є інструментом посягання, а не нейтральним джерелом відомостей. Тому при призначенні важливо вимагати від експерта реконструкції економічного змісту операцій, перевірки їх реальності,

економічної доцільності та нетиповості умов, а також узгодження даних первинної документації з банківськими виписками, податковою звітністю, регістрами бухгалтерського обліку та даними інформаційних систем. Інакше кажучи, експертиза має бути спрямована на перевірку не тільки формальної наявності документів, а й того, чи підтверджуються ними реальні господарські процеси та рух активів.

Для рейдерства критичною є постановка питань, що дозволяють виявити штучно сформовану фінансову «вразливість» підприємства. Саме тому при призначенні експертизи варто концентруватися на аналізі структури кредиторської заборгованості, співвідношення коротко- і довгострокових зобов'язань, динаміки дебіторки, ознак контрольованих взаєморозрахунків, касових розривів та зміни тривалості фінансового циклу. Це важливо тому, що типові рейдерські схеми часто запускаються через створення керованої прострочки, нав'язування боргу, підміну кредитора або виведення ліквідних активів, після чого юридичні інструменти (стягнення, забезпечення позову, виконавчі дії, банкрутство) отримують «економічне підґрунтя». Експертне завдання має бути сформульоване так, щоб дати змогу показати, чи є борг економічно обґрунтованим, чи є він наслідком нетипових транзакцій і чи відповідає рух коштів заявленим підставам.

Важливим при призначенні є і розмежування управлінського фінансового аналізу та доказового економічного дослідження. Показники ліквідності, рентабельності, автономії, фінансового ризику або моделі прогнозування банкрутства можуть бути корисними як індикатори, але вони не повинні замінювати відповідь на ключове для кримінального процесу питання: які конкретні операції спричинили зміну цих показників і яку шкоду вони утворили. Тому при призначенні економічної експертизи у справах про рейдерство варто вимагати, щоб експерт не обмежувався розрахунком коефіцієнтів, а ідентифікував транзакції, що сформували ці показники, виділяв нетипові платежі/контрагентів, встановлював момент і механізм зміни фінансових параметрів та підтверджував це документально з різних джерел [26,

с. 224–244].

Суттєвим аспектом є визначення повноти й якості об'єктів дослідження ще до направлення матеріалів експерту. Для рейдерських справ типовими є розриви у документуванні, паралельні облікові контури, відсутність первинки, маніпуляції із реєстрами та електронними документами, використання хмарних сервісів і бухгалтерських систем. Тому при призначенні слід забезпечити надання не лише окремих файлів або вибіркового документів, а комплексного масиву: первинні документи, реєстри, фінзвітність, банківські виписки, договори та додаткові угоди, акти звірок, податкові накладні/декларації, дані щодо пов'язаних осіб, а для електронних документів – відомості про походження файлів, метадані, версійність, журнали дій, КЕП, мітки часу. Інакше експерт буде об'єктивно обмежений у можливості довести або спростувати реальність операцій, а висновок ризикує бути «умовним» або формальним.

Окремо важливо правильно врахувати межі компетенції та потребу комплексності. Рейдерство часто включає підроблення документів, втручання в електронні системи, маніпуляції з реєстрами, що виходить за межі економічної експертизи. Тому при призначенні економічної експертизи доцільно одразу планувати її взаємодію з почеркознавчою, технічною експертизою документів, комп'ютерно-технічною експертизою, а інколи й товарознавчою/оцінкою майна. Економіст має отримати процесуально «очищену» базу щодо автентичності документів і цілісності електронних даних або, щонайменше, працювати з застереженням про неперевірену автентичність, щоб не допустити підміни експертного дослідження легітимацією сумнівних джерел.

Нарешті, для рейдерських справ принциповим є забезпечення доказової перевірки експертного висновку. Це означає, що при призначенні слід орієнтувати експерта на відтворюваність розрахунків, прозорість методики, чітке зазначення вихідних даних, припущень і обмежень, а також на те, щоб висновок був придатним для критичної перевірки в суді. У справах із великими масивами даних і застосуванням автоматизованої обробки важливо, щоб

експерт описував алгоритм роботи так, аби інша сторона могла перевірити логіку й повторити обчислення, інакше виникає ризик дискредитації висновку через «непояснюваність» або «неперевірність».

Підготовлений висновок експерта набуває статусу повноцінного процесуального доказу лише за умови, що його підготовлено уповноваженим експертом і з дотриманням установлених законом вимог. Тому експертизи, виконані з опорою на сучасні науково-технічні методи та досягнення, забезпечують найбільш об'єктивні й надійні результати, які нерідко відіграють ключову роль у розв'язанні завдань кримінального провадження.

У ситуаціях, коли підприємство захоплюють із застосуванням насильницьких методів та коли така ситуація є психотравмуючою для власника активів, важливу роль відіграють ще і психологічні експертизи. Вони дають можливість встановити завдану потерпілим шкоду, визначити її характер і грошовий еквівалент [90, с. 198].

Проведений аналіз матеріалів судової практики дозволяє узагальнити, що в кримінальних провадженнях щодо рейдерства здебільшого призначаються комплексні психолого-почеркознавчі дослідження.

Проблематика комплексних психолого-почеркознавчих експертиз постає як одна з найбільш дискусійних у сучасній судово-експертній практиці, особливо у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством. Її складність зумовлена поєднанням у межах одного експертного дослідження двох різних за природою блоків знань – почеркознавчих, що мають відносно усталену методичну базу, та психологічних, які за своєю суттю є більш варіативними, контекстуальними й імовірнісними [21].

Специфіка рейдерських злочинів полягає в тому, що протиправне заволодіння майном або корпоративними правами майже завжди супроводжується документальним оформленням таких дій. Підроблення договорів, заяв, протоколів загальних зборів, реєстраційних документів поєднується з психологічним тиском на потерпілих – погрозами, залякуванням, вимаганням або фізичним насильством. У таких умовах лише почеркознавча

експертиза, спрямована на встановлення виконавця підпису чи тексту, не завжди дозволяє повноцінно відтворити механізм злочину, оскільки навіть справжній підпис не виключає його виконання в умовах примусу або психотравмувального впливу. Саме це об'єктивно зумовлює звернення слідства до комплексних психолого-почеркознавчих експертиз.

Водночас аналіз судової практики, демонструє ключову методологічну проблему таких експертиз. Навіть у разі встановлення психотравмувального характеру ситуації, високої особистісної значущості подій для потерпілого та наявності психологічних чинників, які могли вплинути на його поведінку, експертний висновок не завжди здатен дати однозначну відповідь на питання про факт погроз або примусу. Судді справедливо зауважують, що сам по собі психологічний стан особи та травматичність ситуації не є прямим доказом протиправного впливу з боку обвинувачених, а лише створюють певний діагностичний фон [7].

Це підводить до фундаментальної проблеми доказового статусу результатів психолого-почеркознавчих досліджень. На відміну від ідентифікаційних почеркознавчих висновків, які за належних умов можуть мати категоричний характер, психологічна складова комплексної експертизи майже завжди є ймовірнісною. Лабільність психіки, індивідуальні механізми реагування на стрес, різний рівень психологічної стійкості не дозволяють реконструювати внутрішній стан особи з абсолютною достовірністю. У зв'язку з цим психолого-почеркознавча експертиза не може й не повинна підміняти собою доказування факту погроз, насильства чи примусу, яке має підтверджуватися сукупністю інших доказів – показаннями свідків, матеріалами негласних слідчих дій, аудіо- та відеозаписами, медичною документацією тощо.

Окремою проблемою є правильне розуміння функціонального призначення такої експертизи. Її цінність полягає насамперед у діагностичному, а не в доказово-кваліфікаційному вимірі. Вона дозволяє встановити, чи виконувалися підпис або текст у незвичних для особи умовах, чи могли мати

місце психоемоційні чинники, що вплинули на письмову діяльність, чи узгоджується характер письма з заявленими обставинами виконання документа. Проте вихід експерта за межі цих завдань і формулювання висновків, які фактично підміняють оцінку доказів або встановлення юридично значущих фактів, закономірно викликає критику з боку суду.

Не менш важливою є проблема підготовчого етапу призначення комплексних психолого-почеркознавчих експертиз. Недотримання вимог щодо надання оригіналів документів, недостатня кількість або сумнівне походження порівняльних зразків, відсутність інформації про стан здоров'я особи чи умови виконання документа істотно знижують наукову цінність дослідження. У таких випадках навіть коректно виконана експертиза не може дати переконливих результатів, що, у свою чергу, негативно впливає на її сприйняття судом.

Проблемним залишається й питання процесуальної довіри до експертів, які проводять такі дослідження. У справах про рейдерство, де ставки є надзвичайно високими, суди особливо прискіпливо оцінюють статус експерта, його кваліфікацію, належність до державної спеціалізованої установи, а також наявність у висновку посилань на визнані та опубліковані методики. Відсутність чіткої методичної бази або використання сумнівних психологічних підходів може нівелювати значення навіть потенційно важливих експертних спостережень.

Таким чином, проблематика комплексних психолого-почеркознавчих експертиз у справах щодо рейдерства полягає не в їхній непотрібності чи науковій неспроможності, а в обмеженості їхніх можливостей у площині процесуального доказування. Їх слід розглядати як допоміжний інструмент, здатний уточнити обставини виконання документів і психологічний контекст подій, але не як самостійний доказ примусу чи погроз. Лише за умови чіткого дотримання меж експертної компетенції, належної підготовки матеріалів і комплексної оцінки у сукупності з іншими доказами такі експертизи можуть ефективно виконувати свою роль у кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерськими посяганнями.

Висновки до розділу 3

На підставі вивчення й критичного аналізу теоретичних напрацювань, а також узагальнення результатів правозастосовної, судової та експертної практики, сформульовано низку науково обґрунтованих положень щодо реалізації такої процесуальної форми застосування спеціальних знань, як судова експертиза, з урахуванням специфіки кримінальних правопорушень рейдерської спрямованості. До найважливіших із них належать такі:

1. З'ясовано, що судові експертизи в кримінальних провадженнях щодо рейдерства мають системоутворююче значення, оскільки саме вони забезпечують встановлення тих фактичних обставин, які не можуть бути достовірно з'ясовані процесуальними засобами без застосування спеціальних знань. У цій категорії злочинів висновки експертів дозволяють реконструювати механізм рейдерського посягання, підтвердити або спростувати автентичність документів та їх реквізитів, оцінити економічні наслідки вчинених злочинів і кримінальних проступків, доказати наявність причинно-наслідкових зв'язків між діями суб'єкта кримінального правопорушення і наслідками кримінально-протиправної діяльності.

2. Обґрунтовано, що центральну (визначальну) частину доказів у провадженнях щодо рейдерства формують три взаємопов'язані напрями експертного забезпечення: судово-економічна експертиза, судово-почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів. Їх сукупне застосування дозволяє одночасно вирішити три ключові завдання доказування: 1) що сталося з правами/активами (економіка); 2) хто і як оформив документально; 3) яким способом виготовлено/змінено документ. Саме цей трикутник «фінанси – виконавець – матеріальний носій» найточніше відтворює типовий механізм рейдерських посягань, у яких протиправне переоформлення прав завуальоване під формально легальні правочини, транзакції тощо.

Доведено, що результативність протидії рейдерству залежить від

інтегрованого застосування економічних, криміналістичних і техніко-юридичних підходів. Відокремлене призначення експертиз без узгоджених об'єктів, періодів, вихідних даних і запитань породжує «фрагментовані» висновки, які складно покласти в основу правової позиції щодо обвинувачення особи. Натомість комплексування (або хоча б процесуальна координація) економічних, почеркознавчих і технічних досліджень забезпечує взаємну верифікацію результатів: економічні висновки набувають процесуальної «прив'язки» до конкретних документів, а криміналістичні висновки – до реальних економічних наслідків.

3. Визначено, що судово-економічна (у тому числі фінансово-бухгалтерська) експертиза у таких провадженнях має щонайменше п'ять прикладних можливостей, критично важливих для доказування: 1) встановлення реального фінансового стану підприємства на релевантні дати (до, під час і після посягання) та виявлення невідповідностей у звітності; 2) виявлення незаконних/безтоварних/фіктивних операцій і схем виведення активів, що супроводжують захоплення або «підготовку» до нього; 3) перевірка обґрунтованості оцінки активів і встановлення фактів умисного заниження/завищення вартості (як способу легалізації переходу прав або створення боргового тиску); 4) встановлення економічної суті й наслідків корпоративних рішень і правочинів (чи тягнули вони зміну контролю/розпорядження активами, чи були економічно нелогічними); 5) точний розрахунок матеріальної шкоди, упущеної вигоди (за наявності належних вихідних даних) та інших майнових наслідків, що формують кваліфікуючі ознаки і покладаються в основу цивільного позову.

4. Аргументовано, що почеркознавча експертиза у провадженнях щодо рейдерства не зводиться лише до ідентифікації виконавця підпису. Наголошено на тому, що її доказовий потенціал полягає у встановленні: факту виконання/невиконання рукописних реквізитів певною особою; підроблення, імітації або виконання із наслідуванням; ознак виконання в незвичних умовах чи під впливом чинників, які могли змінити письмову навичку (з обережним

процесуальним тлумаченням таких ознак). Установлено, що технічна експертиза документів дозволяє встановити спосіб виготовлення, внесення змін, монтажу реквізитів, ознаки підчищення/травлення/додруковування, відновити первісний зміст, оцінити автентичність відбитків печаток/штампів, а в окремих випадках – орієнтовно вирішувати питання давності нанесення реквізитів або послідовності виконання записів. Визначено, що у сукупності ці експертизи розкривають технологію фальсифікації «корпоративного пакета документів», що є типовою для рейдерських схем.

5. На основі узагальнення слідчої та судової практики сформульовано, що поряд із тріадою ключових експертиз у справах про рейдерство системно потрібні комп'ютерно-технічні дослідження (цифрові носії, електронне листування, метадані файлів, сліди редагування, маршрути передачі документів), психологічні експертизи (у межах їх предмета і допустимості) та окремі комплексні експертизи. Саме вони найчастіше забезпечують встановлення координації дій, каналів комунікації, підготовчих етапів фальсифікації та осіб, які адміністрували документообіг.

6. Обґрунтовано, що негативно на вирішення експертних завдань позначаються така обставина, як надання копій документів, особливо низької якості, є одним із ключових чинників втрати доказового потенціалу експертних висновків у справах про рейдерство. Для почеркознавчих і технічних досліджень це створює ризик обмежених або ймовірних висновків, а також неможливості вирішити питання про спосіб підроблення та ознаки внесення змін. Тому науково й практично виправданим є пріоритет подання оригіналів, належне вилучення, упакування, опис стану носія та забезпечення безперервності ланцюга збереження.

7. Доведено, що якість доказу та його належність і допустимість прямо залежать від дій, реалізованих на етапі підготовки до призначення експертиз. Запропоновано такий алгоритм дій, що має включати в себе етап підготовки до призначення експертизи: 1) визначення тактичної мети експертизи (що саме має бути доведено: факт підроблення, механізм переоформлення, розмір шкоди,

економічна необґрунтованість операцій тощо); 2) добір повного масиву об'єктів і порівняльних матеріалів (оригінали, реєстраційні пакети, бухгалтерські реєстри, банківські документи, первинка, цифрові файли); 3) формулювання чітких, однозначних запитань без підміни правової оцінки (експерт встановлює факти спеціального характеру, а не «винуватість»); 4) узгодження періодів дослідження та єдиних вихідних даних між експертизами (щоб їх висновки склалися в одну логічну модель події); 5) перевірка процесуального статусу експерта/установи та науково-методичної обґрунтованості використаних підходів (посилання на методики/наукові джерела у межах допустимого).

Поглиблено підхід відповідно до якого експертизи у справах щодо рейдерства мають не лише ретроспективну (встановлення фактів), а й профілактичну цінність. Економічні та криміналістичні експертизи здатні виявляти типові «вразливості» корпоративного управління і фінансового контролю (наприклад, прогалини у внутрішньому документообігу, слабкі місця у контролі повноважень, некоректні процедури погодження правочинів), що може бути трансформовано в практичні рекомендації для запобігання повторним посяганням.

8. Наголошено на тому, що розслідування рейдерських кримінальних правопорушень потребує не епізодичного, а системного експертного забезпечення. Найвищу доказову ефективність забезпечує модель, де судово-економічна експертиза встановлює економічну реальність і шкоду, почеркознавча – персоніфікує рукописні реквізити та виявляє підроблення, а технічна експертиза документів – розкриває технологію фальсифікації носіїв. Їх поєднання, підсилене комп'ютерно-технічними й іншими експертними дослідженнями, формує новітню науково обґрунтовану основу криміналістичних рекомендацій щодо підвищення якості доказування та ефективності протидії рейдерству.

Доведено, що неможливість примусового отримання зразків почерку в разі відмови особи від їх надання створює істотні перешкоди для проведення почеркознавчих експертиз і використовується як тактичний засіб протидії

доказуванню у справах про рейдерство. Обґрунтовано, що зразки почерку за своєю природою належать до матеріальних об'єктів дослідження, що дає підстави розглядати їх поза межами заборони самообмови. У зв'язку з цим запропоновано тлумачити відібрання зразків почерку в межах положень КПК України як допустиму процесуальну дію за умови дотримання принципів пропорційності, мінімального втручання та належної фіксації, а також компенсувати відсутність експериментальних зразків розширеним використанням вільних і умовно-вільних зразків у поєднанні з технічною експертизою документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Більше 40 злочинів під час окупації Вовчанська – поліція Харківщини документує кримінальну діяльність організованого злочинного угруповання. URL: <https://npu.gov.ua/news/bilshe-40-zlochyniv-pid-chas-okupatsii-vovchanska-politsiia-kharkivshchyny-dokumentuie-kryminalnu-diialnist-orhanizovanoho-zlochynnoho-uhrupovannia>.
2. Бокариус Н. С. Судебная медицина в изложении для юристов. Харьков: Тип. и Литогр. 1915. 779 с.
3. Бокариус Н. С. Судебная медицина для медиков и юристов. Харьков: Юрид. изд-во Украины, 1930. 690 с.
4. Вирок Апеляційного суду Миколаївської області від 07 липня 2011 р., у справі №1-3/2011. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65710181>.
5. Вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 27.08.2021 р., у справі № 527/1096/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99207533>.
6. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 03.11.2014 р., у справі № 1-32/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42466185>.
7. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 28.09.2022 р., у справі №208/6312/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106476665#>.
8. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 02.12.2013 р., у справі № 1-780/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36482974>.
9. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 09.01.2013 р., у справі № 1-2/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33437565>.
10. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від

08.02.2022 р., у справі № 335/8098/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103205430>.

11. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28.10.2019 р., у справі № 761/44670/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85251261>.

12. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 12.01.2022 р., у справі № 757/55942/21-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104494353>.

13. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 15.10.2025 р., у справі № 757/19082/22-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131020195>.

14. Вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 11.12.2024 р., у справі № 511/2073/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123679079>.

15. Воробей О. В., Меленевська З. С. Криміналістичне дослідження підписів: навч. посіб. Київ: Пульсари, 2006. 84 с.

16. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

17. Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 79–91.

18. Гайдамакіна Д. І., Дробишева О. С., Гріненко Л. О., Мацюк О. В. Дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 291–308. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.19>.

19. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 16 с.

20. Герасименко О.І., Антонов А.Г., Герасименко К.О.,

Комісарова Н.О., Комісаров М.Л. Судова медицина: підручник для ВНЗ / за заг. ред. Герасименка О.І. Вид. третє, переробл. доповн. Київ: КНТ, 2016. 630 с.

21. Гонгало С. Й. Психолого-почеркознавча експертиза як новий вид дослідження почеркових об'єктів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15 – 16 квіт. 2021 р.). Харків: ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України, 2021. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8486/1/Tezy%20150421.pdf>.

22. Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 21 с.

23. Гора І., Колесник В., Попович І. Актуальні питання судової техніко-криміналістичної експертизи документів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2. № 75. С. 163–170. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.26>.

24. Горлачук О. А. Теоретико-методологічні засади судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 300–310. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.23>.

25. Грига М. А. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

26. Губанова І. В. Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств: дис. ... д-ра філософії: 081. Харків, 2025. 358 с.

27. Гузей В. М. Методика розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.

28. Гусєва В. О. Призначення почеркознавчої експертизи: типові помилки сторони обвинувачення. *Судово-експертна діяльність: збереження*

наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану: IV Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 07 червня 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 82–85.

29. Гусєва В.О., Стеценко С. В. Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 3 (36). С. 37–51. DOI: <https://doi.org/10.3353/khrife.3.2024.04>.

30. Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза: навч.-практ. посіб. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 221 с.

31. Жердев В. К. Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 231 с.

32. Забуга А. В., Лилова Ю. Ю. До питання дослідження підписів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 20. С. 241–252. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.18>.

33. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 243 с.

34. Золота Л., Савченко І. Проблематика призначення почеркознавчої експертизи в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 175–180.

35. Івакін Е. О. Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 16 с.

36. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

37. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. №6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>.

38. Карпенко Н. Б., Клименко Н. І. Щодо визначення предмета судово-почеркознавчої діагностики. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 95–97.

39. Качурін С. Г. Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2006. 19 с.

40. Кікінчук В. В., Гусєва В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків: ХНУВС, 2020. 58 с.

41. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2018. 22 с.

42. Ковальов К. М., Довбій О. О., Гресь О. В., Бичков А. С. Можливості застосування методу раман-спектроскопії під час вирішення актуальних питань технічної експертизи документів. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2 (34). С. 47–52.

43. Комісарова Н. О. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.

44. Кондратюк Л. В. Методика розслідування злочинів у сфері земельних відносин: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2021. 239 с.

45. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2022. 264 с.

46. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень: дис.

... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2024. 220 с.

47. Криміналістика: криміналістична техніка: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

48. Криміналістика: підручник: у 2 т.: Т. 1 / А. Ф. Волобуєв та ін. Харків: ХНУВС, 2018. 384 с.

49. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

50. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.

51. Лисиченко В. К. Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособие. Киев: Киев. гос. ун-т. 1987. 100 с.

52. Лугина Є. Ю., Сенченко Н. М. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 4, № 87. С. 92–97. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.13>.

53. Мельник Д. В. Дослідження малоінформативних підписів методом структурно-геометричних характеристик: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2012. 18 с.

54. На Хмельниччині поліція затримала 30 молодиків за спробу рейдерського захоплення офісу агрокомпанії. URL: <https://npu.gov.ua/news/na-khmelnichchini-politsiya-zatrimala-30-molodikiv-za-sprobu-reyderskogo-zakhoplennya-ofisu-agrokompanii-sergiy-knyazev>.

55. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

56. Омельченко О., Хижна О. Реалізація засади свободи від самовикриття й права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї на стадії досудового розслідування. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 1 (26). С. 69–83.

57. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 23 с.

58. Основи судової медицини: навчально-методичний посібник / Л.Л. Голубович та ін. Харків: ФОП Бровін О.В., 2021. 535 с.

59. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово медичної експертизи: затв. наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95>.

60. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи затв. наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-95>

61. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-95#Text>.

62. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95>.

63. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи: затв. наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95>.

64. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: завт. Наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

65. Правила судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95>.

66. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15/ed20030522#Text>.

67. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15/ed20030522#Text>

68. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>.

69. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 р. №4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/ed19940225#Text>.

70. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2012. 568 с.

71. Рейдерське захоплення автостоянок та гаражних кооперативів у столиці: повідомили про підозру 15 членам злочинної організації – Нацполіція. URL: <https://npu.gov.ua/news/reiderske-zakhoplennia-avtostoianok-ta-harazhnykh-kooperatyviv-u-stolytsi-povidomyly-pro-pidozru-15-chlenam-zlochynnoi-orhanizatsii-natspolitsiia>.

72. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство). М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С. З. Довгунь та ін.. Дніпро: Видавництво, 2021. 72 с.

73. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 205 с.

74. Сокол В. К. Судово-медична діагностика давності утворення механічних ушкоджень шкіри та м'язів при одночасному їх травмуванні: дис.

... канд. мед. наук: 14.01.25. Харків, 2011. 149 с.

75. Спрінсян В. Г. Управління документообігом як складовою документаційного менеджменту. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2014. № 1. С. 52–68.

76. Стеценко С. В. Методика розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації: монографія / за заг. ред. В. О. Гусевої. Харків: Факт, 2025. 260 с.

77. Судово-почеркознавча експертиза у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення: метод. рекомендації / В. В. Юсупов, Є. Ю. Свобода, О. М. Шрамко, Ю. О. Пілюков, А. А. Саковський. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. 46 с.

78. Тагаев Н. Н. Судебная медицина: [Учеб. для слушателей вузов МВД Украины]; под общ. ред.: А. М. Бандурки. Харьков: Факт, 2003. 1253 с.

79. Таранова А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 229 с.

80. Ткаченко Я., Іванко Є. Дослідження рукописних записів і підписів у технічній експертизі документів. *Молодий вчений*. 2022. №1 (101). С. 215–218. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-45>.

81. Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні: монографія. Одеса: Гельветика, 2023. 452 с.

82. Тюленев С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. №1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

83. Тюленев С. А. Місце і значення економічних експертиз у кримінальних провадженнях щодо розслідування рейдерства. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики*: матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 110-річчя діяльності Одеського

науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України (м. Одеса, 05 вересня 2024 р.). Одеса: Вид-во «Юридика». С. 462–465.

84. Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. № 14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3>.

85. Тюленев С. А. Теоретичні та практичні основи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків : Право, 2025. 380 с.

86. Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси від 24 листопада 2019 р., у справі № 711/10125/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62977964>.

87. Хижна О.Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2015. №6, ч. 2. С.207-213.

88. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

89. Чалий Б. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького (фізичного) рейдерства. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матер. VII міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 грудня 2025 р.) / за заг. ред. М. Є. Кисельова. Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. С. 486–490.

90. Чалий Б. Ю. Можливості судових експертиз у вирішенні тактичних завдань розслідування рейдерства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 3 (110). С. 197–208.

91. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень: дис. ... д-ра. філософії: 081 Право. Київ, 2021. 269 с.

92. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових

експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

93. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 522 с.

94. Юзишина Т. В. Проблематика проведення судово-почеркознавчої експертизи при ідентифікаційному дослідженні почерку та підписів в електронних документах. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 1 (25). С. 56–61. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-56-61](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-56-61).

95. Funke v. France: judgment of 25 February 1993, application no. 10828/84. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809>.

96. Jalloh v. Germany: judgment (Grand Chamber) of 11 July 2006, application no. 54810/00. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["54810/00"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-179171"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

97. John Murray v. the United Kingdom: judgment of 8 February 1996, application no. 18731/91. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57980>.

98. Saunders v. the United Kingdom: judgment of 17 December 1996, application no. 19187/91. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне теоретико-методологічне осмислення проблематики та запропоновано науково обґрунтоване вирішення відповідного наукового завдання, що полягає у формуванні системи наукових положень і вдосконаленні криміналістичних рекомендацій щодо застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Запропоновано розглядати механізм рейдерства як впорядковану, внутрішньо структуровану систему взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності з чинниками об'єктивної дійсності. Пізнання такого механізму дозволяє встановити закономірності формування злочинного умислу, логіку протиправних дій і причинно-наслідкові зв'язки між їх елементами. Установлено, що рейдерські посягання реалізуються через логічно вибудовану систему підготовки, вчинення та приховування злочину, яка охоплює підроблення документів, укладення нікчемних (у тому числі удаваних) правочинів, незаконні реєстраційні дії, втручання в роботу державних електронних реєстрів і легалізацію активів. Проведений аналіз емпіричних даних свідчить про превалювання в сучасній структурі злочинності традиційних і цифрових засобів учинення рейдерства (здебільшого їх поєднання), часто за участю осіб, пов'язаних із державними реєстрами або корупційними мережами.

2. Обґрунтовано, що механізм учинення рейдерських посягань формується в результаті взаємодії обстановки злочину, предмета посягання, особи правопорушника, засобів учинення, системи слідів (у тому числі цифрових), поведінки потерпілих і третіх осіб, а також причинно-наслідкових зв'язків між умислом, діями та результатом. Наголошено, що іманентною ознакою рейдерства є маскування протиправних дій під формально законні

процедури, що ускладнює їх своєчасне виявлення та правову кваліфікацію. Узагальнено, що рейдерство в сучасному правовому дискурсі України є багатовимірним кримінальним явищем, яке поєднує посягання на власність, сферу корпоративного управління, публічне адміністрування та судово-реєстраційну систему й зазвичай реалізується організованими групами.

3. Визначено, що в національній кримінально-правовій науці відсутнє усталене визначення рейдерства, однак у сучасних дослідженнях воно розглядається як комплекс незаконних дій, спрямованих на встановлення контролю над активами суб'єктів господарювання. Характерними ознаками визнаються незаконність, протидія волі власника, багатоетапність, використання корумпованих зв'язків і підроблених документів, заподіяння істотної шкоди. Узагальнено типологію рейдерства на «біле», «сіре» та «чорне», найбільш небезпечним з яких є «чорне», що передбачає відкрите кримінальне посягання. Підкреслено, що суспільна небезпека рейдерства полягає у дестабілізації економічного середовища, підриві інвестиційної привабливості та довіри до державних інститутів, що зумовлює необхідність комплексної протидії на державному та приватному рівнях.

4. Обґрунтовано, що ефективне розслідування рейдерських посягань потребує комплексного і повноцінного застосування спеціальних знань як у процесуальних формах (експертизи, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях), так і в непроцесуальних (консультації, попередній аналіз, технічний супровід). Установлено, що ключове значення мають судово-технічна експертиза документів, судово-економічна та почеркознавча експертизи. Доведено важливість залучення спеціалістів економічного, бухгалтерського, земельного та інших профілів під час проведення слідчих (розшукових) дій із неухильним дотриманням процесуальних гарантій допустимості, достовірності та об'єктивності доказування.

Доведено потребу застосування під час розслідування спеціальних знань обізнаних осіб різних фахів (спеціальностей), зокрема, економістів, бухгалтерів, землепорядників тощо на етапах підготовки та проведення слідчих

(розшукових) дій, а також необхідність неухильного дотримання процесуальних гарантій допустимості, достовірності доказів і принципу змагальності сторін.

5. Установлено, що попри значну кількість наукових праць у суміжних сферах, комплексне міждисциплінарне дослідження використання спеціальних знань саме у справах, пов'язаних із рейдерством, залишається недостатнім. Це зумовлює потребу в подальшому розробленні теоретико-методичних засад їх інтеграції у кримінальний процес з урахуванням цифровізації суспільних відносин і ускладнення реалізації злочинного умислу.

Визначено етапність формування наукових уявлень про використання спеціальних знань у розслідуванні рейдерських кримінальних правопорушень: від загальнотеоретичних положень (до 2013 року), через етап правової інституціоналізації рейдерства (2013–2015 роки), фрагментарних досліджень (2015–2020 роки) до сучасного етапу комплексних і спеціалізованих наукових розробок. Сформульовано прогноз подальшого розвитку цієї проблематики у напрямі створення цілісної концепції інтеграції спеціальних знань із використанням цифрових технологій та міжінституційної взаємодії.

Обґрунтовано, що міждисциплінарне осмислення використання спеціальних знань у справах про рейдерство залишається недостатньо розвиненим, що зумовлює потребу вдосконалення теоретико-методичних засад інтеграції спеціальних знань у кримінальний процес з урахуванням цифровізації та ускладнення рейдерських механізмів, а також уточнення відповідних кримінально-правових і процесуальних інструментів.

6. Констатовано концептуальну невизначеність категорії «спеціальні знання» у кримінальному провадженні та наявність конкуруючих доктринальних моделей, зокрема дискусію щодо включення правових знань. Доведено, що у рейдерських провадженнях спеціальні знання мають розширений міждисциплінарний характер, зумовлений складною економічною логікою, багаторівневими документальними фальсифікаціями, цифровими технологіями й маніпуляціями в реєстрах. Показано визначальну роль

експертних висновків у структурі доказів і значущість непроцесуальних форм (консультації, попередній аналіз, технічна оцінка носіїв, прогнозування слідчих ситуацій). Запропоновано авторське визначення спеціальних знань як сукупності поглиблених фахових компетенцій поза межами професійної підготовки суб'єктів провадження, необхідних для встановлення обставин доказового значення, та обґрунтовано потребу їх подальшого унормування.

Доведено, що у справах про незаконне заволодіння майном і корпоративними правами спеціальні знання мають розширений міждисциплінарний характер і виконують визначальну, а не допоміжну роль у доказуванні. Практика свідчить, що саме результати судових експертиз становлять основу доказової бази, тоді як непроцесуальні форми спеціальних знань відіграють важливу роль у формуванні тактики та прогнозуванні слідчих ситуацій. Аргументовано, що використання спеціальних знань у провадженнях щодо рейдерства слід розглядати як системний багаторівневий інструмент, що поєднує експертну, консультаційну, аналітичну та прогностичну діяльність.

7. Визначено, що у кримінальних провадженнях рейдерської спрямованості консультаційна діяльність спеціаліста виконує системоутворюючу функцію, оскільки забезпечує оперативне компенсування дефіциту спеціальних компетентностей сторони обвинувачення у складних слідчих ситуаціях і зменшує ризики втрати доказової інформації на початковому етапі розслідування.

Обґрунтовано, що рейдерство є міждисциплінарним криміногенним явищем, у якому доказування переважно базується на документальних і цифрових слідах (реєстраційних, фінансово-господарських, корпоративних), у зв'язку з цим ключовим елементом криміналістичного забезпечення є своєчасне залучення спеціалістів з документознавства, почеркознавства, економіки (аудиту) та комп'ютерних технологій у консультаційній формі ще до призначення експертиз.

Встановлено, що консультація спеціаліста у справах про рейдерство виконує функцію проміжної ланки між отриманням орієнтуючої інформації та

фіксацією процесуальних джерел доказів, визначаючи якість майбутнього доказування через обґрунтований вибір виду слідчої (розшукової) дії, об'єкта вилучення, способів фіксації, збереження інформації та коректне формулювання завдань експертизи.

8. Аргументовано, що основні процесуальні ризики у рейдерських провадженнях зумовлені не браком доказів, а помилками їх первинної фіксації та порушеннями «цифрової гігієни» (втрата метаданих, пошкодження носіїв, недотримання ланцюга зберігання). У зв'язку з цим консультації спеціалістів у сфері комп'ютерних технологій слід розглядати як обов'язковий елемент тактики роботи з цифровими слідами (документами) й електронними реєстрами.

Сформульовано висновок про необхідність чіткого розмежування функцій слідчого (детектива) та спеціаліста: перший здійснює процесуальне керівництво, другий – науково-технічне й методичне забезпечення. Наголошено, що ефективність огляду документів і цифрових носіїв безпосередньо залежить від узгодженої взаємодії цих суб'єктів. Обґрунтовано, що техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, має бути зорієнтоване на їх документально-цифрову природу, з пріоритетом засобів фіксації та аналізу документів, підписів, відтисків і цифрових артефактів, а також на належне відображення застосованих технічних засобів у процесуальних документах як умову допустимості доказів.

9. Доведено, що фрагментарність нормативного регулювання застосування техніко-криміналістичних засобів у КПК України зумовлює неоднорідність практики та потребу у виробленні стандартизованих (відомчих і міжвідомчих) алгоритмів їх використання під час проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій.

Встановлено, що непроцесуальні форми використання спеціальних знань (консультації, попередній аналіз, ревізійно-аудиторські процедури, перевірки за обліками) у справах про рейдерство виконують функцію інтелектуального

забезпечення доказування, формулюючи слідчі версії, визначаючи ключові об'єкти вилучення й оптимізуючи часові витрати.

10. Аргументовано, що ревізії та перевірки у рейдерських провадженнях доцільно розглядати як непроцесуальну або змішану форму використання спеціальних економічних знань, результати якої набувають доказового значення лише у сукупності з іншими процесуальними джерелами та потребують подальшої перевірки.

Виявлено, що після змін 2015 року збереглася практична потреба у швидких контрольних заходах, однак процесуальна визначеність механізмів їх ініціювання ослабла, що підвищує ризики недопустимості доказів і зумовлює переорієнтацію доказування на судово-економічні експертизи та процесуально коректні способи отримання вихідних даних.

Обґрунтовано, що акти ревізій, інвентаризацій і аудитів у справах про рейдерство слід оцінювати як економічну модель події, а не як самостійний доказ розміру шкоди; їх якість безпосередньо впливає на стабільність експертних висновків і перспективу судового використання.

Установлено, що результати ревізій, перевірок і аудиторських процедур у провадженнях щодо рейдерства фактично виконують важливу доказоорієнтуючу функцію, однак залишаються процесуально уразливими через відсутність чіткого нормативного врегулювання їх статусу. Обґрунтовано доцільність розгляду ревізій як непроцесуальної або змішаної форми використання спеціальних економічних знань, результати якої не є самостійним доказом, але можуть бути легалізовані у кримінальному провадженні шляхом їх процесуального підкріплення – допиту осіб, які їх проводили, витребування та дослідження первинних документів, а також призначення судово-економічної експертизи.

Аргументовано, що належна легалізація результатів ревізій у кримінальному провадженні можлива лише за умови дотримання єдиної логіки доказування, за якої ревізія формує економічну модель події, процесуальні дії забезпечують допустимість джерел, а судово-економічна експертиза –

перевірку, уточнення та наукове підтвердження отриманих даних. Такий підхід мінімізує ризики визнання доказів недопустимими та підвищує доказовий потенціал зібраних матеріалів під час їх оцінки на етапі судового розгляду.

Констатовано, що вирішення зазначених проблем потребує не лише законодавчого вдосконалення, а й формування єдиної доктринальної та методичної позиції щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Запропоновані підходи створюють науково обґрунтовані передумови для підвищення ефективності розслідування рейдерських кримінальних правопорушень, забезпечення допустимості доказів і належного захисту права власності в умовах сучасних економічних і цифрових викликів.

11. Сформульовано сучасний підхід до ролі АРМА у рейдерських провадженнях, відповідно до якого її консультативний потенціал розглядається як інструмент збереження економічної цінності активів і протидії їх втраті, що доповнює доказування управлінсько-економічною складовою, зокрема у транскордонних схемах.

Узагальнено, що ефективність розслідування рейдерських посягань визначається своєчасністю та коректністю первинної реакції: ранній консультативний супровід і належне техніко-криміналістичне забезпечення забезпечують фіксацію інформації, що становить предмет доказування, тоді як зволікання призводить до втрати документальних і цифрових слідів.

Запропоновано застосовувати спеціальні знання у справах про рейдерство за моделлю «консультація → процесуальна дія → судова експертиза», де консультація визначає об'єкти та способи фіксації, процесуальна дія гарантує допустимість, а експертиза – достовірність і завершеність спеціального дослідження.

12. З'ясовано, що судові експертизи у кримінальних провадженнях щодо рейдерства мають системоутворююче значення, оскільки саме вони забезпечують встановлення фактичних обставин, які не можуть бути достовірно з'ясовані виключно процесуальними засобами без залучення спеціальних знань. У цій категорії справ експертні висновки дають змогу відтворити механізм

рейдерського посягання, перевірити автентичність документів і їх реквізитів, оцінити економічні наслідки протиправних дій та встановити причинно-наслідкові зв'язки між діями суб'єкта кримінального правопорушення і заподіяною шкодою.

Уперше в узагальненому вигляді обґрунтовано, що ядро доказування у справах про рейдерство формують три взаємопов'язані напрями експертного забезпечення: судово-економічна, судово-почеркознавча та технічна експертиза документів. Їх комплексне застосування дозволяє одночасно з'ясувати економічну суть змін у правах і активах, ідентифікувати осіб, причетних до документального оформлення, а також встановити спосіб виготовлення або внесення змін до документів. Саме поєднання фінансового, персоніфікаційного та матеріально-технічного аспектів найбільш повно відображає типовий механізм рейдерських посягань, замаскованих під формально правомірні дії.

Доведено, що ефективність протидії рейдерству залежить від інтегрованого застосування економічних, криміналістичних і техніко-юридичних підходів. Відокремлене призначення експертиз без узгодження об'єктів, періодів і вихідних даних призводить до фрагментарних висновків, які ускладнюють формування цілісної доказової моделі. Натомість координація економічних, почеркознавчих і технічних досліджень забезпечує взаємну перевірку результатів і підвищує їх доказову цінність.

13. Визначено, що судово-економічна (у тому числі фінансово-бухгалтерська) експертиза у справах про рейдерство має ключове прикладне значення, оскільки дозволяє встановити реальний фінансовий стан підприємства, виявити фіктивні чи безтоварні операції, перевірити обґрунтованість оцінки активів, з'ясувати економічну сутність корпоративних рішень та розрахувати розмір матеріальної шкоди й інших майнових наслідків.

Аргументовано, що почеркознавча експертиза у таких провадженнях має ширший доказовий потенціал, ніж проста ідентифікація виконавця підпису, оскільки дає змогу встановити факти підроблення, імітації, виконання реквізитів у незвичних умовах або з наслідуванням. У свою чергу технічна

експертиза документів дозволяє визначити спосіб виготовлення і внесення змін, виявити ознаки підчищення, додруковування чи монтажу реквізитів, відновити первісний зміст та оцінити автентичність відбитків печаток і штампів. У сукупності ці експертизи розкривають технологію фальсифікації корпоративних документів, характерну для рейдерських схем.

Доведено, що неможливість примусового отримання зразків почерку в разі відмови особи від їх надання створює істотні перешкоди для проведення почеркознавчих експертиз і використовується як тактичний засіб протидії доказуванню у справах про рейдерство. Обґрунтовано, що зразки почерку за своєю природою належать до матеріальних об'єктів дослідження, що дає підстави розглядати їх поза межами заборони самообмови. У зв'язку з цим запропоновано тлумачити відібрання зразків почерку в межах положень КПК України як допустиму процесуальну дію за умови дотримання принципів пропорційності, мінімального втручання та належної фіксації, а також компенсувати відсутність експериментальних зразків розширеним використанням вільних і умовно-вільних зразків у поєднанні з технічною експертизою документів.

14. Узагальнення слідчої та судової практики дало підстави встановити, що поряд із базовою тріадою експертиз у справах про рейдерство системно необхідними для забезпечення процесу доказування є також комп'ютерно-технічні дослідження, а в окремих випадках – психологічні та комплексні експертизи, які дозволяють встановити координацію дій, канали комунікації та етапи підготовки фальсифікацій.

Обґрунтовано, що надання експертам копій документів, особливо низької якості, істотно знижує доказовий потенціал експертних висновків, унеможлиблює вирішення окремих завдань і підвищує ймовірність імовірнісних висновків. У зв'язку з цим науково та практично виправданим є пріоритет дослідження оригіналів документів за умови належного вилучення, упакування та забезпечення безперервності ланцюга збереження.

Доведено, що результативність експертного дослідження значною мірою

визначається якістю підготовки до його призначення. Запропоновано алгоритм, який передбачає визначення тактичної мети експертизи, добір повного комплексу об'єктів і порівняльних матеріалів, формулювання чітких запитань без підміни правової оцінки, узгодження періодів і вихідних даних між експертизами, а також перевірку процесуального статусу експерта й науково-методичної обґрунтованості застосованих підходів.

15. Поглиблено підхід, відповідно до якого експертизи у справах про рейдерство виконують не лише ретроспективну, а й профілактичну функцію, оскільки дозволяють виявляти типові вразливості корпоративного управління і фінансового контролю та формувати практичні рекомендації для запобігання повторним посяганням.

Узагальнено, що найвищу доказову ефективність у розслідуванні рейдерських кримінальних правопорушень забезпечує системне експертне забезпечення, у межах якого судово-економічна експертиза встановлює економічну реальність і шкоду, почеркознавча – персоніфікує виконання рукописних реквізитів, а технічна експертиза документів – розкриває технологію фальсифікації. Їх поєднання з комп'ютерно-технічними та іншими дослідженнями формує науково обґрунтовану основу сучасних криміналістичних рекомендацій щодо підвищення якості доказування та ефективності протидії рейдерству.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чалий Б. Ю. Поняття та форми спеціальних знань, що реалізуються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1 (11). С. 175–183.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.11.2025.15>

URL: <https://archive-criminology.com.ua/journal/article/view/115/110>

2. Чалий Б. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). Ч. 1. С. 317–326.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.26>

URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/570/618>

3. Чалий Б. Ю. Можливості судових експертиз у вирішенні тактичних завдань розслідування рейдерства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 3 (110). С. 197–208.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.03.17>

URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/938/850>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Чалий Б. Ю. До питання розробленості наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матер. V Всеукраїнського форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 512–515.

5. Чалий Б. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького (фізичного) рейдерства. *Актуальні питання судової*

експертології, криміналістики та кримінального процесу: матер. VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 грудня 2025 р.). Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. С. 486–490.

6. Чалий Б. Ю. Напрями взаємодії сторони обвинувачення зі спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: матер. наук.-практ. семінару (м. Львів, 04 грудня 2025 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 149–153.*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Ганна СПИЦИНА

« 14 » _____ 2026 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Чалого Богдана Юрійовича на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством» в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Михальського Олега Олександровича, завідувача сектору Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
2. Хоші Вадима Віталійовича, завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
3. Давиденко Дар'ї Олександрівни, завідувача відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата економічних наук, старшого дослідника

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Чалого Богдана Юрійовича на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством», його публікацій, на підставі чого прийнято рішення про їх упровадження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Чалий Б. Ю. Поняття та форми спеціальних знань, що реалізуються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1 (11). С. 175–183.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.11.2025.15>

URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/115>

2. Чалий Б. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). Ч. 1. С. 317–326.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.26>

URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/570>

3. Чалий Б. Ю. Можливості судових експертиз у вирішенні тактичних завдань розслідування рейдерства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 3 (110). С. 197–208.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.03.17>

URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/938>

4. Чалий Б. Ю. До питання розробленості наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін: матер. V Всеукраїнського форуму судових експертів* (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 512–515.

5. Чалий Б. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького (фізичного) рейдерства. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матер. VII міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 10 грудня 2025 р.) / за заг. ред. М. Є. Кисельова. Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. С. 486–490.

6. Чалий Б. Ю. Напрями взаємодії сторони обвинувачення зі спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доповідей учасників наук.-практ. семінару* (м. Львів, 04 грудня 2025 р.) / упор. І. І. Татарин. Львів: ЛьвДУВС. 2025. С. 149–153.

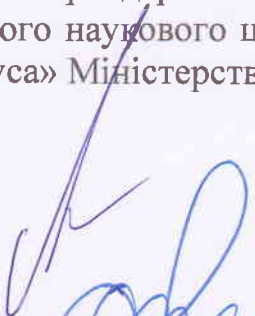
На підставі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Б. Ю. Чалого містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес і науково-дослідну діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Зокрема вони можуть використовуватися при викладанні навчальних дисциплін, і мають важливе теоретичне та практичне значення для підготовки навчальних, методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для удосконалення вже існуючих і розроблення нових навчальних планів і програм до зазначених дисциплін, методик проведення судових експертиз тощо.

Також комісією констатовано, що наукові положення, пропозиції і рекомендації, викладені у наукових працях Б. Ю. Чалого, можуть бути використані при проведенні наукових досліджень, передбачених планом

науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також використані докторантами та аспірантами при проведенні дисертаційних досліджень за спеціальністю 081 «Право», а також під час розроблення методик проведення судових експертиз.

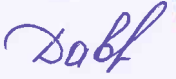
Отже, комісія дійшла висновку, що результати дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії Чалого Богдана Юрійовича на тему: «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством» слід вважати впровадженими в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Голова

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Члени комісії:

Вадим ХОША

Дар'я ДАВИДЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

Дмитро ЛУЧЕНКО

« 16 » січня 2026 року

А К Т

про впровадження в освітній процес і наукову діяльність результатів дисертаційного дослідження Чалого Богдана Юрійовича на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством»

Комісія у складі:

завідувача кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, професора Шевчука Віктора Михайловича (голова);

доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Мусієнка Олега Леонідовича;

доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Чорного Геннадія Олексійовича

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Чалого Богдана Юрійовича «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством», його публікацій, і на підставі ознайомлення й оцінки викладених у ньому положень прийнято рішення про їх упровадження в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Чалий Б. Ю. Поняття та форми спеціальних знань, що реалізуються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1 (11). С. 175–183.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.11.2025.15>

URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/115>

2. Чалий Б. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). Ч. 1. С. 317–326.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.26>

URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/570>

3. Чалий Б. Ю. Можливості судових експертиз у вирішенні тактичних завдань розслідування рейдерства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 3 (110). С. 197–208.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.03.17>

URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/938>

4. Чалий Б. Ю. До питання розробленості наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матер. V Всеукраїнського форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 512–515.

5. Чалий Б. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького (фізичного) рейдерства. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матер. VII міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 грудня 2025 р.) / за заг. ред. М. Є. Кисельова. Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. С. 486–490.

6. Чалий Б. Ю. Напрями взаємодії сторони обвинувачення зі спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: тези доповідей учасників наук.-практ. семінару (м. Львів, 04 грудня 2025 р.) / упор. І. І. Татарин. Львів: ЛьВДУВС. 2025. С. 149–153.

За результатами комплексного аналізу поданих наукових праць комісія дійшла висновку, що дослідження Б. Ю. Чалого характеризуються належним рівнем наукової обґрунтованості, внутрішньою логічною цілісністю та практичною орієнтованістю. Сформульовані в них теоретичні положення, узагальнення та прикладні рекомендації можуть бути ефективно інтегровані в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Зокрема, результати проведеного дослідження доцільно використовувати у викладанні профільних навчальних дисциплін, під час розроблення, перегляду й оновлення навчальних і робочих програм, формування сучасних лекційних курсів, підготовки навчально-методичних посібників і методичних рекомендацій. Окремі положення дисертаційної роботи мають самостійне прикладне значення, оскільки можуть бути використані для вдосконалення методичного забезпечення освітнього процесу та підвищення якості фахової підготовки правників.

Комісією також встановлено, що наукові висновки, пропозиції та рекомендації, викладені у працях Б. Ю. Чалого, є релевантними для виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт відповідно до затверджених планів наукової діяльності, а також можуть бути використані у

подальших фундаментальних і прикладних дослідженнях. Вони становлять науково-практичний інтерес для аспірантів, які проводяться дослідження за спеціальністю 081 «Право», і можуть слугувати теоретико-методологічною основою під час підготовки дисертаційних робіт, а також у розробленні й удосконаленні текстів нормативно-правових актів.

Керуючись викладеним, комісія дійшла висновку, що дисертація та подані наукові праці Б. Ю. Чалого містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практично орієнтовані рекомендації, які мають вагомe теоретичне та прикладне значення і можуть бути запроваджені в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Члени комісії:

Віктор ШЕВЧУК

Владислав НЕГРЕБЕЦЬКИЙ

Олег МУСІЄНКО